

BANGHA BÉLA S. J.

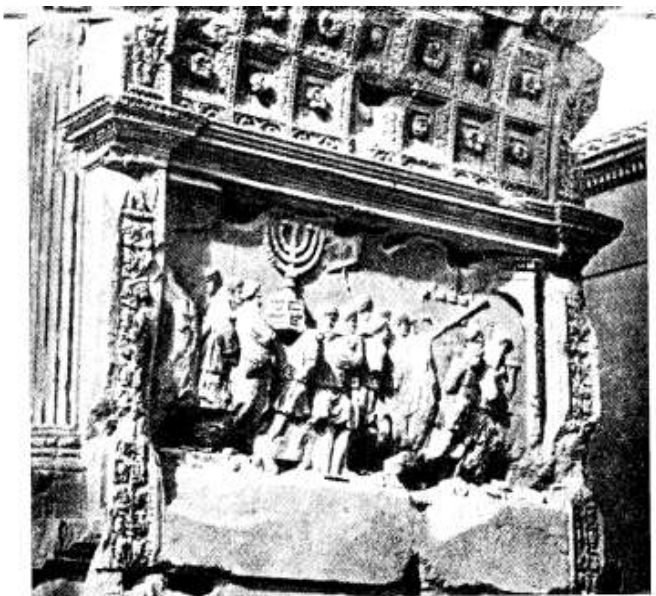
RÓMA LELKE

UTAK ÉS ÉLMÉNYEK

BUDAPEST, 1936

PÁZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA

NR. 9511935. IMPRIMI POTEST. BUDAPESTINI, DIE 4. NOV.
1935. EUGENIUS SOMOGYI S. J. PRAEP. PROV. HUNG. —
NIHIL OBSTAT. DR. JULIUS CZAPIK CENSOR DIOEC. —
NR. 3618(1935. IMPRIMATUR. STRIGONII, DIE 9. NOV. 1935.
DR. JULIUS MACHOVICH VICARIUS GENERALIS.

Róma: Részlet Titus diadalívéről

Róma: San Lorenzo fuori le mura

ELŐSZÓ

Az Örök Város vonzóerejének évezredes titka sokszor foglalkoztatta azokat, akik ennek a vonzóerőnek a sugárkörébe egyszer belekerültek. Amilyen erős és mély ez a vonzás, oly sokszerűen vetődik le az egyes ember öntudatának síkjára. Egyik ezt látja meg a sugárkör fényívében, a másik amazt s a különféle benyomások és élmények kölcsönös kicserélése mindenki szemlélőben végül is a maga élményeinek kimélyülését és kiszélesedését eredményezi.

Ez a megfontolás adja okát, miért látszott érdemesnek az itt következő úti élményeket először cikkekben leírni, azután pedig kötetben foglalni össze — utóbbit annak ellenére, hogy egyes részek évek előtt „Római levelek” címén már külön kiadványban is megjelentek. Az volt a szerző érzése, hogy egy színesebb és többoldalú összefoglalás sokkal teljesebbé és beszédesebbé teszi Róma lelkének megértését, mint az egyes képek és részletrajzok külön-külön.

Az itt egybegyűjtött élmények és eszmélődések az utolsó fejezet kivételével valamennyien egy-egy utazás nyomán keletkeztek. Nem csupán római, nem is csak éppen olaszországi utak nyomán. Hiszen Róma kisugárzásának rádiusa egy egész világot ölel magába és néha, esetleg negatív irányban, éppen ott mutatja éltető erejét a legsajátosabban, ahol ellentétes alakulatok és történelmi folyamatok vetődtek torlaszul az útjába.

Róma lelkének eljegyzettje minden katolikus, aki e névnek nemcsak a csengését, hanem a tartalmát is a magáévá

tette. Az ilyenre nézve az Örök Város varázsa soha el nem apadó örömmek és szent büszkeségnek forrása. De nem szabad letennünk a hitről, hogy Róma ma már a távolabb állók számára sem olyan idegen, aminő egy elmúlt, virulensül hitetlen és egyházellenes korszakban volt. Örülnék, ha meg tudnám értetni közülük egyikkel-másikkal, miért szeretjük mi katolikusok Rómát oly nagyon s miért otthonunk, szent helyünk nekünk a Héthalom Városa. Az, amelyet már Antiochiai Ignác, az apostoltanítvány, az első keresztény század végén a „szeretetközösség fejének” nevezett.

Rajongó Róma-szeretet beszél az alábbi fejezetekből? Ne haragudjatok érte, még ti sem, akik ezt ma még nem értitek. A szerző éppen annak a meggyőződésének akart kifejezést adni, hogy Rómát — ha csak félre nem értjük — nem lehet nagyon nem szeretni. Az ősegyház egy nagy szentje, Ambrus tanít erre, aki szerint „ahol Péter van, ott van az Egyház s ahol az Egyház van, ott van Krisztus.” Nálunk a Róma-szeretet a Krisztus-szeretnek szükségszerű folyamánya; mi Rómában s a pápaságban is Krisztust szeretjük. Akit pedig szabad ugyebár, a rajongásig is szeretni?

Indulj el hát, Róma lelkének újabb szerény hírnöke; tölts el minél többeket rajongásig való Krisztus-szeretettel és Róma-szeretettel!

Budapest, 1935. Mindenszentek napján.

A szerző.

Canterbury: A város képe a Szent Tamás-dombról

Canterbury: A városkapu

CANTERBURY

1914 augusztus.

Canterbury kicsiny, 30.000 lakosú város Dover és London között. Kent grófság főhelye s mint ilyen valamikor királyi székhely volt. Akkoriban London is eltörpült mellette. A tenger felől a golf-áramlat állandóan enyhe, szinte tavaszi időjárással látja el; a nagyszámú régi kastély és főúri birtok, gondozott parkok és nagy-kiterjedésű virágoskertek valóságos paradicsommá varázsolták Canterbury környékét.

Egy ilyen paradicsomszerűen kedves, régi, főúri ízléssel gondozott parknak a közepén áll Hales Place, egy ma már kihalt katolikus családnak, a Halesek-nek kastélya. Ma rendház. Ennek lettem rendi kiküldetés alapján lakója egy egész éven át, közvetlenül a háború előtt. Parknál, kastélynál, virágoskertnél és tavaszi időjárásnál is jobban megörvendeztetett azonban, hogy ilyképen éppen annak az angol városkának történeti levegőjében tölthetek el egy esztendőt, ahol annak idején az angol katolicizmus megszületett s ahol VIII. Henrik alatt a — ravatalra is tették.

Canterburynek csakugyan történeti a levegője. Itt, ezen a vidéken nyerte meg a 6-ik század vége felé a

a bencés Szent Ágoston Ethelbert kenti királyt és népét a kereszténységnek. Nagy Szent Gergely pápa küldte ki ide a bencéseket. O volt az, aki az akkor még pogánysággal vegyes Róma piacán egy sereg fiatal, kékszemű és szőkefürtű rabot látott s azonnal megkérdezte, kik ezek.

— Angii (angolok), volt a válasz.

Gergely pápa szerette a szójátékot s az *Angii* szóból azonnal *angeli-t* (angyalok) formált. Hamarosan utasította egykori rendtársait, a római bencéseket, hogy igyekezzenek ezt a távoli népet az evangéliumnak megnyerni. „*Ut Angii angeli fiant*”: hogy az angolok — angyalokká legyenek, mondta. S parancsára a 40 bencés csakhamar útnak is indult a messzi ködös országba, „hogy az angolok angyalokká legyenek.”

A bencés hithirdetők kikötöttek a kenti partokon s nagy örömükre megtudták, hogy a kenti fejedelem, Ethelbert pogány ugyan még, de a felesége, Berta frank királyleány keresztény. Mint annyi más országban, itt is egy vallásos hölgy lett a kereszténység útkészítő je. Ethelbert király nemcsak szívesen fogadta Ágostont és társait s megengedte nekik az igehirdetést, hanem maga is kereszténnyé, sőt a hitnek buzgó terjesztőjévé lett. így aztán nem volt nehéz a romlatlan lelkű, egyszerű kedélyű angolszász népet Krisztus szelíd igájába vezetni. 597 pünkösdjén Ágoston és szerzetestársai alleluját zengve vonultak ki a Swale folyó partjára, amelynek vizében egy napon egyszerre tízezer angolt kereszteltek meg. Helyesebben: az útmutatásuk szerint a vitézek egymást keresztelték meg kölcsönösen. Az előző gyér, keresztény kezdeményezések csakhamar beleolvadtak az újonnan szervezett angol hierarchiába, amelynek középpontjául a pápa Canterburyt s első metropolitájául Ágostont jelölte ki. Még ma is megvannak itt annak az első, kicsiny főtemplomnak az omladéka, — St. Augustin's — amelyet Ethelbert király építtetett

az első canterbury-i érsek számára s amelyet később erről is neveztek el.

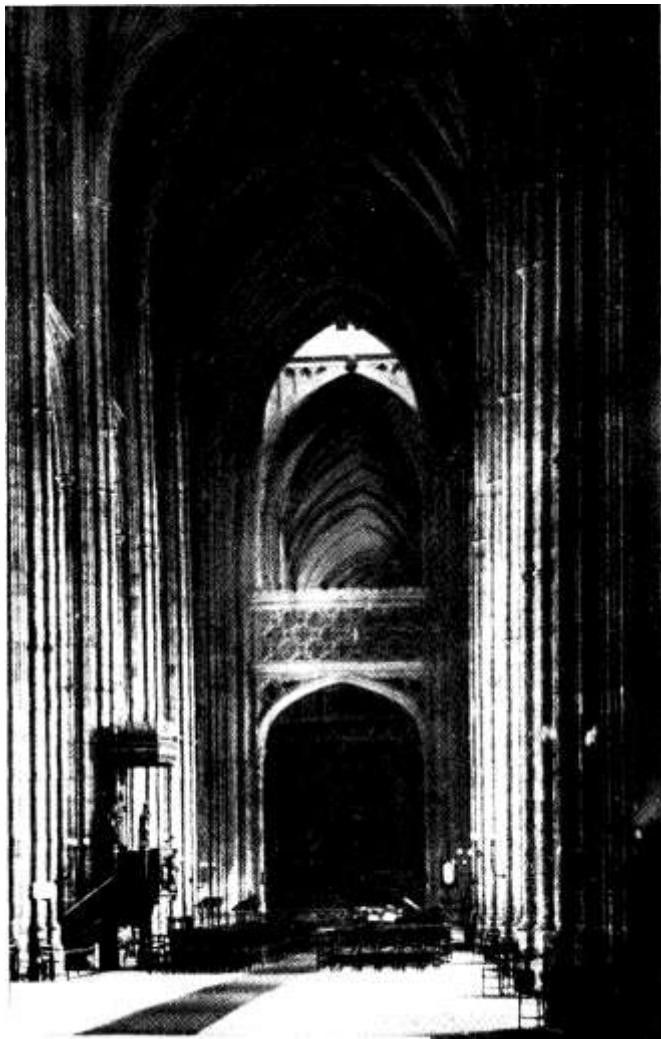
A fiatal angol kereszténység csakugyan megfelelt Gergely pápa várakozásának. Annyira felvirágozott benne az egyházi és a szerzetesi élet, hogy hosszú időn át innen kerültek ki azok a nagy hithirdetők és apostolok is, akik Európa újabban letelepült népeit a kereszténység számára meghódították. Jórészt angol szerzetesek voltak Németország, Ausztria, Svájc megtérítői, így Szent Corbínianus, Fridolin, Columbanus, Gallus, Willibrord és maga Németország apostola, Szent Bonifác.

Anglia akkoriban Írországgal együtt a „Szentek szigete” jelzőjét hordozta, de ezt a büszke címet is: *The Dowry of Our Lady*, „Boldogasszony menyasszonyi ajándéka”. Kicsiny, rendi templomunkban csupa nálunk ismeretlen nevű szentnek képét s oltárát találok: ezek mind régi, angol szentek. Talán az angol katolikusok sem ismerik valamennyit, hiszen ezek a szentek olyan sokan vannak.

Canterbury az angol egyházi életnek Esztergoma. Sőt bizonyos fókig az egységes angol nemzet kialakulásának is előfutárja volt, mert az egyházi egység Canterbury primássága alatt korábban jött létre, mint a nemzeti egység. A canterbury-i érseki székhelyben oly kimagasló egyéniségek ültek, mint a nagy szervező Szent Dunstan, a vértanú Aelphege, akit a dánok öltek meg 1012-ben, a művészetpártoló Lanfranc, a skolasztikus Szent Anzelm, aki itt merengett el a *Cur Deus homo?* problémáin, az ugyancsak vértanú Becket Tamás, aki az invesztitúraküzdelmek során vitézül szembeszállt II. Henrik királlyal s akit ennek udvaroncái 1170-ben itt a székesegyház egyik mellékhajójában megöltek; a szentíráskutató Langten István, akitől a Szentírás fejezetekre s versekre való beosztása származik és akinek vezető szerepe volt az angol Magna Charta kieszközlésében is,

Ha ez a hatalmas székesegyház, ma is Anglia egyik legnevezetesebb egyházi építménye, beszélni tudna, mennyi dicső és fájdalmas eseményről tehetne tanúságot! Maga a templom mennyi viszontagságon ment keresztül! A Szent Ágoston által felszentelt első bazilika a mellette épült monostorral együtt 1067-ben lángok martaléka lett. 1070-ben Lanfranc érsek kezdte meg újjáépítését sokkal szélesebb alapon; a székesegyház s a monostor egyes ma is fennálló részei az ő építményei. A mai szentélyt 1184-ben fejezték be; ez Angolország leghosszabb templom-szentélye s az átmeneti építészeti irány legrégebb angolországi példája. A mai főhajót 1378-ban kezdte meg építeni Chillendon perjel. A központi főtorony 1495-ben készült el, így a mai katedrális teljes kiépülése csaknem ezer évig tartott. Alighogy készen volt, a következő száz év folyamán máris idegen kézre került. Cranmer Tamás tartotta itt szomorú bevonulását, akit VIII. Henrik canterbury-i érsekké nevezett ki jutalmul azért, mert a pápai és evangéliumi tilalom ellenére összeadta az elvált királyt a csinos és fiatal Boleyn Annával.

A szolgálalkú udvari káplánból érsekké előlépett Cranmer még a pápától kérte a palliumot, a Róma-hűség jelvényét, de amint megszegte nőtlenségi fogadalmát, ugyanúgy megszegte a pápának tett hűségígéretét is. Megengedte, hogy Becket szent Tamásnak a canterbury-i székesegyházban tisztelt ereklyéit megszenteltségtilásért és szétszórják s 1541-ben maga adta ki a parancsot a szenttéavatott érsek sírjainak elpusztítására. 1539-ben Szent Ágoston ősi monostorát bezáratta, birtokait más egyházi birtokokkal együtt elfoglalta, eltörölte a misét s mint VIII. Henrik vak eszköze, a primási székből sietett az angol katolicizmust megsemmisíteni. Utána még csak egy katolikus érseke volt Canterburynek, a nagynevű Pole Reginald bíboros (1556-58); ennek halála után Erzsé-

Canterbury: A katedrális belseje

bet királyné alatt Canterbury végleg átment az anglikán eretnokség birtokába. Az ősi monostoroknak ma csak romjai láthatók. Canterbury azóta meg is szűnt lényegesebb szerepet játszani az angol életben.

Ez az elárulás lépten-nyomon meglátszik az ősi városkán és megmaradt egyetlen kincsen, székesegyházán. A hatalmas templommal mai birtokosai úgyszólván nem tudnak mit kezdeni. A nagy templomhajó állandóan üres, legföllebb turisták nézelődnek benne, de nem sokat látnak, mert az oltárok el vannak távolítva, a szentek szobrainak csak a fülkéi vannak meg. A Church of England csak a szentélyt használja istentiszteleti célokra. Itt áll még az ősi főoltár, a hatalmas kandeláberek, finom faragású kórusi stallumok, evangélium-könyvválványok. Az anglikán papság, amelynek temlomi ruhája sok tekintetben élénken emlékeztet a katolikus kultusz-öltönyökre, komoly áhítattal végzi a maga felvonulásait és istentiszteleteit, de a lélek mintha mégis elszállt volna a hatalmas ívek alól: hiányzik a nép, hiányzanak a hívők.

Régezte az egész országból lengő zászlók alatt vándoroltak ide a zarándokok Canterbury-i (Becket) Tamás sírjához; ma az évnek csak egyetlen egy napján, dec. 29-én telik meg a templom zarándokokkal, t. i. katolikus zarándokokkal, akik e napon, mint Becket szent Tamás vértanúságának napján, közelről-távolról ideözönlenek. A templom urai ezen a napon elnézik, hogy az ősi székesegyház huszonnégy óráig mintegy varázsütésre újra a régi tulajdonosoké legyen: ezen a napon katolikus istentisztelet folyik a protestánsná lett templomban, rózsafüzér és katolikus énekek hangzanak fel Becket Tamás kápolnája körül. A katolikusok megcsókolják a köveket, amelyekre egykor vértanú érseküknek vére hullott és agyveleje fröccsent s aztán szomorúan távoz-

nak, mint a száműzött fiú, akinek csak évente egyszer engedik meg, hogy ősi kúriájában megjelenjék.

Az anglikán egyház mintha maga is röstelné a 16-ik századi aposztáziát, még ma is görcsösen ragaszkodik a megtagadott múltnak legalább a látszataihoz. A Rómától elszakadt canterbury-i érsekek ma is az „Anglia primása” címét viselik s egyházi öltözetükön nem hiányzik a pallium, amely pedig éppen a Róma-hűségnek volna a szimbóluma. Az angol király ma is büszkén hordja a „Defensor fidei” (a hit védője) címét, amelyet VIII. Henrik akkor kapott a pápától, amikor Luther tévtanaival irodalmilag is szembeszállt. A canterbury-i székesegyház kapuján magam is láttam egy hatalmas hirdetményt, amolyan falragaszszerű hittani összefoglalást, amely az anglikán egyházat mint „*The Holy Catholic Church*” (a „katolikus szentegyház”) egyik elágazását ismerteti. Tudvalevőleg újabban sok vita folyik az angolok között a katolicizmushoz való közeledés kérdésében. Sokan legszívesebben visszacsinálnának minden szakítást, kerülnek a „protestáns” elnevezést, templomaikban latinul „miséznek”, zsolozsmáznak, sőt gyónnak és áldoznak, papjaik pedig nőtlen-ségben élnek.

Sokan kérdezik, anglikánok is, mikép volt lehetséges, hogy a pusztá fejedelmi önkény, egy VIII. Henrik érzéki lángolása s Erzsébet sértett gögje egy egész fejlett és művelt népet, egy Shakespeare-kori Angliát, szinte máról-holnapra új hitre parancsolhatott át? A történelemnek azonban vannak ilyen kifürkészhetetlen szeszélyei. A fejedelmi mindenhatóság a 16-ik század Angolországában éppolyan magától értetődő államéleti elv volt, éppolyan érinthetetlen fétis, mint ma a demokrácia. Amint ma az egyéni vélemény szabadságra esküszünk, úgy esküdött akkoriban mindenki a fejedelem akaratára, amely még vallási téren is szinte megföllebbezhetetlen

parancsként érvényesült. Nem ellentmondás, hogy VIII. Henrik szembehelyezkedett Lutherrel s aztán mégis maga is fellázadt az Egyház ellen. Az angol hithagyás egészen más alapokon nyugodott, mint Lutheré, Zwinglié vagy Kálviné. Luther egy teológiai téveszméből, az ő sajátos megigazulástanából indult ki; Zwinglit a humanizmus szabadabb életfelfogása sarkalta egyházforradalomra; Kálvint, a lobbanékony franciát, az elkeseredés és mély-séges harag a szerinte joggatlanul hatalmaskodó s az erkölcsi reformtól húzódozó katolikus világrénd ellen. VIII. Henrikben és Erzsébetben mindezek helyében semmi-sem volt más, mint fejedelmi önkényüknek kielégítése.

Sajátszerű, hogy a világi hatalomnak ez az egyházi tekintély fölé kerekedése sehol oly gyökeresen nem érvényesült, mint éppen azokban az országokban s ama pontokon, amelyek Rómától földrajzilag is legtávolabb feküdtek: Canterburyben és Konstantinápolyban, Bizáncban és Angliában, Európa legkeletibb és legnyugatibb pontjain. Talán az akkori közlekedési viszonyok tökéletlenségének is volt bizonyos szerepe abban, hogy ezek a távolsó népek a maguk egyházi életében legkevésbé érezték Róma elevenerejének kisugározását, vonzó hatásának érvényesülését. Távol Rómától túlságosan 'autochthon alapon rendezték be egyházi életüket, ami elhidegülésre és elidegenedésre vezetett. S még egy ponton találkozott Konstantinápoly és Canterbury: a végzetes és sorsdöntő órákban sem itt, sem ott nem álltak az egyházi élet élén olyan vezetők, akik egyéni súlyukkal útját állhatták volna a fejedelmi önkény túlkapásának vagy a tömegek érzelmi elhidegülésének.

De ha már a felelős vezetők gyöngéknek bizonyultak is, viszont arról csodálatosan gondoskodott az Egyházat őrző Szentlélek, hogy a hithagyás nyomán támadt szörnyű vérzivatarban ne hiányozzanak azok a hithősök

és vértanúk, akik az Egyház isteni életerejének az elnyomatás sötét századaiban is élő tanúi voltak.

Az angol katolikusok vértanúi helytállása az egyháztörténelem legfényesebb lapjait tölti be. Mennél kegyetlenebb volt az üldözés, annál hősiesebb a hívek és papjaik állhatatossága. A hatalom és erőszak azonban hovahamar mégis teljesen háttérbe szorította az ősi hitet s a hierarchia hiánya folytán még a csekély, megmaradt katolikus erők is szétforgácsolódtak. A 19-ik század elején, amikor a katolikusok emancipációja megkezdődött, az angol katolicizmus javarészt csak az ír bevándorlásból táplálkozott.

Természetes, hogy Canterburyből elzarándokoltam a londoni Towerbe is, a szörnyű börtön-erődbe, amelynek minden köve a katolikus hithősök vértanúságáról beszél. Ezekben a földalatti üregekben szenvedtek száz és ezer számra azok, akik lelkiismeretüket nem voltak hajlandók a királyi önkénynek feláldozni. A kancellár Morus Tamás, Fisher János, az agg rochesteri püspök, Campion Ödön és megszámlálhatatlan mások. Ma a börtönöknek csak kicsiny részébe engedik be a közönséget, mintha rejteni akarnák annyi kegyetlen vérontás és kínzás színhelyét — hiszen megdöbbentő tény, hogy azjigy Erzsébet több katolikust gyötörtetett halálra, mint ahány áldozata valaha az inkvizíciónak az egész kontinensen volt. Míg azonban az inkvizíció borzalmaait egy egész világ sajtója és irodalma szajkózza, a „szelíd” Erzsébet és a Tower rémségeit a feledés jótékony homálya fedi. Hiába, az Egyház ellenségei sokkal jobb propagandisták, mint a barátai.

A Tower Green-ben, a börtön udvarán, egy vaslánccal körülkerített négyszögletes tér s rajta egy régi,

kicsiny vérpad látható, ezzel a felirással egy érclapon:

*Site of the Scaffold
on which were executed
Queen Anna Boleyn,
Queen Katherine Howard,
Lady Jane Grey, & others.*

(„A vérpad helye, amelyen kivégezték Boleyn Anna és Howard Katalin királynőket, Jane Grey asszonyt s másokat.)

Az „others” („és mások”) szón a vértanúk értentők: Morus Tamás és számosan mások, akik bizony jobban megérdemelték volna a felemlítést, mint VIIL Henrik ágyasai.

Van valami mélységes nemezis abban is, hogy ugyanitt hullott porba annak a kétszeresen házasságtörő udvarhölgynek a feje, akinek bájaiért kellett Morus Tamás fejének s vele együtt a katolicizmus ügyének a porba zuhannia.

Nem kisebb ember, mint a protestáns Macaulay mondja, hogy nincs a világon beszennyezettebb hely, mint ez: a Tower kivégző helye. A Tower Hill.

Oly fájdalmasak ezek a történelmi emlékezések: a vallási egység véres megtépése, árulás és hűtlenség s tengernyi tiszta, nemes vérnek a kiontása — semmiért! Ma sokan visszasírják az elveszett paradicsomot, de mindennemű paradicsomnál úgy van, hogy belőle kifelé sokkal hamarabb az utat megtalálni, mint a visszavezető utat befelé . . .

Doverben, ahol magam is partraszálltam, be más volt akkor egy-egy katolikus papnak a fogadtatása, mint ma! Ha nem sikerült teljes inkognitót öltenie, a kikötőből Walsingham bérencei egyenesen a londoni Towerbe szállították, ahonnan ritkán kerül ki ember elevenen, legfeljebb azért, hogy a tyburni vesztőhelyre cipeljék.

Boldog Campion is csak nehezen került ki a fogdmegek éberségét, amikor ugyancsak itt Doverben partraszállt. — Ma persze egészen más a helyzet. Az angol katolicizmus rengeteg vér- és vagyonvesztés után kivívta szabadságát és létjogát. Az egykor leghevesebben üldözött rendnek, a Jézustársaságnak tagjai ma már az udvarnál is bejáratosak. A westminsteri érseki székebe egymás után kerültek olyan férfiak, — Wiseman, Newman, Manning, Vaughan, Bourne — akik felsőséges egyéniségük-nél fogva tiszteletet és rokonérzést tudtak szerezni a katolikus névnek. Sőt a visszatérések folyamata is megnövekedett, úgyhogy a katolizálások száma évente több ezerre rúg. Még az egyik canterbury-i érseknek a fia is katolizált; nevét, Robert Hugh Benson-ét, a kiváló regényíróét, az egész művelt világ ismeri. A szerzetesi élet ismét virágzik. Sőt megtörtént az a sajtószérű dolog, hogy amikor a szabadkőmíves francia egyházüldözés száműzte Franciaországból a szerzeteseket, ezeket Anglia hivatalos közegei örömmel fogadták be angol földre. Hales Place is ilyen francia szerzetesi menekült-település.

Érdekes a fénynek és árnyéknak ez a váltakozása az Egyház történetében. Ma itt dül az üldözési holnap a tegnap üldöző nyújt otthont a másutt számkivetettnek.

Ezek a véletlen „fordulatok” éppenúgy a történelem meglepő „szeszélyei” közé tartoznak, mint bizonyos koincidenciák, időbeli összeesések. Csakhogy mi ezeket nem történelmi szeszélynek, hanem a Gondviselés intézkedésének tartjuk.

Voltaire húsz év alatt akarta tönkretenni az Egyházat és húsz év múlva maga vonaglott a halálos ágyon. Napóleon büszkén kiáltott fel kiközösíttetésének hallatára: Azt hiszi-e a pápa, hogy az ő átka miatt majd kiesik katonáimnak kezéből a fegyver? S a moszkvai hadjára-

ton az iszonyú fagyban szórói-szóra így történt. De nem voltak-e gyakoriak hasonló esetek a régebbi egyháztörténetben is? Véletlen volt-e, hogy az Áriusokkal szemben mindig akadt egyidejűleg egy-egy Athanázius, az Eunómiusokkal szemben egy-egy Vazul, a hittagadó Juliánnal szemben egy Nazianzi Gergely, Nestoriussal szemben egy Alexandriai Cirill, Helvidiussal szemben egy Jeromos, Pelágiussal szemben egy Ágoston, a IV. Henrikekkel szemben egy VII. Gergely, az albiakkal szemben egy Guzman Domonkos s a legnagyobb egyházirtással, a vallásszakadással szemben egy Loyolai Ignác?

S ennek az élete ismét mily tanulságos párhuzamokat rejt. Abban az évben születik, amikor Kolumbusz Kristóf megnyeri Katolikus Ferdinánd beleegyezését az újvilágot felfedező útjára, ahol Szent Ignác fiai később egész hatalmas néptörzseket nyernek meg az evangéliumnak. Abban az évben, 1497-ben, melyben Vasco da Gama útnak indult Kelet-India felé, született Ignác legnagyobb társa, Xavéri Ferenc, aki egymaga később több pogányt nyert meg Kelet-Indiában Krisztusnak, mint amennyit ott száz protestáns misszió a pogányságból a maga szektáiba vezetett. 1521-ben mondta ki Luther a wormszi gyűlésen V. Károly előtt, hogy végleg szakít az Egyházzal s aztán Wartburgba vonult vissza, ahonnan maró szatírával teli könyveket bocsátott szét az Egyház és a szerzetes élet ellen. Ugyanebben az évben tért meg Loyolai Inigo s vonult vissza csakhamar utána a manrézai magányba, hogy ott megírja exercitiuumait, melyek azóta megreformálták a világot s új szerzetesekkel népesítették be a kiürült kolostorokat. Azután Ignác Parisba ment s ott együtt járt az egyetemre Kálvin Jánossal. Dehogyan is tudtak egymásról! Dehogyan is sejtették, milyen ellentétes mozgalmak hosszú láncolatai fűződnek majd az ő nevükhöz. Mindkettő itt

gyűjtötte első társait: Kálvin itt nyerte meg Bézát, Ignác pedig Xavért, Fábert, Lainezt és Salmeront. 1534-ben mondta ki VIII. Henrik a Rómával való végleges szakítást; ugyanebben az évben fejtette ki Ignác párisi társai előtt apostoli programját, melynek legsarkalatosabb vonása az Egyház s a pápaság odaadó védelme.

Anglia lelke ma az elanyagiasodás és a vallási káosz közt őrlődik. Sehol nem látni ezt olyan szembezőkő fokban, mint a nagyvárosok, főleg London utcáin, ahol a nyolcmilliónyi lakosság lázas sietéssel rohan a Mamon után, de azért a lélek felsíró örök ösztönét is követi s egész sor felekezet templomában keres megnyugvást.

Ott van az Oxford-street végén pl. a Hyde-park bejáratánál a vándorszónokok sajtószzerű tanyája. Tíz lépéssel odébb autók és teherkocsik zaja zúg, itt pedig egymástól néhány méternyire a legkülönbélebb hitvallások és szekták propagandaszónokainak emelvényei. A látvány nemcsak szokatlan, hanem meglehetősen képtelen is, hiszen itt az ember öt perc alatt húszféle hitvallás utcai prédikációját hallhatja, amelyek nemcsak egymással harcolnak, hanem a hallgatósággal is folytonos vitába bocsátkoznak. Látnivalólag túl akarják kiabálni egymást. Míg az egyik szónok torkaszakadtából kiált s rekedt hangja ugyancsak nehezen küzd meg az utcai zivajjal és a szemközt fújó, hűvös széllel, addig a szomszédja, mintha csak bosszantani akarná, egyszer csak abbahagyja a maga előadását és 10-15 készenlétben álló hölgygel együtt valami vallásos karének-félébe kezd, amivel végleg kétségbeejti kétoldali szónokszomszédjait, de a hallgatóságot is, amelynek hallóérzékét ez a hangzavar ugyan csak próbára teszi.

Nagyon érdekesek a szónokok maguk, akik csaknem mindig világiak, tehát műkedvelő hittedjesztők. Itt

Canterbury: A Szent Ágoston-kollégium

Canterbury: A Székese gyház a szentély felől

egy nyugodt arcú, békés házmester-típus, aki a bibliát olvassa fel s kíséri magyarázó megjegyzésekkel; nem elegyedik polémiába s nem gorombáskodik senkivel; azt sem bánja, ha a hangját teljesen elkapkodja a szél. Valószínűleg fizetett szolgálja a szektájának. Amott egy gyűrött ruhájú, nyurga, izgatott tekintetű ügynökféle ajánlja a „monizmust” s a szeméből valami kékesen lobogó, gyűlölködő fanatizmus lángol; mihelyt észreveszi a tömegben papi kollárémat, abbahagyja a témáját s elkezd a papokat szidni; megbocsátó, békés és szkeptikus mosolyom, úgy látszik, zavarba ejti s amíg lassan a tovább következő csoporthoz szegődöm, sunyi tekintetével még egyre utánam fürkészk. Azután egy bandzsa, vörösorrú öreg, akiből több alkohol, mint ékesszólás beszél s aki egyetlen férfi-hallgatójának szögletes taglejtések kíséretében savonarolai hévvel magyarázza, hogy azért van annyi baj a világon, mert az emberek nem tartják meg az Isten törvényét. Majd egy szemüveges, ideges hivatalnok- vagy tán írnoféle következik, aki a felírás szerint a „Primitive Christian Association” dogmáit népszerűsíti vagy 30-40 hallgató előtt, miközben aszott vénleányok nyomkodják boldog-boldogtalannak kezébe az Association „tract”-jait; fázó, vézna nők, akik beledideregnek a szemző esőcskébe s a visító prédikátornak ki tudja hányadszor hallott, lihegő, hebegő előadásába. Látom, hogy sehol sem szeretik látni a kollárémat; idegesen pislog felém az egyik is, a másik is a szónokok közül. Van, aki hirtelen abbahagyja fejtegetéseit s egyhangú felolvasásba kezd, mire lassan-lassan elszállingóznak a hallgatói ...

No, de ez a legszebb itt: magas összecsucskható vas-szószéken, szürke cilinderrel a fején, vígan mosolygó, gömbölyded képű, őszhajú férfiember terpesztgeti két kezét a levegőbe s bár a végletekig rekedt hangja már

alig rikácsol, egyre élénkebb polémiába bocsátkozik hallgatóságának egyik szintén cilinderes, hangosan ellentmondó tagjával. A szónok háta mögött viharverte, nagy, vörös posztó hirdeti, amit e feketekörmű figuráról aligha sejthetnénk, hogy voltaképpen itt árulják egyedül és kizárólagos joggal a hamisítatlan, tiszta evangéliumot. Beleszédülök s elhal mosolygásom arra a szörnyűséges gondolatra, hogy hiszen nini ... itt a Krisztus! A nagy világon e kívül, e vörös posztón és szürke cilinderen és fekete körmökön kívül nincsen számunkra üdv! Mert, mint a vörös posztó hirdeti, az, aki itt életnagyságban előttünk áll, az maga Kaspary Joakim, a „Humanitarian Deism” alapítója és egyben apostola, melynek és kinek célját és misszióját ugyanaz a vörös posztó a sok lyuk mellett is tisztán kivehető módon ilyképen hirdeti:

*The Propaganda of
Humanitarian Deism
by Joachim Kaspary
for the conversion of
Jews, Christians, Mohammedans, Atheists
and other Misbelievers and Sinners . . .*¹

Ha azonban a többi megtérítendő „hitetlenek és bűnösök” közt magam is szerettem volna tudni, mik hát az üdvösség útjai Mr. Kaspary, illetőleg a humanitárius deizmus szerint, nagy kiábrándulásomra észre kellett vala vennem, hogy Mr. Kaspary nem hajlandó e percben az én megtérésemen fáradni, mert nem a megtérésről, hanem az éppen megindult háborúról beszél s görbe ujjai közt egy félpennis újságlapot szorongatva azt magyarázza, hogy voltaképpen az orosz az oka az egész kitörőfélben levő európai marakodásnak. Egy közbeszóló azonban az oroszzt védte és a németet okolta, mire a vita csakhamar oly

¹ A Kaspary Joákim-féle humanitárius deizmus propagandája, a zsidók, keresztények, mohamedánok, ateisták s más hitetlenek és bűnösök megtérítésére.

hevesé fejlődött, hogy végül mindkettő szüntelenül és szakadatlanul beszélt, nem is hallgatva egymásra. A közönség két pártra szakadva hol haragosan zúgott fel, hol kedélyesen kacagott, már ahogy vagy egy-egy hangulatos szitkot vagy egy sikerült tréfát tudott a hangzavarból kiérteni. Csodáltam, hogy birokra nem kelnek — prédikáció közben. A szél pedig közbe-közbe kegyetlenül rázogatta a fakövörös posztót, amelyen Kaspary Joakim még az ő új vallásának 10 parancsolatát hozta a világnak tudomására, odafestve azt is a vörös lepedőre a háta mögé, nyilván azon célzattal, hogy míg ő a háborúról értekezik, legalább a lepedő hirdesse a megtérés útjait a „zsidóknak, keresztényeknek, mohamedánoknak és egyéb hitetlenek- meg bűnösöknek”. Egyet a tízparancsolat közül saját üdvösségvágyó lelkemnek maradandó vigasztalására le is jegyeztem a jegyzőkönyvembe:

„2d: You ought to enlighten yourselves and instruct the ignorant; and you ought to be neither credulous dupes, like the primitive Christians, nor deceiving Jesuits, like the Christian Apostles”. Azaz: „Másodszor: legyetek felvilágosultak és tanítsátok a tudatlant; és ne legyetek se hiszékeny bolondok, mint az első keresztények voltak, se csaló jezsuiták, mint a keresztény apostolok”.

Továsompolyogtam, javulást és megtérést forgatva elmémben s elgondoltam, hogyha szabad volt Luther Mártonnak és Kálvin Jánosnak, miért ne legyen szabad Kaspary Joakimnak is és még sok ezer más, önkinevezte apostolnak? Ha egyszer isteni misszió nincs és isteni tekintély nem kell, hát hiszen akkor minden ráérő munkakerülő teljes joggal felcsaphat prófétának s írhat új meg új 10-parancsolatot. Akkor persze arra a gyönyörű alkotásra sincs szükség, amelyre mint eleven, egységes, változatlan s változtatásokat nem tűrő tekintélyre bízta Krisztus az ő tanainak fennmaradását.

Ez a lyukas, lobogó, vörös lepedő-e, — vagy a háromezeréves 10-parancsolat töretlen két kőtáblája?

Kaspary Joakim-e, vagy az a „Péter”, akire Ő alapította egyházát s amely alapon „a pokol kapui rajta nem vesznek erőt”? „Humanitarian deism”, vagy az eleven, evangéliumi hitletét? Szabad kutatás és önkényes magyarázat-e, avagy katolicizmus és tanító egyház?

Az angol egyházüldözés legtöbb áldozata a Jézus-társaságból került ki, amelynek tagjai a legvakmerőbb erőfeszítéseket tették, hogy Anglia katolikusait az ősi hitben megtartsák.

Stílszerű volt erről is megemlékezni azon a napon, amikor noviciátusunk a rend visszaállításának százéves évfordulóját ülte meg 1914 augusztus 7-én, meleg, családias, emelkedett ünnepléssel.

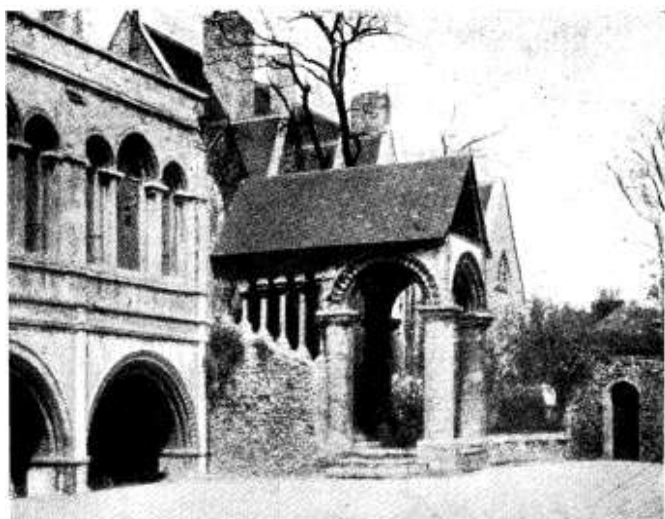
A fiatal rendtagok akadémiát rendeztek a nap méltatására. Utána valamennyien, szereplők és hallgatóság, utóbbiak között agg és neves tudósok — egy Vermeersch, Prat, Condamin — közösen énekeltük el a francia rendi himnuszt, amely itt minden hasonló ünneplésnek végsőpontját teszi, a *Hymne à la Compagnie*-t Egyszerű és mégis megkapó ének, amelynek refrénjét sohasem felejttem el:

O ma mère, ô Compagnie,
Que dans ton sein on vit heureux!
En ce jour et dans ma vie
À toi mes chants, à toi mes vœux!¹

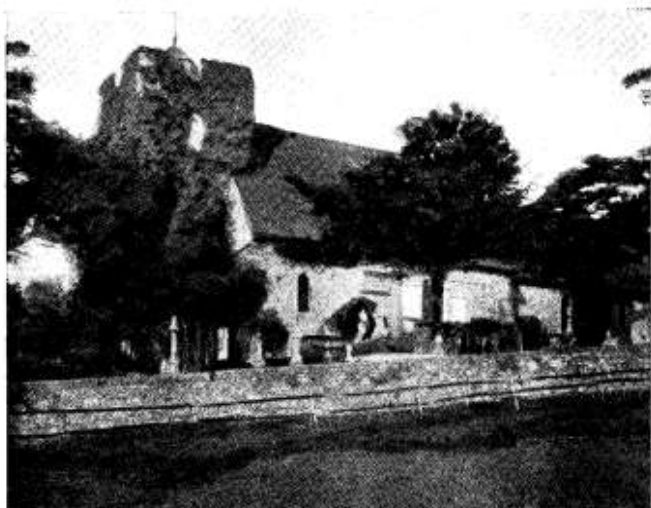
Énekelni könnyű, de megtartani nehéz. S mégis: itt százan, a földkerekségen 20 ezren tartják meg híven azt a szent ígéretet, amellyel a Krisztuskövetés legbensőbb iskolájához, a szerzetesi élethez elkötelezték magukat. Az öregek, akik mögött már egy húségben s odaadásban «töltött élet áll s ezek a rózsásarcú fiatalok, akik még

¹ Ó Anyám, ó Társaság, mily boldog öledben az élet! Ma s egész életemen át tied a dalom, tied hódolatom!

Canterbury: Feljárt a Székesegyház kórusához

Canterbury: Az ősi Szent Márton-templom

csak tegnap vetették le a világi ruhát s hagyták el a puha családi otthont, hogy Loyolai Ignác fiai közé álljanak. Az egyik fiatal novíciust azzal mutatják be nekem, hogy magyarul is tud. Meglepődve érdeklődöm:

— Hol tanult magyarul?

— Kairóban, a szülőföldemen, feleli mosolyogva, magyarul.

— Mennyi idő alatt tanult meg magyarul?

— Egy-két hónapig vettem leckéket.

— Lehetetlen. Hány nyelvet beszél?

— Tizenhetet.

— Mi az anyanyelve?

— Az arab és a francia.

— Tud valamit magyarul könyv nélkül is?

— Hogyne! — És elkezdti szavalni Petőfi versét:

Tied vagyok, tied hazám,
E szív, e lélek,
Kit szeretnék, ha tégedet
Nem szeretnék?

Majd szerényen magyarázni kezdi, hogy egy olyan nemzetközi városban, aminő Kairó, az ember könnyen tanul meg egy-két nyelvet.

„Egy-két nyelvet?” gondoltam magamban. Nekem a fele is elég lenne annak, amit te tudsz, édes fiatal barátom!

Ez az ünnepély egyúttal angliai időzésem végpontját jelentette. Indulni kellett. A tenger felől hűsítő szellő hordta felénk pazar kertek millió rózsájának illatát s lelkünket eltöltötte az önkéntes száműzetésben is boldog és győzelmes öntudattal eltelt fiatalok lelkesedése. Azóta nem tudok Canterbury-re gondolni anélkül, hogy ezek a finom arcú fiatal szerzetesek ne jutnának az eszembe s az emlékezés ne hozná felém az illetődés szárnyán messze távolból az angol és francia vértanúk himnuszának refrénjét:

À toi mes chants! À toi mes vœux!

Lehetetlen, hogy az angol vértanúk véréből előbb-utóbb ne sarjadjon hatalmas vetés!

Azóta valahányszor Canterbury képe elevenedik meg emlékezetemben, mindig valami örömteljes várakozás ébred fel bennem. Eszembe jut egy kedves kép, amelyben sokszor volt részem, ha a canterbury-i rendház cédrusai alól a szomszédos kis anglikán templomra s az azt környező, finoman gondozott kis temetőbe áttekintettem. A temető sírjain érdekes átmenetet, átalakulást lehet megfigyelni. A régebbi sírokon hiába keresnők a kereszt jelét. Pogány múmia-sírok ezek, amelyekről szándékosan hagyták el a feltámadás vigasztaló jelvényét. Érdekes azonban: az újabb protestáns sírokon már egyre gyakrabban fordul elő a kereszt, a legújabbakon pedig már szinte kivételesen sem hiányzik. Mi ez? Vissza vágyás az elveszett otthon után?

A kisdud temetőbe — ez is sajátos szokás — a közeli népiskola gyermekei járnak ki játszadni. Meglepő ellentét: szőkefürtű angol gyermekek, szökdelő, játszó, kacagó kis fiúk és világos ruhájú kis lányok a sírok között . . . Gyermeki nevetésükbe bele-belekong a szintén ősi, zsindelyfedelű St. Stephens-templomnak sokhangú harangjátéka. A harangok zenéjében egy reformációelőtti, közismert katolikus dallamra ismerék rá.

Valami jóslatszerű, vigasztaló sejtelem lepi meg a lelkemet erre a látványra, ezeknek a dallamoknak a hallatára. Mintha azt jelezné mindez, hogy a legfiatalabb nemzedék már vissza akar térni az elhagyott szentélyekhez, a kereszthez s a katolikus egységhez. Ősi templomok harangjátéka és csilingelő gyermekajkak nevetése az eltemetett tévelygések sírja felett, mind mintha ezt a visszavágyást és visszatérést jelképezné. Bár ne késnének vele sokáig!

RÓMA TITKA

Róma, 1923 október.

Rómáról mindenki tudja, hogy nem olyan, mint a többi nagyvárosok. Ami Londont Londonná, Chicagót Chicagová vagy Pestet Pestté teszi, azok a bizonyos nagyvárosi allűrök, azok itt — mindenki érzi — egészen mellékes, jelentéktelen dolgok. Rómába senkisésem jön azzal az érzéssel, aminővel a modern nagyvárosokat látogatni szoktuk. Itt sokkal több s egészen másfajta élményeket várunk.

A tudat maga, hogy Róma a világegyház közép-pontja, a roppant történelmi emlékezések tömege s az a sehol felül nem múlt bőség, amellyel a művészetek itt szinte zuhogva ontják elénk a Szépet: mindez valami nagyon fontos és ünnepélyest sejtet azzal, aki első ízben zárandokol az Örök Város felé.

Ha pedig hívő katolikusról van szó, akkor Rómába menni annyi, mint bekapcsolódní abba a legnagyobb s legszebb zárandokmenetbe, mely immár kétezer év óta egyre szakadatlan áradatban kanyarodik rá a világ minden tájáról a római Via Triumphalisra. Az útra, ahol egykor Scipiók és Pompeiusok haladtak, de akiknek hamarosan nyomukba léptek a Péterek és Pálok, Ágnesek és Sebes-

tyének, VII. Gergelyek és VIL Piusok s kétezer évnek minden legnagyobbjai, többé-kevésbé véres, de mindig diadalmas Rómábatéréssel. „A hely, melyen állasz, szent”, ezt érzi mindenki, mikor a Róma-Termini állomáson kiszállva római földre lép.

Leírásokban sokszor olvastam, ismerőseim is többször mondták, hogy Rómának — „lelke van” s hogy ez a legérdekesebb s legértékesebb benne, és ez a lélek előbbutóbb mindenkit megragad, legyűr és bilincseibe ver; kényszerít, hogy meghódoljunk neki, odakötöződjünk ehhez a városhoz s ha elmegyünk innét, akkor is egyre visszavágyjunk hozzá- Azt is lenyűgözi ez a varázslatos város, aki ellenkezik velem, aki nem akar meghódolni nekem. Hát még, aki akar, aki mint jómagam is, azért jön Rómába, hogy tele tudóvel szívja magába ezt a vértanúi vérrel páras, szentelt levegőt!

Azzal a naiv hitttel jöttem Rómába, hogy ha valakit, engem talán csak megtalál mindjárt első nap Róma lelke, vagy inkább: én megtalálom Róma lelkét. Szégyenkezve vallom be, hogy soká, csaknem hat hétig nem találtam meg. Folyton éreztem az erejét, a közelségét, de nem tudtam rátalálni. Ennek a titokzatos léleknek arculata ködbe, titokba burkolózott előttem. Nem tudtam magam megadni neki; aki hír szerint oly erőszakkal kínálja ölelését, nekem egyre kisiklott a karjaim közül.

Idegesen kérdezgettem végül:

— Mi ez? Hát engem Róma lelke nem kap meg? És épen csak engem nem kap meg? Megkapja az egyszerű, tanulatlan hívőt, aki az Abbruzzókból vagy akár a Sierra Nevada jéghegyi bokrai közül, vagy a Rajnavidék valamely falucskájából vagy Melbourne aszfaltjáról jön ide csókolni e szent falakat, — megragadja a kételkedőt és máshitűt, aki a Szent Péter-templomban, Bramante borzongatóan főséges boltívei alatt, mint egy nem-

katolikus barátom mondta: fizikai fájdalmat érez azon, hogy nem született katolikusnak, — megragadja az esztétikust, aki innen, mint Goethe, újjászületve, átcserelődve megy haza, — megragadja a politikust és diplomatát, aki itt egy új és szokatlan, mert anyagfeletti hatalom közelségét érzi, amely előtt az anyagi erőszaknak oly gyakran kellett letennie a fegyvert . . . Mindenkit megragad — csak engem nem ragad meg?

— Vagy talán csak több odafigyelést, nagyobb törődést, élénkebb szemkítarást kíván előbb tőlem? Hogy aztán annál ölelőbben boruljon rám s csordultig eltöltse lelkemet tanításainak borával?

Jártam, róttam hát az utakat, az emlékek, monumentumok végeszakadatlan sorát. Nemcsak a dolgokat láttam, hanem bennük, mögöttük, fölöttük egyre kerestem azt a bizonyos „lelket” is. Róma titkát. Kerestem türelmetlenül, napról-napra türelmetlenebbül és szégyenkezőbben. Folyton mellettem volt; néha szinte már arcomon éreztem a lehelletét. És mégsem találtam meg. A talányt mégsem oldottam meg.

Aki Rómába megy s nem pogány (vagy így is mondhatnám: nem a tébolyodásig antiklerikális), azt legelső útja a Szent Péterbe vezet. Mert a modern Rómának minden látnivalója: az a néhány díszépítmény, amelyet az olasz uralom emelt, a Szent Péterhez képest épen csak annyi, mint egy silbakház a királyi palota előtt. En is odamentem tehát. Megálltam a világ legszebb terén, már az obeliszket is elhagyva, ott, ahol a lépcsők felé emelkedni kezd a talaj s ahol minden tisztességes katolikus ember, aki először jár itt, előbb levett kalappal elmondja a Hiszekegyet s csak azután megy tovább. Beléptem a világ leghatalmasabb szentegyházába; odaborultam az apostolfejedelem, az első pápa sírjához, mely fölé ma a

130 méter magas kupola, a világ egyik legmerészebb építészeti alkotása, borul. Homlokomat forrón szorítottam oda a fénylő és hűvös márvány sima tükrehez.

Ez hát Róma, Szent Péter apostol sírja, a katolikus világ középpontja! Róma lelke e percben oly közel járt hozzám, hogy szinte fojtogatott; de — különös — nem mutatta meg arcát. Valahogy csalódottan mentem tovább.

Elmentem az Ostiai-út páratlan nevezetességéhez: a márvány-rengeteghez, az oszlop-Niagarához, melyet a katolikus kegyelet a Népek Apostolának sírja fölé emelt. Már azt hittem, itt megtaláltam, amit keresek. Szent Pál az írók, a hitszónokok, a cselekvő, tevékeny, harcos katolikusok eszmei képe. Igaz, hogy Péter a tekintélyi központ, de Pál az, aki legtöbbet tett és fáradt az evangéliumért. Ez a sír szól majd bizonytal lehangosabban a lelkemhez, gondoltam, s megsúgja nekem, mi az, amiben Rómának sajátságos, titokzatos jellege rejlik. A pápaság? Nos igen, mindenekelőtt, de még valami; ahogy a Szent Péter-templom levegője mellett a Szent Pál sírjáé is lényegesen hozzátartozik Róma lehelletéhez.

A nagy igehirdető sírja és bazilikája csakugyan szólt is hozzám, melegen és felemelően, simogatón és ércesen. De Róma lelkének a titkát innen is megoldatlanul kellett tovább cipelnem. Pedig a bazilikától kizárándokoltam még gyalog a Tre-Fontane-ig is, a „három forrás” helyéig, ahol Pált lefejezték s ahol a legenda szerint feje háromszor szökkent fel, lefelé gurulva a lejtős földön, s e három ponton a néphagyomány szerint három forrás fakadt. Három templom áll most e helyen, méla fenyők és alvó ciprusok között. Róma lelke ott sír, nyög és zúg az ágaik körül, de nem tudtam kibetűzni, mi az, amit suttog. Ismét tovább kellett vinnem lelkemben a zengő talányt.

Visszatértem a városba. A város közepébe. Ott van

a mi rendünk két nagyszerű, kedves temploma: a Gesu és a Sant' Ignacio, a világhírű jezsuita laikustestvérnek, Fráter Pozzinak műveivel, freskóival. A templomok mellett pedig s a közeli S. Andreá-ban a szobák, amelyekben Loyolai Inigo, Borgia Ferenc, Gonzaga Luigi s a kis Kosztka-gróf, a 18 éves Szaniszló értek az ég számára. S teremtették meg azt az újkori katolikus újjáéledést, amely szebb s nagyobb volt, mint amely romboló volt az iszapár, mely fölött új tavaszt s virágzást kellett serkenteniük. Kit ne ragadna szíven, ha Loyolai Ignác koporsója fölött misézhetik? Ha az alacsony, szűk cellába hajolhat be, amelyekből egy világra hajnalzott ki a lelki megújulás? Vagy ha az angyali Alajos sírja elé térdel, aki nagyobb vonzóerővel emelte romlatlan ifjú-lelkek ezreit a tiszta élet liliomos magaslatai felé, mint aminővel három világrész Antinousai sodortak züllött Augusztusokat a kék felé.

Róma valóban: örök város; nemcsak azért, mert mindig fennmarad, bármennyiszer elpusztítják (az avignoni fogság idején például annyira elpusztult, hogy már csak alig 10,000 ember lézengett a romjai közt), hanem azért is, mert mindig megtartja középponti jellegét, nagy s erős hatások örökifjú indítóját. Nemcsak Péter és Pál cövekeltek itt le a kereszténység világszervezetének alaposzlopait, hanem azóta is, valahányszor a talaj lazulni látszott ez oszlopok körül, mindig innen indult ki az erősítő, reformáló munka. Ha Róma története csak a IV-ik században kezdődnék, akkor is páratlanul gazdag történeti erők középponti forrását jelentené. Itt székelték a Nagy Leók és Nagy Gergelyek s annyi más csodálatos nagyság a pápák hosszú sorában; innen indultak ki a VII. Gergelyek s V. Piusok egyházi reformjai; innen keltek hódító útjukra a népvándorlás korának nagy apostolai; innen Asszisi Ferenc és Domonkos, Ignác és Xavér,

Borromei Károly, Canisius, Fáber, Neri Fülöp, Hofbauer Kelemen: minden és mindenki. Ha Rómát kivennők az utóbbi másfélezer év történetéből, vajjon mi maradna? Maradnának háborúk és marakodások, pénzműveletek és kizsákmányolás, sok-sok laposság s alacsonyág, felcífrázva a technikai haladás külső vívmányaival; azonban a legmelegebb színű s legaranylóbb fonalak hiányoznának az utóbbi kétezer év kultúrtörténelmének gobelénjéből.

Ez szólt felém Ignác s a nagyok sírjából. Az angyali ifjú koporsójából, amely mellé csak mostanában helyezték oda Bellarmin jezsuita bíborosnak koporsóját. (A nagy bíboros utolsó kívánsága volt, hogy egykor szent lelkigyermeké, Gonzága Alajos lábához temessék. Kívánsága, íme, teljesült: az egyik oltáron nyugszik Szent Alajos teste, tovább a következőn mesteréé.) De ezek a nagy benyomások is valamiképp homályosak és elmosódottak maradtak bennem. Ereztem: még ez is mind csak rész. Része a nagy, az égbenyúló Rómának. Vonások az arcon, gyönyörűek, felemelők ... De még nem az arc maga!

Folytattam hát felderítő utamat. Sorra vettem a Lateránt, a katakombákat, Szent Ágnest a falakon kívül. ... Ó, ezek az első keresztény századokból való édesen gyermekes sírfeliratok, amelyekből valósággal kilángol a hit! Ez a sziklákat görgető hit, amely pedig akkoriban még nem támaszkodhatott százados megszokásra, régi emlékekre, teológiai tudományra, keresztény társadalmi intézményekre, sőt amelynek még egyetlen kötemploma sem volt, hanem csak ürgelyukai a városon kívül, azokban bújt meg ... Ez a hit, amelynek csak a nevét is kimondani szégyen volt és megbélyegeztetés, sőt vesszőztatás, kínpad és halál . . . „*Caiula, vivas in pace*”, és „*Asella, cum Xto*”, szól a primitíven vésett búcsúszó, s itt 12, ott ezerkétszáz, amott kétezer vértanú csontjai.

Kő legyen, akit ez meg nem indít. A wittenberg-berlini vastagnyakúság egész vaksága kell hozzá, hogy valaki, mint a Baedekerek teszik, ezeken a helyeken is csak köveket és romokat lásson, és tudákos tudatlanságát néhány „angeblich”, „Legende” s hasonló szavak mögé dugva játssza a bölcs szkeptikust. Ma már nagyon sok „legendának” megtett ősi hagyományt igazolt a legkritikusabb történelmi kutatás. Ahogy a Mester mondta: ha ezek elhallgatnak, a kövek fognak beszélni. Csakugyan: Róma hite mellett a kövek beszélnek, amelyek meg nem szakadó bőséggel kerülnek elő a föld mélyéből, letűnt korok kötörmelékei közül. Kilométerhosszú katakombák sírfelírásainak ezrei nyújtják ki kezüket a föld alól tanúszkodni a „legendák” valóságára mellett. A kódogmatika tanúságtétele!

Az egykor oly büszkén tagadó Harnack is bevallotta végül, hogy a „főlegenda”, a nagy szálna a szemben: Péter római tartózkodása és halála — többé kétségbe nem vonható történelmi valóság. Igenis, a Péter-templom a Nérói Cirkusz azon pontján épült, ahol az első pápa befejezte földi pályafutását. A Baedeker szerint persze ez máig csak „legenda” és „angeblich”, ahol, „Petrus gestorben sein soll”. Es a felvilágosult csicszerónék bérkocsis-tudománya is így magyarázza bámész amerikaiaknak s másoknak: *sí dice; ma chi lo sa?* („Mondják; de ki tudja, igaz-e?”)

Sajnos, a Baedekernek és a tudatlan csicszerónéknek többen hisznek, mint Grisarnak, vagy akár Harnacknak. Az ellentmondás és hazugság csak nem hallgat el az apostolsírok s a katakombák körül. A kereszt ostobaság és botrány marad a századok végéig. Tán ebben van Róma sajátossága? Ez a titka? A tagadtatás? S a mégis egyre diadalmaskodás? A vér és a gúny, a gyilkos és lenézetés örök martíriuma, amelyben a Mester sorsát át-

veszi s örök passióvá folytonosítja a Jegyes? Pogányság és krisztianizmus örök versengése: ez vagy-e te, Róma? Majdnem úgylátszik; hiszen a pápa sokáig megrablott fogoly volt, önbecsületének foglya, nem affektált duzzogás rabja, ahogy gyűlölködők és poltronok hiszik. Róma tele van pápai-címeres épületekkel, pápai magántulajdonokkal, melyeket elvett tőle az uzurpátor; ma karabiniérik báméskodnak ki nem egy évszázados, monumentális palota ablakából, melyet talán Maderna emelt vagy Michelangelo mintázott. A sötét emlékü Nathan-uralom, ha nagyjából a múlté is, sok helyen ott hagyta még a lelke és keze fekete nyomait a legtisztább s legfelvilágosultabb hatalom egykori alkotásain. Bizarr kis homokkőszobrok talapzatán nevezik „oscuro potere”-nek azt a hatalmat, amely Bramanték, Raffaelok és Palestrínák alkotásaival szórta tele Rómát. A pápa 70 éven át volt kénytelen legalább néma elvonultságával tiltakozni a jogfosztás, az erőszak és ízléstelenség égő inzultusai ellenében, melyeket az olasz kormányok minden apró udvariaskodásuk mellett is folytattak; ennyivel tartozott — minden mástól eltekintve — saját kétezeréves neve becsületének, az évszázadoknak s ma élő hívei háromszázmilliós családjának is. Mikor először láttam XI. Piust, úgy véltem, hogy talán éppen a pápaságnak ez az évezredes martíriuma az, amely az ő arcát oly fájdalmas nyomottá, gondterhessé s szenvedővé teszi. Nem ebben a martíriumban rejlik-e Róma titokzatos ereje, egyedülvalósága, megkapó hatalma?

És voltam a Kolosszeumban. Hatalmasan megkapott. Persze hogy a Kolosszeum valójában nem az, aminőnek a forgalomban levő látképek ábrázolják. Képekre ezek a méretek és kötömegek nem is vetíthetők. Úgy hatnak rajzban, mint a gizehi piramis egy gyufaskatulyán. A valóságban? Rettenetes, beszédes hirdetője a Kolosszeum annak

a szörnyű hatalomnak, amelyet a régi, pogány Róma jelentett. Borzalmas temploma a kéjnek, az elaljasult tömegek ösztönének, a kegyetlen gyönyörkeresésnek. Ezek a szinte levegőbeveszően magas páholy- és karzatsorok, amelyeken egykor 80 ezernyi tömeg szeme itta a kicsorgó embervér látványának perverz gyönyörét! Óriási mérföldjelzője a történelemnek: egy országnak, amelyet farkastejen nevelt alapítói összeterezt rablókból és gyilkosokból neveltek az ókor legrettegettebb s legelőkelőbb nemzetévé. Ide folyt össze minden, amit Ázsia, Afrika s Európa nyújtott: arany, márvány, asszony, rabszolga, tudás és művészet. Itt élték fel egy világ kincseit. S itt fordították neki: négyszáz éves világtiprásban kiacélozódott impériumuk minden szorító erőszakát és fortélyát a Keletről jött ifjú kereszténységnek.

A Kolosszeum nézőterének vagy egyharmada fel van fedve s az ember borzadva nézi azt a romjaiban is rettentő alvilágot, amely itt a színpad alatt elterült. Egy-egy alatt két emeletnyire üregek, börtönök, hosszú, keskeny folyosók egész labirintusa; emitt a keresztények s egyéb halálraítéltek ergasztulumai, ott a vadállatok ketrecai, amott a szűk emelőszerkezetek kőkeretei, amelyeken a vadállatokat alulról az arénára emelték. Itt a föld alatt készültek utolsó útjukra férfiak és nők tízezrei; pápák, püspökök, szüzek, világiak; innen indultak a mártírumba, Krisztus elé, miután néha heteken át hallhatták koromsötét börtönükben az előttük kivégzettek halálsikoltásait a fejük fölött s éjszakai szendergésükbe is belebődült a vadállatok ordítása, amelyeket a szomszéd üregekben az ő ki végeztetésükre éhezettek. Ömlött a vér az arénán éjjel és nappal s ha ugyan ezeken a téglaboltokon átszivároghatott volna a nedvesség, a mélységben gyötrődő vértanú jelöltek tanakodhattak volna azon, hogy a közójük hulló cseppek egy-egy utánzott tengeri ütközet vizének

cseppjei-e, vagy hitvallótársaik testéből ömlöttek-e? A tömeg pedig, a császár és lakájlelkű udvarosai, a lovagok, a tisztek, a matrózok, a Veszta-szüzek, a tömeg, a nép, a demokrácia, a szent és csalhatatlan többség ott üvöltött a percenként lebukó egy-egy újabb áldozat vesztén, habzott az ajka s karjait dobálta a kéjben s csodálkozott volna, ha valaki bűnnek tartja vala az örvendezést az embertárs vére ömlésén.

Van-e még hely a világon, ahol ennyi könny és vér folyt, ahol ennyi rémület s ennyi irgalom nélkül való kegyetlenség terpeszkedett? Volt-e önteltebb, ellentmondást nem tűrőbb hatalom valaha, mint a római impérium, az önzésnek és erőszaknak ez a világot igába szorító démonja, amelynél az érdek volt az egyetlen jogforrás és a siker az egyetlen erkölcsi zsinórmérték? Es a történelem igazságszolgáltatása, amit mi naiv klerikálisok úgy is nevezünk, hogy isteni gondviselés, mégis ledöntötte ezt az agyaglábon álló érckolosszust. A Kolosszeum bíbor-szőnyeges páholyainak habituel végre mégis kiejtették kezükből az impériumot. A triumfátorok, akik a félvilág ártatlan, szabadságukat védő királyait kötözték diadal-szekerük elé, végre egymást gyilkolták le. A kincsek közt dőzsölő felséges nép vére magában rothadt meg s ugyanazok a barbárok rombolták szét Oróma márványos csarnokait, akiknek legjobbjait évszázadokon át kergették maguk előtt a Via Sacrán szégyenbe s halálba a gögös triumfátorok.

Róma „ledőlt s rabigába görnyedt”. Ledöntötték nem utolsó helyen azok a koldusok, papok és rabszolgák, akiket Róma a vadállatok elé dobott a gyűlölt Krisztus nevéért . . . Szenvedők, ide jöjjetek bizodalmat tanulni; itt hallgassátok a *Magistra Vitae* nagy szavát a hol fel, hol lefelé forduló küllőről. Itt tanuljatok szerény-

séget ti is, gögös urai a földnek! De főleg itt tanulj hitet, hívó s szégyenkezést, hitetlen!

A Kolosszeum este legszebb és — legstílszerűbb. Hiszen a kolosszeumi játékok is jórészt este folytak, holdfény vagy fáklyák mellett. Holdfényben különösen is kísérteties ez a roppant kőalkotás. Ilyenkor mintha a kivégzett százezrek árnyai suhannának végig a sokemeletes kőülések végtelen sorain; mintha alulról, az arénáról, még egyre sírna a mézárszékre szánt gladiátorok szomorúan hazug köszöntése: „Üdvözlégy, cézár; a halálba indulók köszöntenek!” s zengene a keresztrefeszített, kerékbetört vagy tigrisek elé vetett keresztények utolsó, önerősítő imája; „Christe! eleison!” A Golgota naptalan csendje, sötét méltósága ülepedik ilyenkor este a Flaviusok sárga, kísérteties körszínházára, de ebből a csendből és sötétségből máris kivillámlik a közeledő feltámadás hajnalfénye. A feltámadásé, mely azóta régen el is közelgett . . .

E mellett a villámfény mellett majdnem lelepleztem a fátyolozott arcot. A véráztatta kötömbök között Róma lelke egészen közlelről kötekedett velem. Ez volna az? kérdeztem. A vértanúság végső diadalának Krisztushirdette bizonyossága? Ez Róma titka?

Nem, még ez sem. Legalább még ez sem egészen az. Keresni kell tovább; valami olyanban, ami mindent kifejez és mindent megértet; mindent, ami pápaság és vértanúság, és láng és hit, és csodálatos, halhatatlan nagyság, és szép, mint semmi más a világon.

Egy este aztán, mikor alig gondoltam rá, megtaláltam Róma lelkét. Egy elhagyott téren találok vele. A titokzatos árny hirtelen mellém suhant s egy pillanatra felvetette fátyolát. S amióta igazi arcát, ha egy percre is, megláttam, most már e soktitkú arcnak meg tudom érteni minden egyes vonását.

— Shall we have a walk in medieval Rome? — szólított meg egy délután szobaszomszédom a Collegio Germanico-Ungaricóban. Velem egykorú, mexikói rendtársam, Mariano Cuevas, akivel már többször jártam Róma nevezetességeit. Félóra múlva ott bolyongtunk ismét Róma omladékos külvárosaiban. Társam hivatásos történész, aki a mexikói egyháztörténelemre vonatkozó kutatásai révén fiatalon lett a madridi és mexikói tudományos akadémiák tagja. A mellett elég régi római lakos is, azaz elég jó „romanista” (mert Rómát ismerni, „romanistának” lenni, külön tudomány). Nem megvetendő szerencse tehát, ha valakit ilyen ember kalauzol Rómában; mindenesetre többet ér, mint a nyomtatott vagy kétlábú csicsserónék bugyborékoló szellemtelensége. Társam különösen a középkori Rómát kedveli s nagy méltánytalanságnak tartja, ha valaki csak az ó- vagy újkori Rómában talál figyelemreméltót. Fáradhatatlanul vezetett körül-köre, templomról-templomra, térről-térre: nem győzte magyarázni a görög mozaikok és húsvéti gyertyatartók korát a valóban túlkevésé méltatott középkori építményekben: a S. Maria sopra Minervában, a S. Maria in Cosmedinben, a S. Maria in Trasteverében.

Kérésemre elvezetett a S. Stefano Rotondóba is a Caelius-hegyen, amelyet mi magyarok bizonyos fokig nemzeti templomunknak szeretünk tekinteni. Az óriási, ezeréves, elhanyagolt boltívek alatt bagoly röpködött; a fehér körfaláról primitív kísértetiességgel néztek le ránk a naiv rajzolású régi vértanújelenetek. A templom körül, bekerített zöldséges kertben lakik a custode, a sekrestyés; épen önagyságával pörölt, mikor arra jöttünk s emez, hogy elfordítsa figyelmét a házi perpatvarról, ránk terelte a közös háztartási haragot, hogy nem sietünk borralalót adni azért, hogy kérdéseinkre, nyitva van-e a templom, igen-nel felelt. Az utcán gyermekek

játszottak, göndörfürtű, piros kis taliánok, kikre egy nagyobbacska lány vigyázott, aki, mint kényeskes mozdulatai elárulták, fejlődő bájainak ébredező tudatában élhetett s a porban guruló kisebbek fölött époly melázó, jövőbe vágyó szemmel nézett el, mint bármely más ábrándozó kislány Pesten, vagy Rómában, vagy Helgoland szigetén . . . íme, az örök jelen és az örök jövő . . .

A gyermekek homokvárai közt elhaladva csodálatosan csendes térre értünk. Régi, kicsiny püspöki városokban látni néha ilyen különös, csendes tereket az ódsi székesegyház körül; régi falak zezgúgaitól körülvéve, iromba, régi kövezettel, melynek hegyes kődarabjai közül széltében kinőtt a fű. Olyan zezzugok ezek, amelyekben az idő mintha megállt volna; magányos szigetek, ahol alszik a múlt s álmodik a jelen . . .

Ez a tér azonban eleven volt és színes. Egyik oldalán Néro — vagy Dolabella konzul — vízvezetékének még teljesen ép boltívei, átnyúlva az utca fölött; alattuk nyikorogva hajtja nagykerékű káróját a Campagna parasztja. A kétezeréves római téglák és travertintömbök pompásan dacolnak azzal a bizonyos vasfoggal ... A másik oldalon Szent János és Pál temploma, az 5-ik századból Kr. után, 12-ik századbéli freskókkal, abból az időből t. i., amikor „restaurálták” a templomot.

— Milyen régi torony! kiáltok fel, mire társam megjegyzi, hogy tévedek; ez a torony itt „új”, mert „csak” a 10-ik századból való.

— A 10-ik századból? sóhajtom. Istenem! hiszen akkor jöttek a magyarok mai hazájukba. És ez itt „új” dolog?

Csodálkozva teszem szóvá, hogy itt az évszázadokkal és évezredekkel csak úgy dobálóznak. A spanyol historikus végignéz rajtam s maga körül mutat:

— Nézze, itt egy évezred csakugyan nem számít

sokat. Ez a torony itt vagy ezer évvel öregebb mint mi, de viszont ezer évvel fiatalabb, mint amazok a vörös boltívek. A két építmény nekünk egyenlő vénnek látszik, pedig kettejük közt ezer év a különbség. S az obeliszk, melyet amodatúl, a Laterán előtt láttunk, még másfél-ezer évvel öregebb, mint ezek a boltozatok ... Itt minden együtt van: a háromezeröttszázéves oszlop, a kétezer-éves fal, az ezeréves templomtorony s ezek a mai gyermekek . . . Rómában az egész múlt sűrítve, a jelennel egyszerre dobban élénk . . .

Körülnéztem a téren s egyszerre, mintha a szfinksz lerántotta volna arcáról a leplet. Láttam ... Ez hát a titok, itt van Róma lelke! Az *álló idő*, vagy ha tetszik: az *idő felettség*; ez a csodálatos egybefolyása múltnak és jövőnek, titokterhes ölelkezése múltó évezredeknek az örökkétartó jelennel, az elmúlás sírkövei közt botorkáló, örök jövővel . . .

Csakugyan: ez az a képlet, amelyet oly soká hiába kerestem. Ez Róma arcának az az alap kifejezése, melyből mindenegyes vonást meg lehet érteni, mert mind ebbe folyik vissza s ebben olvad fel: az obeliszk, a császári vagy konzuli boltívek oromzata, az ezer év óta egyformán zsongó toronyharang s a másfélezer év óta egyformán mosolygó mozaik-Krisztus; a fűrtjeit simító kisleány Mária-érme s odaát a Gesù, a Szent Péter, Raffaello és Bernini, Loyolai Ignác és XI. Pius . . . Ezen az arcon, Róma arcán vannak ezeröttszázéves és tizenöt-éves és háromezeréves vonások s ezek a vonások mind nagyon jól összeférnek, s ami ezt a szokatlan együtttest itt oly magától értetődővé teszi, éppen az, — hogy Rómában van. A városban, ahol az évezredek: miként egy nap, s az idők nem számítanak . . . Egyazon arc sokszerű vonása itt minden: az *időkön túlemelkedő, mert örökérvényű gondolatoké* . . .

Ebben a városban csakugyan az Isten attribútumai nyúlnak le a földre. Szinte fogható alakban mered ki itt az idők áramló tengeréből az örökkévalóság sziklája. A végtelenség lehelete szállong a magukban oly végeses elmülő dolgok, kövek, intézmények, emberek, korok között . . .

Fellélekztem. Most már nem üldöz a titok, a sok-rétű talány. Most már nem zavar érthetetlen rejtélyként az a sok emberi, nagyon is emberi vonás, amely még Szent Péter sírja köré is odatolakszik, mint mindenüvé, ahol ember van, a századok során. Már nem ijeszt meg a Náthánok és Garibaldik pillanatnyi, kicsiny győzelme a Krisztus Menyasszonyán; az apró túsúrások, mint mikor a Vatikán falával szemben egy csapszékszerű lebújban az istentagadó aposztatának, Giordano Brúnónak emeltek szentélyt a radikálisok, vagy amikor amerikai methodista pénzen „Chiesa Valdese” felírástú protesztáns imaházak homlokzatára ezt a célzatoskodó kis jelmondatot vésték: „Lux in tenebris lucet”, azaz a köröskörül terjengő római sötétségben ez a jóhírű középkori szekta terjeszti a dollárokon fényesített evangéliumi világosságot. Már nem kedvetlenít el az a sok tehetetlenség és kicsinyhitűség azoknak az olasz katolikusoknak, papoknak és világiaknak részén, akik látják vagy legalább láthatnák a bajokat és hiányokat s egy pusztai remete passzivitásával vonogatják vállukat „Ki tehet róla?” szóval, s nyugodtan sétálgatnak tovább a Monte Pinción s a Villa Borghesében. Nem akadok meg a pogány és keresztény elem folytonos összefolyásán sem a római művészetben, mert hisz itt a pogány is keresztény lett, ép azért, mert a kereszténység a pogányság örökén építette fel az újszövetség megváltó hitét.

Mik ezek a külsőséges, apróságos mellékjelenségek! Róma nagyságához annyira nem érnek fel, hogy szinte

nevetség és szentségtörés ilyesmiket itt csak észre is venni. Olyan, mintha valaki a Cheopsz piramisát a szerint bírálná le, mert hogy legyenek szálltak rá. Sokkal nagyobb bajokat látott már ez a város, mint aminőket ma csak elgondolni is tudunk — és túlélte, legyőzte valamennyit. Itt nincs elmúlás: mert itt csak az múlik el, ami emberi és romlandó a falai között. Azaz: ami csak zsellér itt. A törzslakó: a Péter katedrája, a századokon keresztül jelenlevő Krisztus, az elevenerő, mely a kősziklából szakad ki időtlen-időikig „urbi et orbi”, a városra s a földkerekségre — ez a törzslakó nem hal meg soha.

Róma jelszava: a „non praevalerunt”. Elvi tévedés, enyészet és halál nem vesznek erőt rajta. Az idő nyomtalanul suhan el fölötte. Romok városa s mégis a soha el nem romló virágzása. Sírok városa, de sehol az élet úgy nem duzzad, úgy nem harsog és diadalmaskodik, mint itt e sírok fölött. Sehol nincs ennyi vénség és ódontság ennyi üde fiatalossággal telítve. Sehol a vérengzésnek, pusztulásnak, halálnak ilyen pazar aratómezeje nem volt s mégis, sehol az Isten lehellete: a halhatatlanság ily közel nem jár az emberiséghez. Tört oszlopok, temetői ciprusok, háromezeréves sírok, ledőlт birodalmak emlékei közt zokog a lehullás gyászdala, a történelem Círcumdederunt-ja, mintha egész Óróma egyetlen zengő Memnon-oszlop lenne, de az évezrek gyászkarja mögött és fölött egyre bizón és biztatón cseng ki az örök fennmaradás győzedelmes, húsvéti dala. „Non praevalerunt — nem vesznek erőt rajta.”

Ez a bizodalom szól felénk a mártírsírokból, a katakombákból, a Vatikán foglyának termeiből, a Koloszseum földalatti üregeiből, a Szent Ignácok szobáiból, a Neri Fülöpök oratóriumaiból, Gonzága Alajosok gyermek ártatlanságából, Bellarminok, Palmierik, Kircherek, Secchik tudományos erőfeszítéseiből. Itt minden az idő-

felettség, az örökkévalóság végtelen méreteihez van szabva s csak ezekből érthető. Ez ennek a csodálatos városnak a „lelke”, a titka.

A „lélek” megtalált; boldog kábulatba ejtett, reszkető letérdelésre kényszerített. Engem is, mint már előttem oly sokakat: századokat, nemzeteket, világrészeket!

BEATRICE CENCI LEGENDÁJA

A római Barberini-múzeumnak talán legnagyobb nevezetessége egy Guido Reni-féle festmény, amely egy fiatal leányt ábrázol. Végtelenül bájos, szinte üvegszerűen törekeny leánykát, aki maga a frissesség, a harmat, az álmodozás, s azonkívül minden szépsége mellett valami csodálatosan finom szomorúság rezeget a tekintetében. Nem könnyezik és mégis mintha sírna.

Ki ez a titokzatos leányzó? Ez a sírva mosolygó gyermek? Ez a kristályos ártatlanság?

Erre a kérdésre a közhit egyöntetűen így felel: Ez a leány a tragikus sorsú Beatrice Cenci. Egy főúri, római leány, a város egyik legszebb és leggazdagabb leánya a lóik században, aki, hogy leányos szüzességét saját édesapjának állatias incselkedésével szemben megvédje, megölte atyját. Ezért aztán VIII. Kelemen pápa mint apagyilkost halálraítélte s lefejeztette a bájos angyalt, a Cenci-család örösi vagyonát pedig magának foglalta le.

Így a legenda és hozzátehetjük: ördögileg ügyesen kieszelt legenda. Mert aki ennek a legendának ismeretében tekint rá csak egyszer is erre az elragadóan kedves és megnyerő gyermekarcra, erre a mélységes fájdalommal párosult megkapó ártatlanságra, soha nem felejtí el többé ezt a képet, de a hozzáfűződő legendát sem.

A pápaellenes irány régtől fogva csemegét lát a Beatrice Cenci legendájában. Az angol Shelley tragédiának dolgozta fel; mások, mint a francia Stendhal, regényt írtak a „hősnőnek”, a „római szűznek”, a pápai szívtelesség és pénzsóvárság áldozatának dicsőítésére. 1870-ben, kevéssel azelőtt, hogy a piemontiak Rómát elfoglalták, Guerarzi vette elő újra ezt a témát s irányregényt írt Beatrice Cenciről, hogy ezzel is hangulatot keltsen a pápa világi uralma ellen. Sőt 1872-ben egy szabadgondolkodó társaság kebelében egy bizottság létesült azzal a céllal, hogy Beatrice Cencinek a római Kapitóliumon szobrot emeljenek.

A tervet akkor nem követte tett, de 1906-ban újra felvetődött az eszme s most már az egész világ szabadkőműveseinek hozzájárulásával akarták Beatrice Cencinek, a „vértanú leánynak” emlékét megörökíteni.

Szerencsére akadt a bizottság tagjai között egy, aki óvatosságra intette társait s indítványozta, hogy mindenekelőtt mégis vizsgálják meg a történelem világánál Beatrice Cenci igazi szerepét.

Ez az óvatosság mindenkép helyénvalónak bizonyult. Egyik tanulmány a másikat követte s a kutatások eredménye alaposan rácáfolt a legendára, erősen megtépázva a „vértanú leány” nimbuszát. Míg végre nemrégiben megjelent Corrado Ricci-nek, az egyik legkiválóbb jelenkori olasz történésznek, a római Régészettani Intézet elnökének s az olasz király gyermekei volt nevelőjének tollából egy kétkötetes munka („Beatrice Cenci”), amely a sokat vitatott kérdésre végleg fényt derít.

Corrado Ricci öt évi fáradságos munkával alaposan áttanulmányozta a Cenci-ügyet s napvilágra hozta Rinieri es mások kutatásai alapján a Beatrice Cencire vonatkozó összes történelmi okmányokat, mindenekelőtt a gyilkos leány ellen indított bűnvádnak iratait.

Megállapítja Rossi, hogy Beatrice Cenci csakugyan sok tekintetben megérdemli szánalmunkat. Megérdemli, mert romlott lelkű szülőktől származott és súlyos terhelt-séggel jött már a világra, erkölcstelen légkörben nevelkedett fel, atyja részéről sok durvaságban volt része s mindezek következtében korán jutott az erkölcsi süllyedés útjára. Apagyilkosságának megítélésében is ma minden-etre sokkal nagyobb mértékben vennők figyelembe az enyhítő körülményeket, mintahogy akkor szokás volt s mintahogy azt abban az időben bármely ország igazság-szolgáltatása megtúrte volna.

Mindent összevéve azonban a pusztá igazság mégis az, hogy Beatrice Cenci közönséges apagyilkos volt, aki megfontolva, teljesen szabad akarattal hajtotta végre rettenetes tervét, mégpedig nem leányos szüzessége védelmében, ahogy a legenda akarja, hanem bosszúból és szá-mításból, hogy szeretőjével egybekelhessen. Állítólagos szüzessége mesévé zsugorodik össze, ha megtudjuk, hogy még néhány nappal kivégzése előtt egy gyermeknek adott életet, aki Olimpio Calvattivel, a gyilkosság végrehajtó-jával folytatott bűnös viszonyának volt a gyümölcse. Ami pedig a pápa kapzsiságát illeti, az akkori törvények és jogszokások értelmében a halálraítéltek vagyona csak-ugyan az államra, itt tehát az egyházi államra szállt, azonban éppen VIII. Kelemen volt az, aki a jogszerűen elkobzott Cenci-vagyont rövid idő múlva önként vissza-adta az örökösöknek.

Talán érdemes ezt a korrajznak is regényszerű epizódot Corrado Ricci alapján röviden ismertetni.

A CSALÁDI LÉGKÖR

Beatrice a Cenciek előkelő, de erkölcsileg mélyen lezüllött főúri családjából származott. Atyja, Francesco Cenci, maga is törvénytelen gyermek, szertelenül kicsa-

pongó életet folytatott; mérhetetlen vagyonában nem látott egyebet, mint vad szenvedélyei kielégítésének kényelmes eszközét. Többször előfordult, hogy börtönre vagy számkivetésre ítélték, de pénze segítségével Francescónak mindannyiszor sikerült a büntetés alól kibújni. Egy alacsony származású nőtől, akivel csak ennek halálos ágyán esküdött meg, hét gyermeke született; a később törvényesített gyermekek közt volt Beatrice is.

Tudni kell, hogy a 16-ik század folyamán a végeszakadatlan olasz belviszályok következtében a közbiztonság és közkerékség az egyházi államban is nagyon megfogyatkozott. Az erélyes V. Sixtus pápa éppen ezért mindjárt trónralépése után 1585-ben szigorú rendszabályokat léptetett életbe az egyházi államban garázdálkodó gonosztevőkkel szemben, s külön lelkükre kötötte az igazságszolgáltatás szerveinek, hogy nem szabad tekintettel lenniök arra, hogy a gonosztevő az előkelő és gazdag főúri osztályba tartozik-e, vagy szegény és alacsony származású. Francesco e szigorú rendelkezésektől való félelmében egy ideig jónak látta kifelé csendesebben viselkedni; családja tagjaival azonban annál komolyabban összeveszett s hamarosan összes nagyobb gyermekeit esküdtt ellenségeivé tette. A két legidősebb fiú egyébként atyjának kicsapongó életét utánozta s adósságot adósságra halmozott.

Francesco özvegyiségre jutván, másodszor is meg-nősült. Második felesége, Lucrezia, előkelő származású, de rendkívül korlátolt római nő volt, úgyhogy csakhamar a nála sokkal tehetségesebb és ügyesebb Beatrice lett a ház voltaképeni vezetője. Francesco gyűlölte Beatricét, aki durvalelkű, zsarnok atyjával többször nyíltan szembe-szállt; de Lucrezia tehetetlensége miatt a háztartásban szüksége volt reá.

Történt azután egyszer, hogy Francesco Cenci me-

gint valami cégéres gonoszszágot követett el; mire pörbe fogták. Az erélyes V. Sixtus azonban már nem élt s így Francesconak újra sikerült óriási pénzösszeg, 100,000 tallér lefizetése révén a büntetés elől megszabadulnia.

De ebbe aztán el is pusztult a családi vagyonnak nagy része s ezért, hogy takarékosabban élhessen, Francesco egyik megmaradt birtokára, a pápai állam és a nápolyi királyság közt fekvő Petrella kastélyba költözött Lucreziával s Beatricevel együtt. Innét két nap alatt könnyen elérhette Rómát s így időnkint résztvehetett a város szórakozásaiban. Viszont arra nézve is teljes biztonságban érezte magát, hogy nejét és leányát a világtól teljesen elzárhatja s így ezek nem kellemetlenkedhetnek neki.

Csakugyan: Lucrezia és Beatrice három éven át oly szigorú zár alatt voltak a petrellai kastélyban, akár-csak fogságban lennének. A városi élvezetekre vágyó Beatrice csak úgy tombolt dühében. Heves szemrehányásokat tett apjának. De ezzel célt nem ért, ellenkezőleg Francesco ettől kezdve még szigorúbbra fogta mindkettőjüket s két szolgálóval együtt a kastélynak egy felsőbb emeletére számúzta őket. Mozgásszabadságukat mindössze négy szobára korlátozta. Sőt egy szóváltás után annyira ment, hogy még ezeknek a szobáknak az ablakait is félig befalaztatta, úgy, hogy az ablakoknak csak a felső részén jutott a szobákba némi levegő és világosság.

Beatrice egyre sürgette, adják őt férjhez. Az apa azzal felelt, hogy most nem tud megfelelő hozományt adni, várjon tehát, míg vagyonát újra visszaszerzi. Beatrice ebbe nem nyugodott bele, hanem ettől fogva állandóan a szökés gondolatával foglalkozott. Egy Marzio nevű urasági cselédet próbált dús ígéretekkel rávenni arra, hogy neki a szökésben segítségére legyen. De Marzio házasember volt s félt ura haragjától; így csupán arra

Guido Reni: Beatrice Cenci (?)

volt rávehető, hogy Beatricének egy levelét kicsempészte és eljuttatta Rómába az idősebb fítestvérekhez. Ez a levél, amelyben Beatrice bátyjainak segítségét kérte, valahogyan Francesco kezébe került. Az apa bőszerűen sietett vissza Petrellába, tajtékozó dühvel vetette rá magát Beatricére, durván agyba-főbe verte s három napon át egy szobába zárta, ahol csupán kenyeret és bort adatott neki.

Mikor Beatrice a három nap elmúltával szobafogságából kiszabadult, így szólt mostohaanyjához: „Francesco úr meg fogja még keserülni, hogy engem megvert!”

A GYILKOSSÁG

Ettől a naptól fogant meg Beatrice lelkében a gondolat, hogy atyját elteszi láb alól. A gyilkosság végrehajtására a vár kapitányát, a szép és fiatal Olimpio Calvettit szemelte ki. Tudta róla, hogy szenvedélyesen szerelmes belé. Hideg számítással, mindenekelőtt szerelmének varázsával igyekezett őt behálózni, ami, bár Olimpio szintén családos ember volt, elég könnyen sikerült is neki, hiszen Beatrice varázslatos szépség volt. Hamarosan szerelmi viszony fejlődött ki kettőjük között. Olimpio éjjelenként a vár oldalán felkúszva, egy kitörött ablakon keresztül hatolt be a két nő lakosztályába, ahol egész éjeleket töltött Beatricével Lucrezia szemláltára, aki mindenről tudott s mindent helyeselt. Így hármásban tervezgették ki a gyilkosság részleteit is. Beatrice megígérte Olimpionak, hogy leánykájának neveltetéséről s kiházásításáról fényesen gondoskodik s neki magának is gazdag jövőt biztosít, ha atyját Marzio segítségével elteszi láb alól. Olimpio nem mondott ellent s a maga részéről mérget javasolt. Ebbe a megoldásba azonban Beatrice nem egyezett bele, mert a gyanakvó Francesco minden ételét s italát előbb a leányával kóstoltatta meg.

A terv végrehajtásában azonban a fiatal kapitány hosszú ideig habozott. Beatrice csökönyösen és hidegvérrel igyekezett rábeszélni a véres tetre. Gyávának nevezte őt s szemére vetette, hogy nem is szereti igazán, ha nem teszi meg, amire mindkettőjük érdekében szükség van. Kifejtette előtte, milyen könnyen el lehet intézni mindent s hogy soha jobb alkalom nem adódhatik a gyilkosság végrehajtására, hiszen Francesco éppen akkor egyetlen öreg háziszolga kivételével valamennyi szolgáját elbocsátotta. Így nincs senki a kastélyban, aki a gyilkosságot megakadályozhatná, vagy utólag leleplezhetné. A gyilkosság részleteire nézve azt ajánlotta Beatrice, hogy legjobb lesz Francescót álmában bottal agyonütni, holttestét pedig a vár erkélyéről a mélységbe taszítani. Minthogy az erkély gerendázata teljesen korhadt volt, mindenki elhiszi majd, hogy úgy zuhant le a leszakadt erkélyről a mélységbe, tehát hogy véletlen balesetnek lett az áldozata.

Ricci felemlíti, hogy Beatrice ezt a gondolatot valószínűleg Cinzio Giralaldi „Hecatombithi”-jéből (Száz meséjéből), egy abban az időben nagyon elterjedt könyvből meríthette, még pedig a Desdemona történetéből, amely Shakespearét is Othello megírásában inspirálta.

Olimpio helyesnek találta a tervet s végül is vállalkozott a végrehajtásra.

A gyilkosság időpontjául 1598 szeptember 8-ának hajnalát tűzték ki. Még teljesen sötét volt, amikor Olimpio Marzióval együtt felkúszott a vár épületébe. Már ott állottak a gyilkosok Francesco hálószobájának ajtaja előtt, amikor hirtelen közbelépett Lucrezia s az utolsó pillanatban megakadályozta a gyilkosságot avval a megokolással, hogy Mária-ünnep van, ezen a napon csak nem fognak gyilkolni! Beatrice mérgében dúlt-fült s

mindenáron azt akarta, hogy legalább aznap este hajtsák végre a gyilkosságot.

Olimpio este csakugyan újra eljött. Megvárták, míg Francesco lefekszik és elalszik. Már ott állottak ismét cselekvésre készen az ajtó küszöbén, de ekkor meg hirtelen Olimpión heves köhögési roham vett erőt s vissza kellett vonulnia, nehogy Francesco felébredjen és ő elárulja magát. Bosszúsan távozott a várból s kijelentette, most már végleg eláll a tervtől. Beatrice azonban utána osont egészen az udvarig s ott keserű szemrehányásokkal és szidalmakkal illette. Felszólította, hogy válasszon két dolog között. Vagy megteszi azt a „bizonyos dolgot”, vagy pedig örökre lemondhat az ő szerelméről. A szerencsétlen Olimpio megadta magát s az elsőt választotta.

Csakugyan ugyanazon éjjelen, hajnali négy óraker felébresztette felbérelt társát, Marziót s ketten ismét felkúsztak Beatrice lakosztályába. Bekopogtattak az ajtaján. Beatrice már nem is várta őket; hitetlenül fogadta ajánlkozásukat. De Olimpio kijelentette, hogy még ebben az órában elvégzi „azt a bizonyos dolgot”. Rögtön utána Marzióval együtt belépett Francesco szobájába s kalapácsütésekkel agyonverte az alvót. Francesco hang nélkül kiszenvedett, A két nő az előszobában hallgatódzott . . .

A VÉRES TETT UTÁN

A véres tett után azonban az eddig hidegvérű gyilkosok egyszerre elvesztették higgadságukat és szerencsésük is elhagyta őket. Mindjárt az erkély körül kellemetlen meglepetés várt rájuk. A korhadtnak vélt korlát sehogysem akart engedni, az előzőleg kigondolt lezuhanási mesét tehát el kellett ejteni. Hová rejtsék már most a holttestet? Kétségbeesésükben azt határozták el, hogy a holttestet a

kastély belsejében a szennygödörbe dobják. De ez megint nem volt könnyű feladat, mert Francesco nagytestű, kövér ember volt. Az egész szoba, főleg Francesco ágya, vérrel volt tele s ettől a látványtól Lucrezia annyira elvesztette a fejét, hogy a véres ágyhuzatokat ezer darabra szétzaggatva igyekezett a kastély különböző szekrényeibe elrejtetni, amivel csak azt idézte elő, hogy később annál könnyebben kiderült a szándékos gyilkosság.

Olimpiónak és Marziónak még az éj sötétjében sikerült észrevétlenül kiosonniok a kastélyból.

Mire megvilágosodott, a két nő hangos sírással és jajveszékéléssel segítségért kezdett kiabálni. Jajgatva panaszták az alatt járókelőknek, hogy a kastély ura alatt beszakadt a padló és Francesco a szennygödörbe esve, életét vesztette. Hamarosan a kastélyba sereglett a falu népe, megjelentek a község papjai is és legvégül, mint a a kastély hidegvérű kapitánya, Olimpio. A holttestet a templomba szállították s ott felravatalozták. Olimpio hidegen intézkedett; de belső izgatottságát nem tudta teljesen elleplezni; sokaknak feltűnt az a sietség, amellyel a holttest mielőbbi elföldelését sürgette. Lucrezia is teljesen elvesztette hidegvérét, jajveszékelt, ostobaságokat fecsegett, amivel szintén gyanút keltett. Csupán Beatrice maradt szoborszerűen nyugodt és hallgatag.

A nép körében azonban hamarosan elterjedt a gyanú, hogy Francesco nem véletlen balesetnek lett áldozata, hanem a saját házanépe tette el őt láb alól. A gyanú megerősödéséhez nagyban hozzájárult Lucrezia maga, akit korlátoltsága miatt Beatrice „bestacciá”-nak, buta állatnak nevezett s aki Olimpio felesége előtt is elszólta magát. Nagy lelkiismeretfurdalásában Marzio is mindent bevallott a feleségének.

Az időközben Rómából megérkezett fitestvérek, akik közül a legidősebbik, Giacomo, mindenbe be volt

avatva, megelégedtek azzal, hogy a kastélyban levő ingóságokról leltárt vegyenek fel, de sem atyjuk ravatalánál nem imádkoztak, sem nem voltak hajlandók résztvenni a gyászistentiszteleten. Ez is általános megütközést keltett. A két fitestvér azután hamarosan visszautazott Rómába s magukkal vitték Lucreziát és Beatricét is, Olimpíóval és az öreg háziszolgával, Giorgióval együtt. Olimpíó ettől kezdve a Colonna-palotában, Beatrice pedig a Cenciek palotájában lakott; Olimpíó azonban a következő hetek során sokkal több időt töltött Beatrice lakásán, mint saját otthonában. Mikor ennek híre ment és Beatrice bátyjai szót emeltek az alacsony származású kapitány folytonos ottidőzése ellen, Olimpíó udvariatlanul és gorbán felelt nekik vissza, mint aki tudta, hogy úgysem árthatnak neki.

Időközben az orgyilkosság gyanújának híre Petrellából Rómába is eljutott. A Cenci-családban eleinte nem nagyon törődtek vele; abban reménykedtek, hogy ha meggyülnék is bajuk a hatóságokkal, megvesztegetéssel majd csak sikerül a csapdából kiszabadulniuk. Ebben azonban tévedtek; mert nem számoltak azzal, hogy az egyházi állam élén a szigorú és igazságszerető VIII. Kelemen pápa állt.

VIII. Kelemen, az Aldobrandiniak családjából való pópát, szentéletű, szigorú erkölcsű főpap és uralkodóként ismeri a történelem. Kelemen tisztán látta, hogy az egyházi államban is szemérmetlenül garázdálkodó büntények addig nem szűnhetnek meg, amíg a törvény teljes szigorát nem alkalmazzák a bűnösökkel szemben. Épen akkorigban utasította a pápa az igazságszolgáltatás összes közegeit kötelességük pontos, részrehajlás nélkül való teljesítésére és a személyi tekintetek és megvesztegetések szigorú üldözésére.

A növekvő gyanúkok súlya alatt a római ügyészség csakhamar előzetes letartóztatásba helyezte a Cencieket s előzetes vizsgálatot indítva, egyelőre a saját palotájukba internálta őket. Egyidejűleg Petrellában, a gyilkosság színhelyén is megindította a vizsgálatot.

A gyilkosok kezdtek kellemetlenül érezni magukat. Beatrice és bátyjai azon törték a fejüket, hogyan tehetnék mindenelőtt ártalmatlanná a gyilkosság voltaképeni végrehajtóját, Olimpiót, aki esetleg elárulhatná őket. Egész bonyolult haditervet eszeltek ki erre a célra. Felszólították Olimpiót, hogy kísérje el Rosatit, a Colonnák egyik meghitt emberét, Lombardiába, egy főúri esküvőre; Rosatit meg, aki hű emberük volt, rábeszélték, hogy útközben tegye el Olimpiót láb alól.

A terv szépen volt kieszelve, de mégsem sikerült. Rosati és Olimpio ugyan valóban útnak indultak s mihelyt elhagyták az egyházi állam területét, Olimpio az egész gyilkosság történetét nagy naivan elmesélte Rosatinak, abban a hiszemben, hogy most már nem eshetik bántódása. Rosati azonban Novellára kastélyában elfogatta Olimpiót, egyben meghagyta egyik bizalmas emberének, hogy mérgezze meg őt. Olimpio meg is itta a mérget, de nem lett tőle nagyobb baja. A fogságból is sikerült megmenekülnie, mire gyorsan Rómába sietett, hogy Rosatint s a Cencieken bosszút álljon. Rómában a Minerva-kolostorba tért be s ott elmondta titkát bátyjának, Pietrónak, aki domonkosrendi szerzetes volt.

A Cencieknél aztán mégis sikerült Olimpiót Rieti közelében, az országúton meggyilkoltatni, de bár így Olimpio ártalmatlanná volt téve, a vizsgálat ijesztő módon haladt előre. Marzio, akit nagyon elkedvetlenített, hogy őt nem jutalmazták meg, mindent kivallott a vizsgáló bíró előtt; felesége pedig szintén elmondta mindazt, amit a dolgokról magától Lucreziától tudott. Erre aztán Luc-

reziát és Beatricét letartóztatták s az Angyalvárba zárták. Az Angyalvár őrei még ma is jámbor borzadállyal mutogatják a közönségnek azt a földalatti börtöncellát, amelybe VIII. Kelemen az „ártatlan” Beatricét záratta. A két idősebbik Cenci fiút is letartóztatták. Pietro, a meggyilkolt Olimpio bátyja, kimerítő vallomást tett mindarról, amit meggyilkolt fivéréől tudott. A bíróság előtt tehát a Cenciek bűnössége nem volt többé kétséges.

A Cenciek azonban állhatatosan s vakmerően tagadták. Még hozzá Lucrezia a maga határtalan korlátoltságában olyan módon tagadott, amely sehogysem volt alkalmas arra, hogy a bírákban bizalmat ébresszen az őszintesége iránt. Beatrice tudniillik előre kioktatta mostohaanyját, hogy mindenre egyszerűen „nem”-mel feleljen; az ügyefogyott Lucrezia erre még azokra a kérdésekre is nem-mel válaszolt, amelyeknek tagadásával csak ártott a saját érdeküknek.

Beatrice viszont nyugodtan, számítón és fölényesen viselkedett. Védelmére azt hozta fel, hogy hiszen neki semmi oka sem lehetett az atyja meggyilkolására, hiszen atyja sohasem bánt vele rosszul. Bűnössége mellett azonban annyi elvitathatatlan bizonyíték merült fel, hogy a bíróság nem adhatott neki hitelt. Az apa- és férjgyilkosság minden részletében tisztán állott a bírák előtt. Ezzel a két gyilkos nő sorsa meg volt pecsételve.

A BŰNHŐDÉS

Az akkori büntetőjogi eljárás megkövetelte, hogy a halálos ítélet kihirdetése előtt a vádlottból magából is ki kell venni a beismerő vallomást. E célra, ha a vádlott bűnösségéhez semmi kétség többé nem fért, az általános jogszokás a kínzást alkalmazta eszközül. Ez az egyházi államban is így volt, de csak abban az esetben, ha már

előzőleg minden kétséget kizáróan bebizonyosodott a vádlott bűnössége. Rinieri, aki Ricci mellett a Cenci-per legalaposabb ismerője, rámutat arra, hogy Augustus óta egészen az újkorig az összes államok igazságszolgáltatása alkalmazta a tortúrát — még a szabadságszerető Anglia is, — egészen a XVI. század végig; az egyházi állam volt az, amelyben a tortúrát még aránylag a legszelídebben s a legritkább esetben alkalmazták. A teológusok egyébként állandóan küzdöttek a kínzás jogosultsága ellen. A tortúra a jelen esetben abban állott, hogy a vádlottat, felső testén levetköztetve, hátrakötött karjainál fogva kötélen a magasba emelték s ebben a helyzetben hagyták egy Ave, egy Credo vagy egy Miserere tartamára.

Rinieri magának a Cenci-pernek jegyzőkönyveiből cáfolja meg azt az állítást, mintha a tortúra alatt a vádlottak akármit kivallottak volna, amit csak a bíróság akart.

Giacomo volt az első, aki a kínzás hatása alatt vallomást tett, Lucrezia a második. Beatrice, aki szemrebbenés nélkül vett részt apja meggyilkolásában s az egész eljárás folyamán dacosan és kihívóan viselkedett, bizonyult a leggyávábbnak. Alig emelték egy pillanatra a magasba, a fizikai fájdalom azonnal megtörte büszke lelkét s jajveszékelve, sírva könyörgött, hogy eresszék le s azonnal bevall mindent. Így is történt. Ettől a perctől olyan volt, mint egy gyermek, alázatosan és ellenállás nélkül vallotta be bűnének minden legapróbb részletét. Újat, amit a bíróság nem tudott volna, nem mondott. Másnap tortúra nélkül megismételte és aláírta vallomását.

A tárgyalások összes jegyzőkönyvei megvannak a mai napig. Rinieri talán még Riccinél is alaposabban ismereti e tárgyalásokat. Visszataszító mozzanat e vallomásokban, hogy a vádlottak, amennyire tőlük tellett, egymást igyekeztek befeketíteni s a felelősséget egymásra hárítani.

A nagyközönség feszült érdeklődéssel kísérte a per folyását. Sokan enyhe ítéletet vártak. A bíróság azonban kénytelen volt a legszigorúbb igazság szabályai szerint eljárni, éppen, mert arisztokratákról volt szó s az előkelő családból származó gonosztevők példája rendkívül demoralizálólag hatott a közerkölcsiségre. Az „Avvisi”, egy akkori újságféle, több gyilkosságról számol be ebben az időben, melyeket egyesek éppen a Cenciek példáján felbuzdulva követtek el, abban a reményben, hogy a bíróság a Cencieket úgvis felmenti s akkor őket sem ítélni el túlságos szigorúan. VIII. Kelemen azonban már a példa kedvéért is hajthatatlan maradt s a Cenciek ügyében kereken visszautasított minden közbenjárást, még a bíborosok és arisztokraták részéről is.

Beatrice halála előtt néhány nappal még egy gyermeknek adott életet. Egyébként magába szállt, imádkozott s meggyónt. Mint bűnbánó, hívő keresztény készült utolsó útjára.

A törvényszék Giacomót, Lucreziát és Beatricét halálra ítélte: Giacomót kötél általi halálra s utána testének felnégyeltetésére, a két nőt pedig fejevesztésre. A halálos ítéletet 1599 szeptember 11-én hajnalban — majdnem pontosan egy évvel a gyilkosság elkövetése után — az Angyalvár előtti nagy téren hajtották végre.

Beatrice utolsó percéig méltóságteljesen viselkedett. Szépsége és nyugalma egyszerre ismét megnyerte neki a tömeg rokonszenvét. A nők zokogtak a halálraítélt szép gyermek láttára, hiszen Beatrice alig volt több 22 évesnél.

Tragikus sorsa a nép fantáziáját azóta is hihetetlenül felcsigázta. Hősnőnek tekintették. Levágott fejét és holttestét virággal koszorúzták s beláthatatlan tömeg kísérte ki halotti kocsiját a S. Pietro in Montorion készített nyugvóhelyéig. A nép valósággal szerelmes lett bele s elfelejtette neki az agyilkosságot is.

LEGENDÁK FÜZÉRE

A néprege elkezdte szálaít szövögetni s ezerféle változatban színezte ki a „kegyetlen” atya s a „szűztiszta” Beatrice megható történetét. A valódi tényállás nem szokta érdekelni a nép képzeletét. A pápaellenes párt pedig természetesen magáévá tette s kizsákmányolta a legendát.

Ricci bőven tárgyalja azt a kérdést is: mi igaz abban, hogy Francesco merényletet követett el vagy tervezett saját leányának erénye ellen? A történelmi adatok világánál ez is legendának bizonyul. Tény, hogy Francesco durva, erkölcstelen, romlott ember volt, de tény az is, hogy a vérfertözö szándék vádjának sehöl semmi történelmi alapját nem találhatni. A tárgyalás folyamán sem esett róla sokáig szó. Csak akkor, amikor a Cenciek híveinek kérelmére a hírneves Farinaccio ügyvéd vette kezébe Beatrice védelmét, ez vetette bele a tárgyalásba a per utolsó szakaszában ezt a hatásosnak szánt vádat a meggyilkolt apa ellen. Addig sem Beatrice, sem más senki egyetlen szóval sem említett ilyesmit. Úgylátszik, a vérfertözés vádja Francescóval szemben nem volt egyéb, mint megkésett ügyvédi fogás. A legendába azonban nagszerűen beleillett.

Hogy a pápai ítélöszéket a Cenci-vagyon elkobzásának vágya vezette volna, szintén semmivel sem igazolható. Ez a vagyon a büntett idején nagyon lefogyott már s különben VIII. Kelemen kegyelemböl azt is hamarosan visszaadatta az örökösöknek.

A „SZÁMOSZI SZIBILLA”

Már most mi van Guido Reni híres képével? A legenda szerint Guido Reni ott volt a tárgyaláson s vagy ott, vagy közvetlenül a kivégzés előtt az Angyalvár terén maga rajzolta volna le Beatricét. Igaz-e ez?

Merő kitalálás!

Megállapított tény, hogy Guido Reni ebben az időben nem is tartózkodott még Rómában; csak négy évvel Beatrice halála után került Rómába. Beatricét soha nem látta. A Barberini-múzeumban kiállított képe egyszerűen: leányarckép, esetleg a „számoszi szibilla”-t ábrázolja. Csak jóval később: 1783 óta kezdték a képet „Beatrice Cenci arcképének” nevezgetni. Másfélszáz éven át senkinek eszébe sem jutott a képet Beatrice Cencivel hozni kapcsolatba. Mi alapon nevezték el később mégis így? Senkisé tudja. Lehet, hogy ebben az újabb hamisításban is az egyházellenes iránynak van szerepe. Bizonyos, hogy Guido Reni képének semmi köze sincs az apagyilkos Beatrice Cencihez.

Legújabbban különben még azt is kétségbevonják a művészettörténészek, hogy a kép Guido Renitől származik.

Beatrice Cenci története és legendája tehát igen messze elütnek egymástól.

A mesék azonban tudvalevőleg erősebben tartják fogva a néphiedelmet, mint a bizonyított történelmi valóságok.

SÉTA A FÖLDALATTI RÓMÁBAN

Róma, 1924 március.

Rómában ezidén két egész hétig tél volt. Tél a mi értelmünkben. Kétszer némi hó is esett s a fűtetlen szobában a télikabát is rákiváncozott az emberre. A talján ugyan három hónapos télről beszél, de amit Ő télnek nevez, azt nálunk legfőlebb hűvös ősznek, vagy tavasznak neveznök.

Mikor megenyhült a telünk, a fratelli rossi-k (piros testvérek), t. i. a Német-magyar Kollégium pirosruhás növendékei, meghívtak, jöjjenek velük a Kallisztus-katakombába s misézzenek nekik ott, a föld alatt, a régi keresztények temetkezési helyén. Belecsaptam a tenyerükbe: jó.

Hajnali félhatkor indultunk el gyalog s dél lett, mire hazaveszkelődtünk. Mire és reggeli után ugyanis egy tudós német trappista páter sétáltatott meg bennünket alaposan a katakombákban s örömmel ragadtuk meg az alkalmat, hogy ilyen szakember magyarázata mellett csodáljuk meg ezt a kimondhatatlanul lélekbemarkoló birodalmat, a holtak és vértanúk csendes nyugvóhelyét, a Roma sotterranea-t; ahol minden kő és minden por-szem prédikál: vérről, könnyről, halálról, életről, hősie-

ségről s mindeneket túlragyogó eleven hitről. A mi hitünk-ről. A mienkről és az őskeresztényekéről, mert hisz a kettő, hála Istennek, közös.

Már a kigyaloglás is olyan stílszerű volt! Nem megy még ily korán jármű s hadd is legyen a kísétálásnak zarándoklás jellege. Hosszú sorban, csendben, medítálva haladtunk végig az alvó Róma utcáin, a modern városon át, a régi, ma már többnyire rom-város felé. Romok, közel kétezeréves falak verték vissza lépteink zaját. A Kolosszeum a csillagos félhomályban kísértetiesen világított le ránk s a szokottnál is nagyobbak, félelmetesebbnek látszott. Üres, háromemeletes boltívei mint egy óriás csontváz sötét szemüregei meredtek ránk . . . így kanyarodtunk rá a ma már lakatlan, egykor kislakásokkal tele déli városrészen át, a falakon túl, a Via Appia Antica rosszkövezetű, ebben is őskorokra emlékeztető országújtjára. Százados, évezredes, omló falak közt suhantunk végig, akár a keresztények egykor: akik szintén így szöktek ki éjjelente, falak s oszlopok közt bujkálva, oda, ahová mi megyünk most: a katakombákba. Akkor is így aludt még Róma s az éjjeli örök gyanakodva bámulhatták az erről is, arról is elősuhanó, kifelé iparkodó árnyakat, amint innen is, onnan is felbukkantak s megint eltűnedezték a Via Appia déli irányában.

Pompásan, mint csak Itália asúr boltívén látni, ragyogtak a csillagok. Ugyanígy ragyogtak a mi hitbeli őseink útjára. Azok is így emelheték fel hajnali, éjjeli útjaikon szemüket az égre, ahol az úr sötétkékjéből ezek a fehérfényű csillagok szórták útjukra rezgő fénnel a reményt. „Ne féljeteK, nemcsak a föld van, mi is vagyunk, van egy földöntúli világ!” A mártírok hittek ebben a földöntúli világban, egész életük, haláluk ezen a hiten épült. Ez a hit nem hagy az emberiségnek békét; a leg-hatalmasabb vonzóerő, amely a föld fölé emeli.

A csillagos égbolt a legcsendesebb s mégis lehangosabb prédikáció! Ha más célja nem volna ennek a tűzgolyópataknak odafenn a rengeteg úrben már azért is volt értelme a megteremtésüknek, hogy az emberférgesek lelkébe odadöbbsentse a nagy valót: azt, hogy más is van a világon, mint amit az ember épített. Más is, mint bank és diplomácia, bál és politika, meg egyéb ilyen liliputi-stíli csecsebecséi az emberiség nagy gyermekszobájának . . .

A csillagok! Ki lenne az, természetes eszü ember, akinek e pislogó tűzkolosszusok láttán eszébe nem tolna a réveteg kérdés: Mi van ezeken a csillagokon túl? Mi van túl rajtuk fizikai értelemben s még inkább: mi van metafizikai értelemben fölöttük?

Mivel mindenütt van csillag az égen, azért van mindenütt istenhit is a földön; és mindig is volt. Ezek a rezgő hajnali fények nem engedik elaludni a magasabb dolgok keresését az emberek szemében. Az érzéki mi-voltunk, az istenellenes propaganda, a metafizikai homály egyre újabb kételyeket ébresztenek bennünk: hátha nincs így, hátha mégis óriási, jámbor csalódás az Isten. — De egy józan és komoly pillantás a csillagokra, ismét egyensúlyba zökkenti a gondolkodásunkat. Ó, hiszen kételkedni mindenben lehet, de nincs igazság a földön, ha a két csillag-égbolt: ez itt fent a fejünk felett s a gondolkodás törvényeinek világító meteorjai bennünk — merő csalódás volna!

Eszembe jutott egy egykori diáktársam, aki „rossz fiú” volt és nem szeretett vallásos dolgokra gondolni. Egy este a csillagokról beszélgettünk nyári csillagbort alatt — s a fiú egyszer csak kért, hogy ne beszéljünk a csillagokról, mert ő akkor fél . . .

Félni a csillagoktól! Különös, ugye? Más meg örül nekik s a hit és tiszta lelkiismeret hangján dalolja róluk:

Ahol az a csillag ragyog,
Én is odavaló vagyok!

A vértanú-keresztények lelkében is ez a hit dalolt s oly erős-hangosan, hogy kételkedés nélkül hajtották fejüket hóhérbárd alá, ingadozás nélkül léptek a máglya tűzére vagy az Amphitheatrum gereblyézett, sima, sárga porondjára, a tigrisek és leopárdok elé.

Ez a hit, amelynél nagyobb csodát nem látott a világ. A vértanúi készség, mint tömegjelenség! A Szent Kallisztus katakombája, amely csak egyike a Róma körüli nagykiterjedésű földalatti sírvárosoknak, maga tízezernél több vértanú csontjait rejtette magában, félmillió keresztény halott között. Ez nem kombináció, még kevésbé csalás: a vértanúság tényét százak és ezrek állapíthatták meg mindannyiszor. Ezek a dolgok világos nappal, közlátványosság formájában folytak le s csak annak a sírjára került rá boltozatos üreg s a MP (martyr) jelzés, akinek vértanúságát a püspök és a nép kölcsönösen megállapították. Nem lehetett volna hazudni; de kinek is jutott volna eszébe ilyesmi? A halott rokonai, ismerősei bajosan túrtak volna hazugságot azokon a primitív sírítaton, amelyeknek gyermeteg egyszerűségénél csakabelőlük lángoló megható hit és szeretet nagyobb. S gondoltak-e az első századok hívői arra, hogy sírjaik egy része 18—19 század múlva lesznek hitüknek hatalmas bizonyosságai? Bajosan. Nem értek ők rá évezredes jövők elképzeléseivel játszadózni; ők, akik azzal ébredtek s azzal feküdtek, vajjon holnap melyiküket töreti kerékbe a praetor, melyiküket árulja el egy kém vagy hamis testvér, melyiknek testvérét, feleségét, leányát cipeli a gyalázat helyére s aztán keresztre a pogány kényúr? Reszketés és az önerősítő hit folytonos gyakorlása közt ki gondol arra, mi lesz a sírjával kétezer esztendő múlva? S mi hasznuk is lehetett volna valami elképzelhetetlen jámbor csalásból azoknak, akik életüket dobták oda, mert hitték, amit vallottak? Nem is akadt még eddig

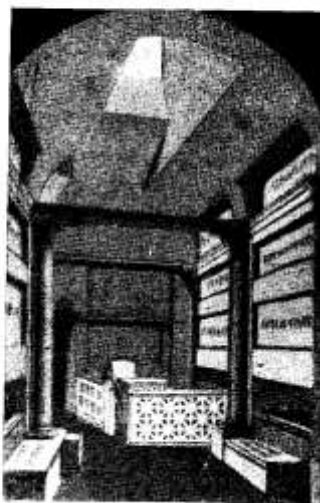
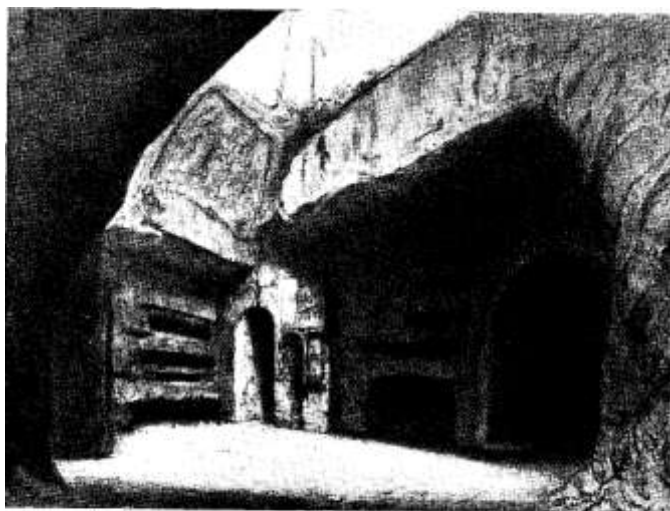
tudtommal vakmerő, aki a keresztény vértanúk s a katakombák csodálatos tanúságtételének igaz voltát kétségbe merete vonni. Itt nincs Haeckel és nincs Zola, itt csak szégyenkező hallgatás van és legfőlebb tudomásul-nemvétel.

A katakombákat különben tudvalevőleg később elfelejtették. A lejáratok beomlottak, senki sem tudott többé róluk. Mindössze néhány egészen apró katakombát ismeretek, főleg egy-egy látogatottabb bazilika tözsomszédságában a város falain kívül. Csak a 19-ik században fedezte fel a nagy katakombákat ismét a csodás invenciójú archeológus, De Rossi¹, s azóta majd itt, majd ott találnak ismét őskeresztény sírhelyeket a föld alatt. Rengeteg régészeti adat, feliratok, sirmaradványok, eszközök kerülnek így napfényre évről-évre s feldolgozásukkal ma külön tudomány foglalkozik.

*

E gondolatok közt értünk ki a Via Appián a Szent Kallisztus katakombáihoz. Fölöttük ma trappista kolostor áll tágas kerttel; utóbbiban itt is, ott is egy-egy világitókémény nyúl ki a földalatti birodalomból. S egy aprócska templom. Nevezetesség, mert ez a római világnak valószínűleg első földfeletti keresztény temploma. Kis görög-kereszt az alakja, kerek s boltozatos apszisokkal, melyek bár itt is, ott is kijavítva, nagyjából teljesen a régiek. Valószínűleg ez az a hely, ahol II. Sixtus pápa az ifjú ministránsnak, Tarziciusnak átadta az Oltáriszentséget, hogy egy beteghez vigye. Itt a Via Appián, egy

¹ Már a 16-ik században felfedezték ugyan az egyik katakombát, mikor 1578-ban a Via Salarián építkezés közben a munkások alatt beszakadt a talaj s őskeresztény sírokkal teli folyosókra bukkantak. Bosio Antalé az érdem, hogy a tudományos katakombakutatást megindította. Újabb lökést a katakombakutatásnak a 19-ik század derekán a jezsuita Marchi adott, de főleg tanítványa, De Rossi János, aki a mai katakombák legnagyobb részét maga derítette föl.

Részletek a Kallixtusz-katakombából

kőhajításnyira innen és ezekkel a kövekkel verték agyon a pogányok az ifjú hithőst, amiért nem akarta nekik megmutatni, mit visz a keblében.

A kis templom tele ősi sírkövekkel; rajtuk felírások, rajzok s ami még beszédesebb, primitív őskeresztény domborművek. Mindegyik egy-egy tanulmány; a trappista páter megáll valamelyiknél s magyaráz félóra-hosszatt. Laikus ember nem hinné, mily aprólékos szorgalommal dolgozik a keresztény régészettudomány. Az egyik domborművön pl. kis hajóban evező két matróz közt egy férfi áll keresztalakú árbocfához kötve, a vízen néhány ruhátlan nőalak lebegi körül, egyik azonban fel van öltözve, mégpedig hosszú, egyszerű köntösben s két ujját kinyújtja. Ki hinné, hogy pontosan meg lehet állapítani, ez a sírdísz mit jelent? Hippolitusnak, az ellenpápanak, de később vértanúnak, egyik könyve vet fényt reá: ő beszél arról, hogy a kereszténynek olyan-nak kell lennie a tévtanítók között, mint Odisszeusznak a szirének közt; hogy meg ne ejtsék, benn kell maradnia az Egyház hajójában s oda kell kötöztetnie magát a kereszt árbocához; akkor hiába énekel a szirén s hiába emeli fel ujjait (a szólniakarás ókori jeléül) a hosszú filozófusköpenybe öltözött tévedés.

Ez a kicsiny templom a múlt század közepén még nagyrészt a föld alatt állt, eltemetve s telehányva omladékkal, törmelékkal. Senki sem hitte volna, hogy a beomló, szűk boltívek alatt a világ egyik legjelentősebb keresztény régészeti kincse rejlik. A zseniális De Rossi azonban tanulmányai s következtetései útján rájött, hogy ennek kell az ősrégi zarándokkönyvekben emlegetett „Oratorium S. Callisti in Arenariis”-nak lenni s rávette IX. Piust, hogy a szőlőt, melyben a rom állt, vásárolja meg. Így kezdődött meg a keresztény őskor egyik leggazdagabb emlékhalmazának kiásása. De Rossi fáradozásait a legszebb

eredmény koronázta. A felásott törmelékben rengeteg felírást követ, faragványt s hasonlót találtak s De Rossi rendkívül ügyesen állította össze az összetartozó részeket. A szabaddá tett ősi templom teljesen megfelel a régi feljegyzéseknek. Mellette pedig — s ez volt a legfontosabb felfedezés — megtalálta De Rossi az egyik legszebb s legkiterjedtebb katakombának, a Szent Kallisztusénak, lejárátát . . . Ezt a lépcsőt, amelyen mi megyünk most le a föld méhébe, az őskeresztények temetkezési helyére.

Nem lehet leírni azt az érzést, amely a hívő lelket eltölti, mikor először jár e helyeken. Nem gyász helyei ezek, bár jobbra-balra sírok és sírfeliratok merednek az ember felé, hanem a büszke, katolikus öröme. Itt minden kő és minden lépés a mi dogmatikánkat hirdeti, az Egyház szent igazát. A feliratok, a primitív rajzok, a karcolások ... Innen, a katakombák világából, a Szentlélek-kultusz, az Oltáriszentség, a Mária-tisztelet dogmáinak e letagadhatatlan s félremagyarázhatatlan őskori bizonyosságai közül nézve oly ügyefogyottnak és nevetségesnek tűnik föl mindaz, amit a 16-ik század s a ma felvilágosodottjai a katolicizmus ellen, pl. a szentek segítségül hívása ellen¹ összehordottak!

Egy anglikán hittudósról beszélnek, hogy miután végigjárta a katakombákat s megkérdezték, mit tart a leletekről, azt felelte, hogy úgy látszik, a katolikus babona csakugyan nagyon messze nyúl vissza a múltba. Hát igaz, nagyon régi időkbe nyúl vissza a katolikus „babona”: egészen az apostolok koráig, sőt egészen Krisztusig.

Leszállunk a lépcsőn . . . A lépcső „új”: a 4-ik századból való; ezt Damasus pápa, a költő építtette kőből

¹ Itt van pl. az egyik sírfelírás: IANVARIA BENE REFRIGERE ET ROGA PRO NOBIS: Januária, nyugodj békében és *imádkozzál értünk!* (Marucchi: *Éléments d'archéologie chrétienne*, 344.)

a hívek kényelmére. Ő avatta a katakombákat — már akkor a kereszténység gyakorlása szabad lévén — a vallásos kegyelet szentélyeivé, miután mint temetkezési vagy búj ó-helyekre nem volt rájuk többé szükség. Ugyanő vésette rá klasszikus latin verseit a jelesebb sírokra; így ide, az ú. n. pápakápolna hátsó falára is, ahol a katakombákba betörő pogányok 258 augusztus 6-án II. Sixtus pápát négy diakónusával együtt megölték s ahol aztán a keresztények Sixtust kedves ministránsával, Tarziciusszal, egyazon sírba temették. („Ibi S. Tarsicius et S. Zephyrinus in uno tumulo iacent”, mint az ősrégi zarándokkönyv — egy akkori Baedeker — a „De locis Ss. Martyrum” mondja.)

Ez előtt a sírűreg előtt ma is oltár áll. Gyengén lobogó kis viaszgyertyák között itt öltöm magamra a szent öltönyöket, a római egyház őseredetű miseruháját . . . Ugyanitt öltöztek, vetköztek három évszázadon át a miséző vértanúpápák . . . Tizenhárom, vagy tizennégy közülük volt itt eltemetve; sírfelirata vagy ötnék itt van még; testüket az üldözés megszűntével a tiszteletükre emelt templomokba vitte át az akkor már diadalmas kereszténység . . . Tompán veri vissza a homokkő-fal a miséző pap szavát, a germanikusok miseénekét. Az ének elvész az úttalan folyósokon. így hangzottak itt egykor pápák és diakónusok igehirdetése, az ősi liturgia zsolozsmája, éneke. A korban, amikor a föld színén tilos és veszedelmes volt a keresztény hit hangos megvallása . . .

A katakombák nem voltak állandóan istentiszteleti helyiségek s téves az a nézet, hogy 300 éven át a kultusz csak itt folyt volna le.

Az üldözés többnyire lökészerűen jött, mint a föld-rengés; hol kiújult, hol elcsitult s a vérengzések éveit hosszabb-rövidebb olyan időszakok váltották fel, amelyekben aránylag meglehetősen békét élveztek a keresztények.

Ilyenkor egy-egy keresztény hívő házában folyt az istentisztelet s tudjuk, hogy már Szent Péter egy szenátornak, Pudensnek házában hirdette az ígét. A katakombák elsősorban csak temetkezési helyek voltak.

Valahányszor azután az üldözés hevesebb mértékben kitört, az istentiszteletek helyét is a földalatti rejtekekbe tették át. A sírral szemben a pogány rómaiak is nagy kegyelettel viseltettek; néhány elvetemült üldözőtől, pl. Valentinianus császártól és Diocletianustól eltekintve, bármily vallásnak a temetkezőhelyeit tiszteletben tartották. Ide nem igen terjesztették ki az üldözést s a sírásók (fossores) külön kiváltságoknak örvendtek. Halottaikat látogatni a keresztényeknek is szabad volt; bár ezt a szabadságot nem mindig respektálták a pogányok. Ezért is ásták a keresztények a temetkezési helyeiket a föld alá, míg a pogányok az országutak mentén a felszínen temetkeztek. A város területén, az Aurelius-császár által emelt (ma is meglévő) városfalakon belül, senkinek sem volt szabad temetkezni: még az elégetett (pogány) holttestek hamvvedreit sem tűrték meg a városban. Külön temető sem volt, hanem a város falain kívül az összes utak vagy 3 kilométer távolságig jobbra-balra sírokkal voltak szegélyezve.

A keresztények is temetkeztek néha így vegyest a pogányokkal, de mindjárt kezdetben kialakult a szokás, hogy főleg a vértanúkat földalatti folyosókban temették el. Erre részben Szent Pál intelme vezethette őket, hogy a pogányoktól különödjenek el, részben az Üdvözítő sírjának példája. A legújabban felfedezett Sebestyén-katakombák, melyeknek leletei dogmatikai s egyháztörténeti szempontból rendkívül jelentősek, mert az alatt a ház alatt voltak, amelyben Szent Péter lakott s a csak néhány éve fellelt feliratok kétségtelen tanúsága szerint

itt prédikált — szintén az első század derekára nyúlnak vissza.

De a Kallisztus-katakomba, ahol én most állok, sem lehet sokkal újabb eredetű; kezdetét szintén az első századba helyezik vissza, bár későbbi neve — Szent Kallisztus pápáról — csak a 3. század elején jutott forgalomba. Ez a földterület t. i. a Gens Caeciliá-é, a Caecilius-családé volt s mikor Márk Aurél császár idején (170 körül) e család legnemesebb sarja, Szent Cecilia szűz, vértanúságot szenvedett s idetemeíték két lépésnyire tőlem, a Cecilia-kápolnába, úgy látszik, a család az egész területet, mely akkor már nyilván régi temetkezőhely volt, az Egyháznak adományozta. Szent Zefirin pápa (202—218) diakónusát, Szent Kallisztust bízta meg a katakomba gondozásával s innen a katakomba ezutáni elnevezése. Kallisztus maga is pápa lett s vértanúságot szenvedett, de ő maga nincs itt eltemetve; egy trasteverei keresztény-mészárlás alkalmával lett vértanú s ott is temeték el a közelben, a Calepodius-katakombában.

Zefirinus volt az első pápa, akit idetemettek, az ú. n. pápakápolnába, azelőtt a pápákat a Vatikánon helyezték nyugalomra „Szent Péter mellé”, akinek utódai voltak. Zefirinusnak azonban semmi emléke sem maradt itt. Aminthogy általában a 19. században felfedezett katakombák szinte csak vázai a régieknek, annyira kiürítették azokat részben maguk a keresztények, mikor a szent csontokat tömegesen vitték át méltóbb helyekre, a templomokba, részben a betörő barbárok: gótok, longobárdok s mások, akik még a márványt és a meghagyott szereket (lámpákat, felszerelést) is elhordták innen.

Meglepő, hogy a latin és görög nevek vegyest, hol latin betűkkel vannak írva, hol göröggel. Tudvalevő, hogy miután Rómába rengeteg kisázsiai rabszolgát hoztak, a görög nyelv lassan általános nyelve lett a római rab-

szolgáknak és a köznépnek, Rómában ebben az időben nem a latin volt a köznyelv, hanem a görög. Az apostolok is görögül prédikáltak; így a görög az őskeresztény liturgiában s a katakombák felírásaiban is nagy szerepet játszik.

Az emberek — itt az 5.-től a 9. századig élt keresztényekre gondolok — emberek voltak abban is, hogy szerették egy-egy nevezetes helyen érzelmeiket s nevüket megörökíteni. Akár a mai kirándulók, akik a cseppkőbarlang falába, Rákóczi-tölgyének odvába, várromok épen maradt lapjaira rávésik a nevüket s nem egyszer (nem mindig épületes) érzelmeiket is. Mikor a kereszténység diadalmasan vonult be Róma tereire, a katakombák a keresztények zarándokhelyei lettek, egészen addig, amíg I. Paskál pápa (820 körül) az utolsó vértanúereklýket is el nem szállította innen, nehogy bárki ellopkodhassa azokat. Ettől kezdve mentek a katakombák lassan feledésbe, miután az ereklýék már nem itt, hanem a templomokban voltak s a zarándoklások is odavonultak.

A régi katakomba-látogató zarándokok messze földről jöttek; az „Itinerarium”-ok (írott úti kalauzok) egy részét pl. Bécsben, Salzburgban stb. találták meg. Megrendülve imádkoztak a szent helyeken s aztán — ősi emberi ösztön! — belekarcolták gondolataikat a homokos-agyagos falakba. Ezek az ú. n. *graffiti*-k ma rendkívül fontos régészeti útmutatók, bárha jelentőségük természetesen sokkal kisebb, mint az eredeti sírfeliratoké. Mégis útbaigazítanak legalább arra nézve, mit tudtak az 5-9. század keresztényei e szent emlékekről. Mennél fontosabb, nevezetesebb egy hely, annál sűrűbb a közelében a graffitik tömege; egyes jelentős emlék kiásására pl. éppen a közelükben véletlenül talált graffitik vezettek.

Mise után átmentünk a szomszéd kápolnába, mely ma felülről kapja a világot: Szent Cecilia sírkápol-

nájába. Az ősegyház története tele van bájjal és nagy-szerűséggel, de közte is kevés van oly emberileg meg-ragadó, mint Szent Cecilia vértanúságáé. A Tiberisen túl, a róla nevezett ősrégi templom alépítményében ma is megvan még az a lakás, amelyben Ceciliát, az előkelő patricius család sarját, saját fürdőjében akarták megfojtani a pogányok; mikor ez csodálatosképen nem sikerült, az ifjú szűz hóhérbárd alatt vérzett el, miután vőlegényét Valeriánt s ennek testvérét, Tiburtiust a keresztény hitre megtérítette. Az ősrégi feljegyzéseket s a liturgia által is megőrzött emlékezéseket Wiseman bíboros értékesítette halhatatlan Fabiolá-jában. A szűz vértanú testét idetemet-ték. Valószínűleg pompás szarkofág állt itt valamikor, erre vall a nagy terjedelmű falüreg a sír helyén. I. Paskál pápa 821-ben felnyitatta a sírt s a testet abban a helyzetben találta, ahogy később Maderna István ismert, bájos márvány-szobra megörökítette.

A földön fekvő s szinte édesen szunnyadó ifjú patricius-nő feje hátra van fordítva; nyakán vágott seb helye. Egy-másra tett két keze közül egyik három ujjat tart kinyitva, a másik egyet, míg a többi ujja be van hajlítva; mintha a vértanú szűz még halálában is a háromszemélyű egy Isten hite mellett akarna tanúságot tenni. A szobor oly leheletszerűen könnyű, oly földöntúlian szép, hogy lehetetlen általa a vallásos szépnek, a tisztaságnak és hit-hűségnek csodálatára nem gyúlnunk.

Az eredeti Maderna-szobor ott van a trasteverei Szent Ceciliában, a szentnek sírja fölött; ide pedig egy buzgó amerikai katolikus szoborművész, MacBride készí-tett hű Maderna-másolatot.

MacBride egy protestáns nőt vett el, aki azonban a házasság előtt katolikus lett s akit Ceciliának hívtak. Házasságuk első éveiben itt jártak s hallván a trappista fráter sopánkodását, hogy itt nincs megfelelő Cecilia-

emlék, a művész ajánlkozott, hogy lemásolja márványban Maderna szobrát s majd ha vagy ő, vagy a felesége meghal, az életben maradt fél ideajándékozza a szobrot a katakombának. „De, tette hozzá nevetve a szobrász, ez soká lesz ám, testvér, mert mi mind a ketten fiatalok vagyunk.” Egy év múlva azonban meghalt a fiatalasszony s ma ott áll a szobor a sírüregben, mindig friss virággal, koszorúval borítva. Alatta a művész szerényen meghűződő dedikációja: „*In memory of Edith Cecilia MacBride*”, s az évszám. — így vegyül itt össze az ifjú szűz sírhelyének illata egy hű katolikus művész gyászával és kegyeletével ....

Friss virágok a szűz sírján! . . . Eszembe jutott, mily rövid életű az ember, mily hamar felejtik el a halála után s mily hamar fonnyad el itt a földön hatalom és erő, szerelem és szépség, virág és koszorú. És itt mégsem! Kinek a sírját virágozzák fel száz évvel a halála után is naponta? Itt ezerhétszáz év multán is mindennap friss virágok koszorúzzák az üres sírhelyet! S naponta sokan jönnek, mindenféle nyelven beszélő emberek, mindenféle országból s világrészből valók, urak és hölgyek és egyszerű emberek, akik itt letérdelve a szüzet dicsőítik és a fekete, dohos, földalatti üregben az ő szépségének csodálatos illatát szívják magukba.

... A trappista páter vezet és magyaráz. Fel van oldva rendje szigorú szabálya alól: beszélhet, magyarázhat a látogatóknak. Másról nem beszél, mint az ő csodálatos, földalatti birodalmukról. Apostolkodás ez is, folytonos prédikáció. Nehéz feladat lehet: naponta 40-50 csoportnak magyarázni ugyanazt, akik közt sok csak mindenre-kíváncsi turista, sok pedig előítéletek és hamis hiedelmek egész szövedékét hozza magával a szeme körül. A páter csak magyaráz, tényeket szemléltet, nem vitázik. Vitáznak itt a kövek eleget!

Róma: Szent Cecilia fekvő szobra (Maderna)

Igen, itt a kövek vitáznak. Megyünk tovább az alig több mint félméter folyosón, jobbra-balra a lábunktól fel egészen a magasig csupa „loculus”, csupa sírűreg. Így megy ez itt végig, messze-messze; csak a Kallisztus-katakombát vagy 15 „régiora”, vidékre osztják. A folyosókon vezető nélkül menni veszélyes; aki eltéved, nagyon nehezen vagy sehogy sem talál ki. Közben elágazások jobbra-balra, lépcsők fel s le. Mert a háromszáz év alatt, míg ez „coemeterium” volt (fekvőhely, utalás a feltámadásra), nagyon sok halott kért itt helyet; azért egyre újabb emeletet vágtak lefelé a mélybe, úgyhogy helyenkint 3-4-5 rétegben futnak el egymás alatt a folyosók. A Kallisztus-katakomba összes folyosóinak teljes hossza kb. 20 kilométer; majd annyi, mint Budapesttől Vác. Az összes Róma-körül katakombák hossza pedig — szinte hihetetlen, de úgy van — kb. 1000 kilométer: amennyi a Duna futása Bécstől Orsováig! Csupa sírokkal tele folyosó...

Néhány lépésnyire a Cecilia- és a pápakápolnától nagyon szabályos rész következik, az ú. n. „rectangularis regio”, melyet Zefirin pápa idején ástak, valószínűleg éppen Szent Kallisztus vezetése alatt. Ebbe nyílik az egyik hosszú, egyenes folyosóról öt kis szoba, az ú. n. „Szentségek kápolnái”, melyek tele vannak az egyes szentségek jelképeivel a legrégebb korból s azért hitvédelmi szempontból rendkívül értékesek. Főleg az első, a második s az ötödik: a keresztség, a bűnbánat és az Oltáriszentség kápolnái.

A jelkép az őskeresztény ábrázolásban tudvalevőleg igen nagy szerepet játszott. Nemcsak mert a zsidó és pogány kultusz általában tele volt szimbolikával s ezt a vonást a keresztény művészet kezdete is átvette, hanem mert a vallási titoktartás (disciplina arcani) kötelezettsége s kényszerűsége a jelképezés «technikáját is valóságos

művészetté fejlesztette. A galamb, mint a feltámadás jele, époly sűrű az őskeresztény sírokon, mint a hal (Krisztus, ichthys); míg a Konstantin-féle Krisztus-monogram (X és P egymásbafektetve) az üldöztetések megszűntével lett divatos. Tudjuk, hogy még a katekumenek (kereszténységre jelentkezők) előtt sem volt szabad a keresztényeknek pl. az Oltáriszentség titkát felfedni.

A jelképek egész sora — de félreérthetetlen vonatkozással a szentségekre — tárul itt elénk. Az első kápolnában: Mózes a sziklából vizet varázsol; azután: egy halász a vízből halat húz ki; azután: egy férfi egy másikat (kisebbet, fiatalabbat) keresztel (Krisztus Urunk kereszteltetése); végül jön az eucharisztikus lakoma: háromlábú asztalon kenyér és hal. Mélységes s mégis könnyen érthető szimbolizmus! A megkeresztelt résztvehet az eucharisztikus lakomán, ahol a háromszemélyű Isten asztalán színleg kenyeret s valósággal Halat (Krisztus) kap. Halnak, kenyérnek jelkép nélkül semmi értelme nem volna itt, a sírok közt, a Krisztus keresztelése s a mózesi csoda ábrázolása mellett. A tetőn: hajó a hullámokon — az Egyház, a kereszttség osztója.

A második kápolnában folytatódnak a képek és jelképek. Itt van ismét Mózes, amint vesszőjével a sziklára csap (a bűnös lélekben a kegyelem vizét megnyitó töredelem), Krisztus keresztsege, az inaszakadt gyógyulása (az őskeresztény irodalomban a bűnbocsánat jelképe). Az Oltáriszentség lakomája: emberek ülnek egy asztal körül, az asztalon kenyér és hal . . . Majd a dogmatikailag nagyjelentőségű ú. n. „consecratio”: a háromlábú asztalon kenyér és hal, az asztal egyik oldalán férfialak, aki kiterjeszti jobbját az éték fölé, a másik oldalon egy orante (kitárt karral imádkozó), azaz: a konszekráló pap s az áldozó nép. Az is jelentőségteljes, hogy a párhuzamos oldalon ennek a képnek megfelelőképen ott

van Ábrahám áldozata, majd Jónás a cethallal (új életrekelés képe) s a szamaritánus asszony (akit Jézus megtérített). A Jónás-jelkép s az eucharisztikus lakoma képe a többi szobában is ismétlődik.

Ezek a kis kápolnák nyilván előkelő családok temetőhelyeül voltak szánva s azokat a szentségek jelképeivel díszítették ki, mint a keresztény reménység, a feltámadás zálogainak képeivel.

Rendkívül érdekes egy T-alakú szigonyra szúrt delfin-hal képe is, amelyet a legrégebb jelképes feszület-ábrázolásnak kell tekintenünk. A T-alakú szigony: a kereszt, a hal: Krisztus. A delfin régtől fogva a szeretet jelképe volt.

Így megy ez itt véges-végig; csupa jelkép, csupa beszédes nyoma az ősi hitnek, a mi hitünknek; csupa kődogmatika, csupa megerősítése a ma is fennálló katolikus kultusznak. Köteteket töltenek meg e jelképek s feliratok reprodukciói s egy egész tudomány foglalkozik az értelmezésükkel ...

Egy kőapologetika ez, egy közel kétezeréves hitvédelmi kurzus: amit mi katolikusok hiszünk, amit papjaink hirdetnek, akár egyetemi katedrákon, akár falusi iskolaszobákban, katedrálisok szószékén, vagy afrikai missziókápolnában; amit mi gyakorlunk, amikor gyónunk-áldozunk, gyermekeinket keresztelni visszük, amikor a Szenteket segítségül hívjuk, amikor az Egyháznak engedelmeskedünk: ugyanaz, mint amit tettek, hittek, gyakoroltak a mi nagy őseink, vértanú-hittestvéreink az első századokban. Akkor, amikor még emberáldozatok gőze szállt fel az Amphitheatrum Flavium homokjáról . . . Amikor még csaknem ezer esztendőnek kellett a világtörténelem óráján leperegni, mire őseink mai hazánkba jöttek . . .

A mi hitünk, a mi Egyházunk, a mi családunk, a mi nemességünk valóban nem tegnapi keletű. Nincs

dinasztia s nincs főrangú család, melynek ennyi s ily régi őse s hőse volna!

Órák hosszat bolyongtunk odalenn a földalatti Róma borzalmasan fönséges s mégis szívhezszólóan kedves birodalmában. Végre ismét felkerültünk a felszínre. Közel kétezeréves történelmi múltból a jelenkor lapos, szürke, gyáriás civilizációjába.

Azalatt régen felkelt a nap s szikráit ott szórta szét a párás délelőtti levegőben. A trappista „vigna” magaslátáról messze el lehetett látni a modern Róma fölött. A nagyváros zaja mint tompa zümmögés nyüzsgött messze alattunk. A halmokon és völgyeken zakatolt a létharc, a hétköznapi, prózai élet, tele a maga bohózataival és tragédiáival, kicsinyességével s múlandóságával. Az ember-tenger fölött pedig, mint egy óriási védőpajzs és magasabb remények győzelmét hirdető diadalkapu ragyogott, szikrázott, lobogott hamvas-aranyló ibolyaszínében a világ legnagyobb építészeti remeke s legbeszédesebb jelképe: a Szent Péter-templom kupolája . . .

MAGYAROK A PÁPA ELŐTT

Róma, 1924 április

Magyarok jártak a múlt hetekben itt; a mi Volgatójai nyelvünknek idegenek előtt oly szokatlan csengése verődött fel az Örök Városnak hol ezen, hol azon a pontján. Földön és föld alatt és magasan a föld fölött, ahol csak jár az idegen, mikor Róma sokvonású arcát tanulmányozza.

Mert föld alatt, földön és föld fölött kell Rómát látni, ha az ember némileg helyes fogalmat akar alkotni az Örök Városról. A földön is tömérdeket látni belőle, de le kell szállni a katakombák mélyébe s fel kell mászni okvetlenül a Szent Péter-templom kupolájába is; csak akkor tudja az ember áttekinteni, mi Róma. Ahogy az időn túl van, úgy a rendes térbeli méretekkel sem fogható át ez a sokarcú, sokcsodájú város . . .

Az a kis csoport is — 12-en, 15-en magyarok —, akiknek kalauzolását reám bízta az ügybuzgó „főrendező”, az örökmosolyú P. Buttykay Antal, egyik csodálkozásból a másikba esett, amint öt napon át gyorsított menetben végigszáguldtunk a Város legfőbb nevezetességein. Kicsiny részén a látnivalóknak. Negyedik napon már könyörögtek védenceim, hogy álljunk meg, hagyjuk abba; nemhogy

lábbal és tudóval, de ésszel és lelki befogadóképességgel nem győzi az ember, hogy mindezeket az impressziókat magába raktározza.

Fáradt voltam én is, nem a járástól, hanem a benyomásoktól. Újra élveztem megint mindent, ezúttal nemcsak a magam, hanem a honfitársaim szemével. Én már tudom, mit jelent, mikor az ember először lép a katakombák nyirkos levegőjébe, a hosszú, fekete-sötét folyosókba, ahonnan itt is, ott is egy-egy közel kétezeréves koponyás 3-ik, 4-ik századbéli felírások kísértenek ki a sötétből. Én már tudom, mi az, mikor az ember először megy végig a Szent Péter-templomon, vagy tekint szét a kupola alsó, felső és legfelső galériáján. Én már tudom, mi fojtogatja az ember szívét, mikor a Kolosszeum vérporos kövei közt keresi a helyeket, ahol a cézár ült s a Vesta-szüzek, a lovagok és a köznép s ahol sárga vadállatok nyújtózkodtak éhesen a keresztény áldozatok felé. Én már tudom, mily különös érzés az, amikor ókor, középkor s kora-újkor nyújtogatják ki romkarjaikat a múltból, a mindent elnyelő mulandóság sírjából, tanúskodni a mi dogmánk mellett. Én már tudom, mi az, amikor villanyos-csilingelés és lazzarónilárma közül negyedfélezeréves történelem s hatásaikban kiszámíthatatlan világgözponti események emléke döbben lépten-nyomon a szemlélő elé.

Sehol sem oly kicsi az egyes ember, mint Rómában és sehol sem nyúlik gondolatok, igazságok, hitek nagysága oly kolosszális magasságba az anyag és kultúrája fölé, mint itt. Aki nem érzéketlen, törpe-lélek, azt 4 vagy 5 napi járkálás után elzsibbasztja, elnyomja, földreteríti a történelmi illetődés súlya. A Meditáció, amely itt hangosan beszél romokból, kövekből, ma is fennálló régmúltból, hogy csak szinte meg nem szólal — akár Michelangelo Mózese a nagy művész képzeletében, mikor elnézte művét hosszasan, úgyhogy szinte elevennek érezte s végül türel-

metlenül vágott kalapácsával a szobor térdére: *Perché non parli?* „hát miért nem szólalsz meg?”

O, perché non parli? — miért nem beszélsz te is Róma, jobban, még jobban a szívekhez! Az összes szívekhez, minden emberéhez, aki itt jár? Hogyan van, hogy csodáid, próféta-zavad ereje mindenkit meg nem ihlet; legalább úgy, ahogy az én magyarjaimat megihlette? Elnézem ezeket az üresszemű, értelmetlen bámészkokat: — angol, amerikai annyi van belőle, hogy Tiberist lehetne dagasztani velük —, akik itt „látván nem látnak s hallván nem hallanak”. A Szent Péter-templom legfelső kupolakarzatán találkoztam velük, beszéltem is néhányval, akik szegények egy lélektelen Baedekerrel a hónuk alatt kalauzolatlanul és tanulatlanul nézelődtek a mélybe, de azt sem tudták, kinek a sírja fölé emelte a Hit és a Művészet ezt a kupolacsodát! Magyarokat vezettem, de egyszerre körülvelt mindenféle náció: franciák, angolok, németek, dánok s mohón hallgatták azt a néhány szót, amit kérdéseikre ennek is, annak is, sebtében elmagyaráztam. Ugyanígy volt másnap a Kolosszeumban is, ahol egyszerre csak azon vettem észre magam, hogy valósággal prédikálok, németül, franciául, angolul: annyi ember gyűlt körém. Magyarjaim végül türelmetlenül szóltak közbe, hogy — De páter, *magyarul is* beszéljen! . . . Szegény magyarjaimat majd elfelejtettem, de hát fájt látnom a sokféle népet, akihez ez a roppant kőoltár, ez a travertintemplom nem szól, mert nem értik a nyelvét! Nem érzik mögötte a história dübörgését, Róma lelke dobogását, a krisztusi elevenerőt, mely itt a Halász katedrája körül nyilatkozik meg csodálatos elevenséggel s változottsággal, közel 2000 év óta . . .

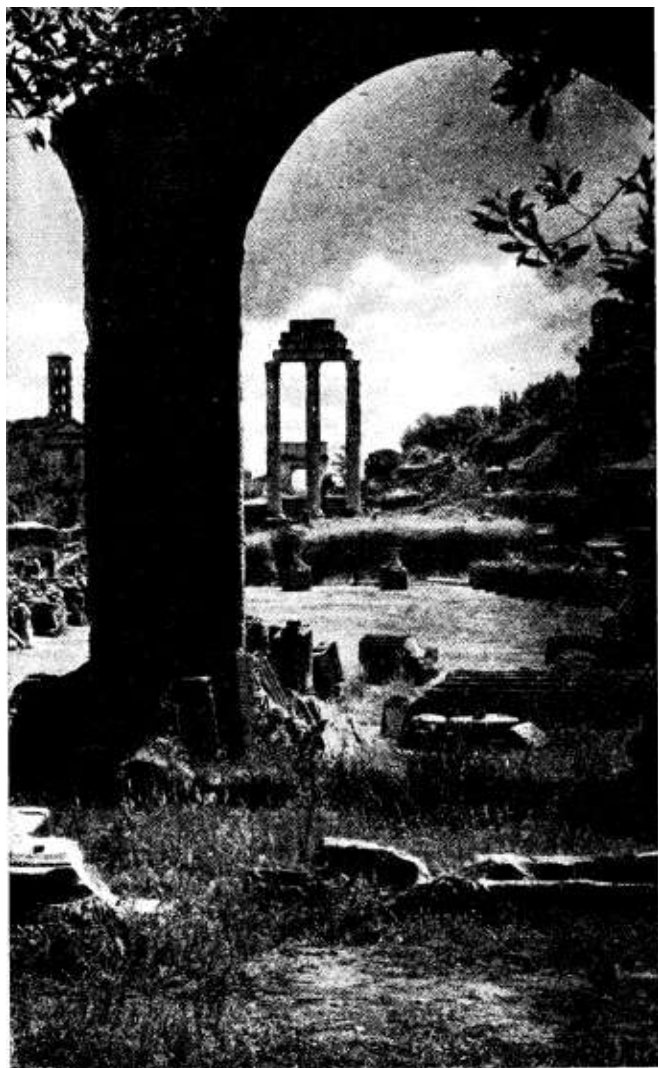
Sok azért nem érti ezt a hangot, mert valósággal elnyomják előtte a történelem szavát. Hihetetlen, hogy a gyűlölet és korlátoltság mire nem képes. Róma s a világ

ma is tele van szervezetekkel, amelyek kifejezetten azzal foglalkoznak, hogy a katolicizmus középpontját értelmétől s értékétől megfosszák. Regények és traktátusirodalom, agitáció és pénz, főleg amerikai dollár (azelőtt porosz márka is) bőven ontották és ontják a füstöt a katolikus Róma örökragyogású fényoszlopai köré. Methodista társaságok valósággal behálózzák egész Itáliát s főleg Rómát; férfi- és női ügynökeik házról-házra járnak; templomaink előtt osztogatják óvatos nyelvű, ravasz tendenciájú irataikat; felkeresik a szegénynegyedeket s lobogtatják a megszorultak szemébe a százlírásokat: ez a tettek, egy feltétel alatt: hogy a gyermekeiteket a mi iskoláinkba adjátok, szóval hogy lelket cseréljete bankóért!

A római nép mély katolicizmusára vall, hogy a szektáriusok rengeteg erőfeszítéseikkel is csak nevetségesen csekély eredményt érnek el, azt is külsőleg. Egy öreg anyóka mondta egyszer: „Elmegyek én az ő bibliaolvasásukra, ha muszáj; ott télen fűtve van, kapok mindannyiszor egy lírát s amíg az az ember ott elől hadonász, én a sarokban szép csendesen elmondom a — szent olvasót.” Nem lehet egy csaknem kétezer év óta mélyen katolikus népet csak úgy hirtelenében kiforgatni a hitéből!

De miért is akarják kiforgatni? Hát éppen ez a probléma, amelyet nem értek. Hogyan lehet a katolicizmust gyűlölni? Mire jó ez? Mi okolja meg? Tudomány? Az egész mai tudomány és kultúra a katolicizmus vállain nyugszik. A szociális fejlődés? Azóta van tömegnyomor és azóta süllyedtek milliók modern rabszolgaságba, amióta az Egyházat félretolták a szociális fejlődés irányításától. Szabadság és boldogság? De boldog-e ez az Istentől elfordult, háborús, kufár világ? És van-e még szabadság, szárnyalás, emelkedés és mélységes lelki béke a katolicizmuson kívül?

Ma, ahogy e sorokat írom, éppen teleszívtam ma-

Róma: Forum Romanum

gam ismét ennek a katolikus boldogságlevegőnek egy úszó darabjával. Májusi ájtatosságon voltam a S. Maria degli Angeli-ben. Nem az a kis oltárragyogás tette, 6 nem; sem a zene, a bájos, olaszos Mária-litánia. Hanem a katolicizmusnak az az olajfaillatú levegője, az a leírhatatlanul sejtelmes, éteri, angyalos légkör, amely a mi kultuszunkból árad, főleg az ilyen helyeken!

Ez a templom, a *Santa Maria degli Angeli*, az „Angyalos Boldogasszony” temploma — fürdő volt valaha. Az ókori világ legnagyobb s legfényesebb fürdője. Még hozzá épen Diokleciáné, akinek nevéhez annyi kegyetlenség, annyi keresztény mártírvér tapad. Mondják, hogy az összefogdosott keresztényekkel mint rabszolgákkal építették a fenyőzésnek és testkultusznak ezt a borzalmasan kiterjedt csarnokát. A romok közt a köveken, téglákon, számos helyen keresztet s keresztény jelvényeket találtak. Állítólag 40,000 keresztény dolgozott ostorcsapások között éveken át a puhaság és luxus e mesepalotáján, melynek romjai közt ma múzeumok, iskolák, templomok, hivatalok, utcák, terek férnek el. A nagy kerek tér a mai állomás előtt például csak a főmedence helye volt! Tízezrével fürödhettek itt, masszíroztatták tagjaikat, sportoltak, szórakoztak naphosszait a petyhüdt izmú, tétlen pogányok, a világ epigon urai. Aztán lassan ledőlt, rommá szakadt az óriási épület; csak az maradt meg belőle, amit valamivé átalakítottak s tatarozgattak a középkorban. IV. Pius pápának támadt az a gondolata, hogy az egyik félig beomlott részből templomot kellene alakítani, legalább ez az emléke maradjon meg a 40,000 keresztény hitvalló szenvedésének. Michelangelót bízta meg a pápa a terv kivitelével.

A mester, mint mindenütt, itt is egyszerű eszközökkel nagyot alkotott. Két megmaradt, egymást keresztező, roppant csarnokot alacsony boltívekkel borított be

s megvolt a templom. Különös, négyágú templom, úgy szólva két rengeteg folyosó keresztalakú egybetorkolása. Michelangelót nem a *l'art pour l'art* dekadens jelszava hevítette, hanem vallásos hite, mely époly gigantikus volt, mint művészete. Ő, aki a vatikáni Pletó-ban azért alakította a Fájdalmas Szűz arcát oly gyermekszerűvé, hogy — mint mondotta — ezzel is kifejezze Szűz Mária szüzességét: itt a világosság, öröm, a lebegő angyalok Királynéjának szentelte az ófalú templomot s ennek a motívumnak szolgál benne minden. Ez Róma legderűsebb temploma. Igazi Angyal-ház, a legolaszabb Madonna-templom. Nem ez, hanem a S. Maria Maggiore Rómának legnagyobb és legértékesebb Mária-temploma; — csak hogy ez nem „olasz” templom, mert amikor először épült (a 4-ik században!), Róma még latin volt, nem olasz . . . Ellenben a Degli Angeli-be Michelangelo már belevitte az egész mosolygó, derűsen hívő, Madonna-szerelmes olasz nép hitét, fényét, kacagó bizalmát.

Nem emlékszem hamarosan helyére a világnak (már amennyit láttam belőle, de elég sokat láttam), ahol annyi derű, annyi mosoly, annyi nevető hit és szelíd öröm fogná körül a lelket, mint itt, ebben az angyalképes, angyalszobros Mária-szentélyben.

A májusi ájtatosság pedig teljesen beleillett ebbe a miliőbe: az is csupa derű volt és angyali vidámság. A szónok — nápolyi volt; olasz viszonyok ismerői tudják, ez a szó mit jelent. A logikának azzal a játszi biztosságával, amely az olasznak sajátja (s amely miatt Olaszország például sohasem lehetne protestáns!), a kifejezőmódnak az a szinte pajzán elevensége párosult, amelyet a mi józanabb északunkon egyesek botrányosnak tartának. Azt hiszem, ezt a pátert Pesten megkövezték volna a jámbor hívek. Pedig milyen jámborul beszélt! De közbe annyit mókázott ott a hevenyészet dobogón, egy eredeti

kolosszális Romanelli-festmény alatt, oly plasztikusan figurázta ki a modern divatot, a hitetlenek babonaságát, hogy nálunk ilyesmit templomban meg nem tűrnének. De az olasz otthon van a jó Isten házában s e szerint is viselkedik. Egyik percben nevet, a másikon sír a szónokkal. Imádkozik, közben egy kicsit diskurál, összecsókolja a gyermekét, levelet olvas s azután — megint imádkozik. Ez az otthonos, derűs szabadosság jellemzi az olasz templomi népéneket is. Ahogy egy leánykongregáció a lorettói litániát énekelte, az egy szerelmes gondolás dalának is elmehetett volna, oly fűrges volt a ritmusa, szinte pajzánul szökellő a dallama; de csak a miliőbe érezte magát bele az ember s a dolog már megkap s nemcsak: fel is emel. A mi templomainkba tán nem való, de ebbe, az Angyalos Szűz Mária napos, édes, olasz templomába éppen ez való. Valóságos opera-áriák, a nép ajkán, templomban. De mit akartok? Az operák innen eredtek, az olasz templomi énekekből. Színésziiesen beszél, forog a pap? Mit akartok? A mai színészet a délvidéki templomok előadóművészetéből fakadt! Csak tudni kell egy kissé a dolgok összefüggését. Nem az Egyház utánoz: ti utánozzátok őt!

Magyarok a pápánál — ezt írtam írásom fölé. Ne ütközzön meg senki a hosszas bevezetésen: azért írtam le ezt a májusi hangulatot, mert talán legmegfelelőbb kerete ama szép nap emlékének, mikor a magyar ifjúság és tanárai háromszázfőnyi, húsvéti zarándokcsapatát XI. Pius elé vezethettem.

Nem írom le bővebben az audienciát; különösebb ügyvis csak az volt benne, hogy a Szentséges Atya rendkívül kitüntetett minket, amikor nemcsak mindegyikünk-höz hozzálépett s kézcsókra nyújtotta kezét, azt a kezet, amelytől 375 millió hívő várja, kéri az áldást, hanem az-

után még teljes 18 percig beszélt is hozzánk, oly melegen, oly szívből és szívhezszólóan, hogy keresgettük magunkban ennek a nagy melegségnek okát. És úgy hallottuk, a pápa mostanában mindig ily feltűnő melegséggel fogadja azoknak a népeknek zarándokait, akik a háborúban s a háború után legtöbbet szenvedtek.

Valaki a napokban azt kérdezte tőlem, hogy miért nem érvényesíti a Vatikán jobban a befolyását az európai közéletre? Miért nem akadályozta meg a háborút, miért nem enyhítette jobban az azóta támadt s annyi szomorúsággal járó válságokat? Miért nem kelt erélyesen a sértett igazságok védelmére? Azt szerettem volna felelni a kérdezőnek: Vajjon hát mi is megtettünk-e mindent, hogy amikor a pápa szólt s a véres marakodásban a béke parancsait hirdette, a szava csakugyan eljusson mindenkire, akit illet és meghallgatásra találjon? A pápa szót emelt a háború ellen, szót emelt az igazság és békülékenység érdekében azóta is számtalanszor, de vajjon szót fogadtunk-e neki, amikor még nem volt késő? Olyan tisztelettel vettük-e megnyilatkozásait, aminővel illik? S már előtte, félévszázad óta, gondoskodtunk-e arról mi katolikusok, hogy a pápa szavának súlya legyen a modern világban?

Nem, nem tettük. Liberális doktrínákra hallgattunk. Azt a politikát támogattuk, azt a sajtót dédelgettük, amely magától értetődőnek tekintette, hogy a pápára hallgatni nem kell, őt a világ sorsának irányításában szerephez juttatni nem szabad. Mi magunk ástuk alá azt a hatalmat, amely a világot megóvhatta volna — ha hallgatnak rá — a legvéresebb katasztrófától. Most aztán jajgatunk s talán még azt is zokon vesszük Rómától, hogy a nemzetek viaskodásaiban nem áll egyoldalúan ennek vagy annak a félnek a pártjára, hogy féltékenyen örök-

dik azon a pártfelettségen és pártatlanságon, amely a Szentszéknek elemi kötelessége!

Azt is felelhettem volna az említett kérdezősködőnek: és van-e egyáltalán joga szemrehányással, vagy követelözéssel állni a pápa elé annak az Európának és annak a Magyarországnak is, amely ugyancsak nem sietett a Szentszék mellé állni akkor, amikor ellenségei szorongatták? Vajjon mit tettünk *mi* a Vatikánért nagyhatalomkorunkban, mikor szabadkőmíves erőszak, sajtóhadjárat, rágalmak és gúny pergőtüze tette földönfutóvá a mi Szentséges Atyánkat? Mi is gúnyolódtunk a gúny ólokkal és süketül hagytuk fülünk mellől a pápa panaszos szavát. A mi sajtónk s a mi politikánk az utóbbi száz év folyamán a pápát csak sebezni tudta s ebben nem különbözött Beust gróf politikájától, aki a pápai állam megrablása idején az osztrák-magyar külügyeket képviselte. A katolikus Ausztriának ez a nem-katolikus minisztere szakított a monarchia pápahű politikájával (s jellemző, hogy ellentmondás nélkül tehetett!) s midőn IX. Pius szorongatott helyzetében Ausztria intervencióját kérte, a Garibaldival és Bismarckkal összejátszó Beust kijelentette, hogy „nincs abban a helyzetben”, hogy a jelen esetben interveniálhasson. Franciaországba már nyíltan megírta igazi érzelmeit: „Amely napon, úgymond, a franciák a pápai államokat elhagyják, az olaszoknak teljes joggal s Franciaország és Ausztria jóváhagyásával (!) kell Rómába bevonulniuk. Sohasem fogjuk az olaszok szívét-lelkét megnyerni, ha nem húzzuk ki a testükből a római tövist.”

És a pápa mégis megért és szeret ma minket. Nincs egy zokszava hozzánk. Ahogy a maga igaza mellett csak a nyögdecslő galamb panaszhangján tiltakozott, úgy a mi szenvedésünkön is ugyanígy kesereg. Nem azt mondja nekünk, amit mondhatna: ugye, a ti nagyhangú politikusaitok, ugye, a ti sajtótok ujjongott és magától

értetődőnek tartotta, hogy a pápát a megalázások egész sorával illessék! Pedig az a trón, amely a galileai Halász sírja fölött emelkedik, kétezer év óta csak a békét, megértést, az emberiség üdvét s igazi szabadságát szorgalmazta!

Minderről nem beszélt a pápa, de beszélt róla hozzánk a történelem s beszéltek a mi könnyeink. Neki csak vigasztaló szava volt hozzánk. S oly édes volt ez a vigasztalás! Mögötte — tudtuk — nem állnak ágyúk, tankok, repülőgépek, nem állnak világlapok, parlamentek, banktrezórok. De áll mögötte mégis két nagy hatalom: az Isten és a katolikus világ.

Az Isten, akit ez a halványarcú, fehértaláros főpap képvisel a földön. Az Isten, aki kulcsokat, azaz hatalmat, impériumot adott át annak a halásznak, akinek ez a halványarcú főpap egyenes jogutódja a római püspöki székben s akinek tizenkilenc-évszázados sírja felett áll az ő trónja.

Es ott van a katolikus világ is, amelynek legfőbb lelki vezére, atyja, intője ez a Főpap. Ha ő szól, azt meg kell hallania a világ 375 millió katolikus lelkiismeretének. Csak az kérdés, meghallja-e?

Hát csak szálljunk magunkba előbb s tartsunk lelkiismeretvizsgálatot magunk is, mielőtt azon kesergünk: miért nem szerez a S75 millió katolikus, világszerte nagyobb súlyt a pápa szavának!

Megtérésnek jelképe volt-e a könnyező diáksereg a pápa előtt? Egy ifjú nemzedék ígérete, amely jobb akar lenni apáinál? S a halványarcú, fehértaláros Főpap ennek a megtérésígéretnek sejtésén derült-e arra a sugárzó mosolyra, mellyel körünkből távozott?

Mert mosolygott, sugárzott a pápa arca, ahogy végighallgatva keményhangú énekünk ritmusát — oly felemelő és szokatlan, amikor a „Hol Szent Péter”-t a

pápa jelenlétében énekeljük! — még egyszer áldást osztott s szinte lebegve fölöttünk szállt le a trónról s ment ki a teremből! Ezt a lebegő, fehér pápaalakot nem felejtjük el soha!

Lebegett a pápa, mint ahogy a dereglyés lebeg a hullámok fölött!

Lebegett, mint ahogy Péter hajója lebeg a századok, ezredek örvénylő vizein!

Lebegett, mint ahogy a béke fehér angyala lebeg sáros, véres, harcmezős, verekedő, szennyes földünk fölött!

Lebegett, mint ahogy Krisztus lelke lebeg Egyházán; korokon túl, háborúkon túl, üldöztetésekén túl, filozófiákon, eszméken, álmokon s véres ébredéseken túl!

O, lebegj előttünk, fehér kép: a pápa képe! Lebegj előttünk, hit képe, szelídség képe, tisztaságé, mennyorszáágé! Vezess, taníts, irányíts egy jobb jövő felé, a — megtérésen át! És szent ígéret, fogadalom, hűségeskü legyen szívünkben halálig a dal, amit húsvét hétfőjén pattogó hangon énekeltünk feléd: „*Tartsd meg, Isten, Szentatyánkat, Krisztusnak Helytartóját!*”

„O, DOLCE NAPOLI . . . !

Nem tartozom a globetrotter-természetek közé; eleget jártam, kódorogtam már életemben, nem izgat a vonat füstje s a látványosságok. Talán Nápolyt sem néztem volna meg, ismételt meghívások ellenére sem, ha hivatalos ügyben nem kell Rómából oda is lemennem.

Nápolyt, amelyről már gyermekkoromban azt tanultam, hogy „előbb Nápolyt kell megnézni és csak aztán meghalni”. Nápolyt, amelyről öt világrészen szól a Santa Lucia édesbús dallama: „O, dolce Napoli! O, suol beato!”

Így azonban mennem kellett: gyerünk s útközben majd vessünk egy pillantást a világhírű tengeröblre is, meg a dolce Napoli-ra is.

A vonatunk ott vágatott a Claudius vízvezetékének komor, méltóságteljes boltívei mellett. Kétezer-néhány-száz esztendő s a ma modern alkotása: egymás mellett, mér földhosszatt. Végre is a gyorsvonat győzött; tovább bírta: a boltívek elfogytak. Beszaladtunk az albán és szabin hegyek közé. Ritkásan egy-egy város a hegyoldalban; mind fekete-szürke a régiségtől. Alig különbözik a szürke sziklaktól: „feldgrau”! Nem csoda; ezek a városkák többnyire Róma-előtti korba nyúlnak vissza: itt még a falak is évezredekben beszélnek. Ezért nem látni órahosszatt egyetlen falut, amelynek fehérre

meszelt házai lennének. S a szemlélőt megint megkapja az a történelmi levegő, amelyben oly valószínűtlennek látszik a jelen s oly komikusan rövidnek egy arasznyi emberélet . . .

De azért nem kicsiny az ember; ha felérti hivatását, szelleme évezredekre hat ki. Ez a szürke hangyaboly ott fenn a hegyoldalon: Aquino ... Es az a szellem, amely innen lángolt fel 700 esztendeje, tanú rá, hogy az ember nem 50-60 évig élhet csak. A szellem óriásai, mint az a Tamás, aki itt született, gigászi erővel hatnak tovább, mikor a testük már rég porrá omlott. Aquino nagy fia, talán minden idők legnagyobb gondolkodója, a szintézisek virtuóza, a gondolat-dómépítő, azoknak a pántoknak és boltíveknek hatalmas mestere, amelyek azóta egy egész világ gondolkodását, logikáját, erkölcsiségét, államéletét, jogbölcseletét, kultúráját fogják át, világrészeken és évszázadokon át él és hat és irányítani fog minden jövőző évezredekén át. A világ megtagadja, erőszakkal elfelejti őket, mert szentek, de azokból a morzsákból él ma is, amelyeket ezek a szent tudósok szórtak oda nekik, a nagyorkú, kicsiny embereknek. Mégis csak a szellem az egyetlen nagy, erős és marandó dolog a világon.

Ezt hirdeti egy következő állomás is: Cassino. Magasan a kopár hegyháton áll a nyugati kultúra bölcsője, Montecassino. Egy szent, egy próféta, egy szemlélődő lélek, a szellemnek egyik hőse: Benedek ment oda kolostort alapítani, Nyugaton az elsőt. Távolság a világ zajától és távolság a földtől, egy sziklafok magasán, amelyet az év nagy részében felhő borít s egyesít az éggel, áll a monostor, amelyből Európa tudományos élete útjára elindult. „Montes Benedictus amabat.” Róma, az Egyház maga, innen vette, itt képezte legelszántabb, legbölcsebb fiait a középkoron át, a civilizáció utászait, bálványok kidön-

tőit, őserdők irtóit, térítőket, iskolamestereket, városalapítókat. A meditáció, a szellem kultusza, imádság és tudomány itt bizonyult ismét a legnagyobb erőnek, mely e világot járja.

Kezemben a breviárium, az Úrnap officiuma . . . Oly stílszerű az Úrnap zsolozsmáját mondani épen itt, Aquino és Montecassino között. Itt, ahol ennek a zsolozsmának szerzője született, aki époly költői lélek volt, mint teológus és bölcselő. A „Pange lingua” itt Aquinóban a hazájában van! S a latin zsolozsma itt kezdődött Montecassinóban ... A kinyilatkoztatás következményeinek bátor levonása kultúrában, költészetben, életberendezésben ezek közül a hegyek közül indult ki s hódította meg és alakította újjá a világot. Mennyivel több joggal zengtek itt, ezekben a kolostorokban, mint bárhol másutt a világon, a megújulás és örök ifjúság úrnapi himnusát:

Recedant Vetera, nova sint omnia:
Corda, voces et opera!¹

A gőzgép vágta, már Nápolyhoz közeledünk s lassankint kibontakozik a háttérből a Vezúv. A tömeggyilkos, a borzalmas hóhér, a rettentő múltú aggastyán. Pihenni látszik, de sohasem pihen teljesen. Lassan, méltóságteljesen, szinte világmegvető álmosággal pöfög ki magából egy-egy füstgomolyagot. Az ember eleinte azt hinné, felhő ül a szélesen behorpadt hegycsúcson. Pedig nem: aki jobban odafigyel, látja, hogy a felhő lassan elfelé húzódik és mégsem fogy el soha, mindig új gomolyag lomhállik utána a lassan elvánszorgó felhőúszványok alá. Néha egy-egy erélyesebb, türelmetlenebb lökés a hegytetőn; a füst sűrűbben fehér s széles tömegekben bugyborékol ki a titokzatos üregből.

¹ „Félre a régivel, új legyen minden: a szívek, a szavak, a tettek!” Az úrnapi Matutinum himnusza.

Tudjuk, nem mindig volt ez a titokzatos üreg ilyen álmos, lomha és egykedvű. Néha megtelt pusztító földalatti erőkkkel és akkor hirtelen haraggal, istenítéleti borzalmassággal okáda ki egyszerre mérgét: 500-600 méter magasba lökte fel, még csak 1906-ban is utoljára, iszonyú, tüzes kőesőjét és akkor jaj volt a virágzó rétekek itt alatt, a mosolygó falvaknak és városoknak . . . Az utolsó nap borzadalmi alig lehetnek szörnyűbbek, mint mikor ez a titokzatos óriás ki-kirobbantja titkát s omló lávával, forró szikra- és hamuesővel hinti végig a közelébe merészkedő emberalkotásokat.

Most azonban szelíden, álmosan, szinte kedélyesen pőfékel tovább, mint ahogy pőfékelt kétezer évvel ezelőtt, amikor Pompeji épült és Herculaneum, a virágzó római városok, amelyeket oly tragikus borzalmassággal irtott ki pillanatok alatt a föld színéről ez a titokzatos óriás . . .

Nápolyba ér vonatunk. Az állomáson egy régi jóbarátom vár, egy svájci tanár, akit évek óta nem láttam. Valamikor együtt diákoskodtunk az innsbrucki egyetemen s meleg barátságban éltünk. Útaink azóta nagyon elváltak, levelet is alig váltottunk. Most megtudta rendházunkban, hogy jövök s kijött elém. Percek alatt felújult a régi barátság, a meghitt gondolatközösség, mely nem változott azóta, hogy legszebb s legbensőbb gondolatainkat elcserélgettük, csillagos alpesi égbolt alatt, a zenzenhofi villán. Azóta 20 év telt el s én a magam útján jártam, ő az övé. Tanár lett, megházasodott; feleségét most vesztette el a télen; azóta lakik itt Nápolyban, hogy felejtсен és vigasztalódjék. Okos, művelt, finom fej; lágy, beszédes szemek; ápolt, fekete körszakáll. Ki-alkudtuk egymással, hogy ami szabad időm lesz, vele töltöm; ő akart megmutatni mindent. Láttam, ki akarja beszélni magát; számol velem, hogy lesz alkalma rá.

— Nos, mondám, a mutogatással nem sok dolga

lesz, mert én bizony nem akarok sokat látni. Tudja, befelé néző ember vagyok; ezek a külső látványosságok nem túlságosan érdekelnek.

Nevetett, a nélkül, hogy szomorúságát elvesztette volna.

— Annál jobb. Annál többet beszélgethetünk, mondta.

Szétnéztünk a városban. Olyan, aminőnek az útleírások mondják. Bántó, hogy bár Úrnap délelőttje volt, a város főutcáin az ünneplésnek kevés nyoma látszott; mindössze a boltok voltak becsukva. Pedig itt nagyszerű ünnepi körmenet van, régi idők óta, S épp most van az ideje: délelőtti 11 óra. Hol van itt az Úrnap?

Megyünk a Gesù Nuovo felé. Szűk, szennyes utcák, melyek fölött délvidéki szokás szerint rengeteg száradó fehérműt, mindenféle színűt, lóbál a szél.

Egyszer csak valamivel szélesebb útra bukkanunk ki. Itt ember ember hátán szorong. Harang zúg, zászlókat visznek, zene szól — no hiszen itt a processzió. Bámész emberek állnak sorfalat; a férfiak talján slendriánul fejükön hagyják a kalapot, de minden pillanatban megemelik, valahányszor egy zászló vonul el előttük. Ez az itteni szokás. Még a cigarettát is csak akkor dobják el, mikor már az Oltáriszentség közeledik. Dehogy hitetlenek! Csak — olaszok!

A processzió bájos olasz rendetlenséggel közeledik. Nincs rendező, se rendőr: minek? Nem a rend a fő. Csak az ostoba németek szorítanak „rendbe” minden egyéni szabadságot. Nem így szép az élet. Megy is minden jó mucaiasan; de ezen itt senki meg nem ütközik. A menet meg-megáll, összetorlódik; aztán meg-megszakad, az elülmenők ki tudja hol vágatnak már, míg az

utánuk következők valahol elmaradtak. Nem baj, majd előkerülnek.

Miért megy a processzió ezeken a szoros, régi utakon? Miért nem bontakozik ki szépen, fényesen a széles, modern főutakon? Azt hiszem, ezt a kérdést egész Nápolyban csak én egymagam vetem fel. Senkinek itt nem jut eszébe, hogy ilyesmin változtatni is lehessen. Az öregapjuk, az ükapjuk korában is itt ment a menet: minek ezen változtatni? „Miképpen kezdetben vala most és mindenkoron és mindörökkön-örökké”: egy kicsit ez a programja az olasz katolikus akcióknak. Jó program, konzervatív — a lényegét illetően; itt nincs tekintélye a folytonos újítói láznak. De hogy a formát illetően is okos-e ez a feltétlen tisztelete a tegnapiak, nem tudom.

Cserkészek, festői tornaruhás fiúegyesületek után a középkori konfraternitások jönnek a menetben. Csodálatos, nálunk elképzelhetetlen látvány: 30-40 féle konfraternitás (jámbor férfiegyesület) egymásután, mindegyik más, különböző és szokatlan egyenruhákban: az egyiké kék talár, fehér csuklyával, sárga övvel; a másiké barna szőrcsuha csomós barátkötéssel, nagy viasz-vászon szentképpel a vállukon; a harmadiké bő vecsernyepalást stb. S e furcsa öltözetek alól lent kilátszik a modern pantalon és a sárgacipő. Mert ezek az emberek nem barátok ám vagy remeték, hanem: kereskedők, ügyvédek, iparosok, munkások, diákok. S oly nyugodt magátólértéttel viselik egyházi ünnepélyeken ezt a középkori egyesületi ruhát, ezt a „szent maskarát”, ahogy a svájci barátom mondta, mintha 1700 évvel ezelőtti thébei remeték volnának.

Utánuk a klérus jött, kispapok, papok, főpapok. Mindig szerettem tanulmányozni a papi arcokat. Nagyon sokat lehet kiolvasni belőlük, főleg az öregebbekből. Valóságos tanulmányfejek. De sehol annyi tanulmányozni

való öregpap-típust nem láttam, mint ebben a menetben. Mennyi aszkézis, mennyi harc és lelki győzelem tükröződik ezeken az arcokon! (Az olasz, főleg délolasz pap-ság tudvalevőleg nagyon szegény, nagyon művelt és nagyon korrekt életű.) Mennyi mély gondolkodás nyoma, mennyi elmélkedés! S mégis, e tiszteletet parancsoló vonások mellett, — bocsássátok meg tisztelendő atyáim az őszinteséget; hiszen ti sohasem fogjátok megtudni, mit írok én itt rólatok —, az életszentség és műveltség e tagadhatatlan, félreismerhetetlen fölénye mellett mennyi külső félszegség, mennyi bájos gyermekdedség, mennyi világtól elmaradott bizarrság és szelíd komikum! Hogyan billeg például ez a drága jó öreg, bizonyosan tudós teológus, vagy mi, de milyen lehetetlen külsejű s hogyan csavarja megmaradt szikkadt kis hajtincset S betű alakjában szét az egész nagy kopasz fején! Hogyan néz tüzes diadalmassággal maga elé ez az oszlopmagas és oszlopszikár kanonok — testőrkapitánynak is beillénék, ha nem volna valami anyaias lágyság is a barázdás vonásain! Itt meg egy terebélyes körletű archipresbyter jön, aki három ember helyét foglalja el s kegyetleneket izzadhat a nápolyi nap tüzén a brokát miseruha alatt; ötletei lehetnek, mert magával beszélget s nagyokat mosolyog hozzá. Amott egy rezgőfejű, reszkető aggastyán, akinek hófehér haját lengén mozgatja a szellő. Szeme lesütve, ajka szakadatlan, világfeledett Istenimádásban . . . Majd ismét egy csatabárd; hatalmas saszorr, parancsoló szem, de ugyanakkor valami naiv képzelődés is az arcán. Az jut az eszembe: ez most bizonyosan azt hiszi, hogy a nápolyi kanonokok ezzel a processzióval mentik meg az Anyaszentegyházat évről-évre . . .

De félre e profán arc-tanulmánnyal! Félre a külsőségek kritikájával! Mégis csak ez a kissé elhanyagolt

külsejű, kissé naivnak látszó papság nevelte a világnak legkönnyelműbb, legtétlenebb, legvulkanikusabb lelkű népét a legvallásosabbá, legkatolikusabbá, legerkölcösebbé. Ennek a papságnak oly óriási alakjai voltak, mint Hieronimói Ferenc és Liguori Alfonz és Aquaviva Kolozs és Caraffa Vince és Carracciolo herceg. Ezek az emberfölötti emberek oly acélossá tüzesítették itt a lelkekben a katolicizmust, hogy semmiféle politikai és kulturális forradalom nem tudta lerombolni munkájukat. Itt még ma is: evezés közben, munka közben, mezőn, utcán, tengeren azok a szenténekek hangzanak lépten-nyomon, amelyekre a népmisszionáriusok tanították a népet 2—3—400 év előtt. Itt ma is előfordul, hogyha egy neveletlen suhanc káromkodni mer, népcsődület támad, megpofozzák, kioktatják, megleckéztetik nyilvánosan s kényszerítik, hogy azonnal templomba menjen és gyónjon meg. A falakon színes plakátok intenek felém: „*Evviva Sant' Antonio!*” felírással s a szent dicsőítésével, segítségére kérésével: „O gran Santo, benedite la nostra città! O gran Santo, benedite tutti e tutte . . .” A Mária-kép ott van lépten-nyomon házak falán és sarkán, boltokban, hivatalokban, a nők mellén, a férfiak, munkások, villanyoskalauzok óraláncán. Meghallgattam két fiatal munkás-suhanc beszélgetését az utcán; először azt hittem, talán szocialisták. Dehogy! Politizáltak, kereskedtek, egyszerűen csak a szentekről kezdtek beszélni és Szent Alajost, Xavér Szent Ferencet emlegették és elteologizáltak rajta, ki volt nagyobb.

— Miracoli di grazia! sóhajtott fel az egyik, akit első pillanatban valami Lenin-fiúnak néztem volna . . .

Végre elérkezett a főpapság, csengetyű szólt, felszönyegezett ablakokból virágosó hullott, mennyezet alatt lőtt az Oltáriszentség. A nápolyi kardinális vitte; körülötte papok, aztán cserkészek, aztán karabiniérik s az

énekző nép. Nagy rend itt sem volt, de áhítat, mély hit, bensőség igen. Térdreborultunk mi oldaltállók mind s átjárta lelkünket a katolicizmus örök büszkesége, az Oltáriszentség bírásának boldog tudata, az, hogy jelen van köztünk Jézus, az Isten. Szegény kis diadalmenetünk nem ér ugyan fel az Ő felségéhez, kicsiny kis szeretetünk az Ő világokat átölelő szeretetéhez. De Ő köztünk van és szeret köztünk lenni. S eszembe jutott, hogy most ugyanígy viszik harangzúgás, lombsátorok, gyertya és tömjén és virág közt széles e katolikus világon: Bombayban és Chicagóban, Kölnben és New-Yorkban, Kínában és a Tűzföldön, Tirol kis faluiban s Magyarországon városaikban . . . „Ez nagy Szentség valóban! . . .” A népszokások mások, az ének s az arcok mások, de a hit ugyanaz s a Szentség ugyanaz: Ő . . .

Svájci barátom homlokához emelte kezét s mélyet, nagyot sóhajtott. S utána mintha fájdalmas, könnyes lett volna a szeme.

— Mi baj? kérdeztem.

Intett, hogy semmi, majd elmondja aztán.

— A gyászára gondol, véltem magamban.

Nem így volt.

Megebédeltünk s utána társam elvezetett rendünk nagy teológiai tanintézetébe, a Posillipóra, ahol lakásom várt. Nápoly öt kilométer szélességben öleli körül a tengert, a bájos Sorrentói-öblöt s ennek a gyönyörű dombkörnek a tenger körül nyugati folytatása a Posillipo. Egy darab gyönyörűséges Riviera. Lágyan zsong a tenger, ezernyi motorcsónak s kis vitorlás szeldeli a kék habokat, ameddig a szem ellát. Boldog, vidám gyermek-sereg lubickol a vízben. Dal hallatszik: „O dolce, Napoli . . . Santa Lucia!” A sorrentói félsziget odatúl, kéklő hegyeivel, a napfényben vakító, átszillogó házak ezreivel, a kis

Róma: San Giovanni in Laterano: Keresztfolyosó

városokkal, melyeknek már neve is zene: Portici (ki ne gondolna a Portici Némára?), Torre del Greco, Torre Annunziata, Castellammare, Sorrento . . . S a háttérben a komor-elégedetten füstölgő, egyre pöfékelő Vezúv, a titkokat rejtő, alattomban forrongó s fenyegető óriás . . .

Kevés pontjáról a világnak nyílik oly elragadó kilátás, mint innen, a Posillipo dombjairól. Este, mikor az egész öböl köröskörül ki volt világítva s a vízen ki-világított csónakok százai suhantak, Kalypso tündéerkertje nem lehetett varázslatosabb. Tengercsobogással aludtam el; éjjel, ha felébredtem, a tengeren végigfutó holdfény szélesen ringó zöld sávját láttam az ágyamból; szelíd hullámok lágy zenéje ébresztett párás, tündéri reggelre, — mintha a Teremtő mosolya volna ez a káprázatos táj.

És mégis: valami nyugtalanító érzés nem engedte zavartalanul élveznem ezt a paradicsomot. Az éjtszakába időnkint bevilágított kísérteties vörös fényével a Vezúv. Néha percekig tartó tüzes visszfény: a belül gomolygó tüzek reflexe festette pirosra a kráter széles peremét. Nem aggodalom volt, ami bántott; tudtam, hogy Nápolyt s főleg Posillipót már a távolság miatt sem fenyegeti komoly veszély; hanem a látvány szimbolikája nehezedett rám megint, a különös képletesség, mely ebben a természeti ellentétben: a paradicsom mellett leleselkedő pokolban megnyilatkozott.

Mily megrázóan igaz képe ez is az emberéletnek: egyik oldalon báj és poézis, a világ legszebb tengeröble, rózsa- és fügeligetekkel koszorúzott villák, az éjtszakába belehangzó gyermekkacagás, szerelmes dalok a holdfényben csónakázók ajkán, boldogság, megelégedettség, önfelelt nyugalom — s az egész fölött magasan ott dohog a földalatti világ lávatorka, tüzet hány és füstöt okád s az ember voltaképp sohasem tudja, a következő öt percben nem pusztul-e el három város megint és tíz falu, a

bennlakókkal egyetemben . . . Hogyan tudnak élni, nevetni, aludni itt velem szemben, a Vulkán tövében lakó emberek?

Megkérdeztem másnap valakit: nem félnek errefelé lakni? A kérdezett vállat vont. — Valahányszor nagyon mozog a Vezúv, mondta, akkor az óvatosabbak elkotród-nak. Egy-egy nagy katasztrófa után, aminő az 1906-i utolsó nagy tűzkitörés volt, hanyatt-homlok menekültek az életben-maradtak a Vezúv-alatti falvakból. De aztán megint visszalopakodtak s nem törődnek a veszéllyel, amíg a baj újra ki nem tör. S ez így volt már 2000 évvel ezelőtt is.

Hiába: ilyen az ember. Az élet komoly oldalával, a Vezúvokkal nem törődik; mikor aztán a körmére ég a baj, akkor persze szaladna, ha még nem lenne késő.

Egyik nap társam kicsalt Pompejibe. Mindnyájan ismerjük történetét, ha Pliniusból nem, mindenesetre Bulwer lord „The last days of Pompei” (Pompeji utolsó napjai) című klasszikus regényéből. De semmi történet és semmi regény nem állítja a szörnyű valót oly síri borzalmassággal a lelkünk elé, mint a romok közeli szemlélete, a bolyongás ebben a holtak városában, melyet virágzó, divatos római nyaralóhelyből, a luxus és kéj tündérligetéből néhány óra alatt kiégett, eltemetett halottaskamrává varázsolt a Vezúv haragja. A finom, izzó hamu behatolt a bezárt ajtókon, az archoz szorított kendőkön s percek alatt megölte a város lakóit, embert, állatot egyképen. Az emberek izzó hamut lélekzettek be s ez a hamu ölte meg őket ott, ahol voltak; az egyiket álmában, a másikat munkaközben, élvezet és tivornya közben, kit hogyan ért a szörnyű pillanat.

A Porta Marina mellett kis múzeum őrzi az itt állt egy-két ház leleteit. A kutyát, mely kínjában a lábai közé

dugta a fejét, úgy meredt meg a hulló hamuban. A kislányt s az anyját, ki láthatólag kendőt szorított a szájához a hamu ellen; arc és kendő egyként meredtek meg a pusztító hamuesőben. Egy férfit, akit álmában lephetett meg a katasztrófa, mert kényelmesen fekszik s kín vagy küzdés alig látszik a vonásain. Egy másikat, harmadikat, negyediket, akik láthatólag irtóztatóan küzdtek a hirtelen megfúlás ellen, ki erre, ki arra ficamította kezét-lábát utolsó erőfeszítéssel, mielőtt végleg kimerülve megdermedett. Egyik hasán fekszik s fejét felfelé feszíti, nyitott szájában közel kétezer éve vicсорítja tehetetlen dühvel fogait; másik oldalt, harmadik hanyatt-fekve meredett meg. Arcukon a rémület, a kín, a menedéktelen kétségbeesés . . . Megkorhadtt, megégett kötéldarabok, hajfonatok, edények, bútorok jobbra-balra . . .

Bolyongunk szóltanul a falak és házak között, a Fórumon, a Jupiter, Apollo, Isis templomában, a színházak között, az előkelő házak és szegényebb épületek hosszú során. Az utcák egészen a régiek, az út kövezete is, a terek, a házfalak szinte teljesen megmaradtak; csak a tetők s az emeletek hiányzanak. Az embert borzalom fogja el, amint így félórak-hosszatt bolyong ebben a halott városban, ahol egykor annyi élet és élvezet, annyi fényűző gazdagság és annyi bűn lakott. A Via dei Lupanari hosszú során ott vannak ma is az ókori büntanyák; megrendítő mennyisége az erkölcstelenség szabad terpeszkedésének. Külön múzeum őrzi az „oggettiosceni”, az „erkölcstelen tárgyak”, feliratok, domborművek, freskók tömegét, melyek ennek az utcának falait borították: a múzeum a nyilvánosság számára szerencsére zárva van. Borzadva vetünk egy pillantást e sötét utcába és sietünk tovább.

Egy-egy lépcsőmaradványon felmegyünk valamelyik ház tetejére s áttekintünk egy-egy pogány templomot vagy egy-egy átriumos, implúviumos, portikusos, peristilumos

úri palotát. A freskók, a mozaikok még nagyrészt itt vannak, itt vannak a kőpadok, ahol az emberek ültek, a kutak, melyekből ittak: itt vannak a piacok az űrmértékekkel ... De hol vannak a lakók maguk? Mosolygás, játék, pajzán életöröm, tréfa és bűn között érte őket egy váratlan pillanatban a végzet, 79-ben Kr. u. s holtá fagyasztotta ajkukon a mosolyt s ereikben a vért.

Oly borzalmas itt ez a csend, ez a lakatlanság, ez a síri egyedüllét! Egy-egy gyík szalad végig a napsütötte, forró falakon, a kétezeréves gyalogjárón — ez az egész élet, ami megmaradt a „Holtak városában”. Nos és a látogatók, az ámuló, elmélkedő vándorok. Akiket, ha épen úgy tetszenék a füstölgő óriásnak, bizony öt perc alatt bármely pillanatban megint utolérhetne a rettenetes meglepetés . . .

Mikor már jól kijártuk magunkat, leültünk a kövekre a „drámai poéta” háza elé, amelybe Bulwer könyve főhősének, Glaucosnak lakását helyezi, s miközben a magunkkal hozott elemózsiát csipegettük, elmondtuk egymásnak a benyomásainkat. Társam, hadd nevezsem Franznak, feltűnően szomorú volt; az egykori örökvidám humoristát aligha fedezte volna fel benne valaki.

Megkérdeztem: annyira nyomja-e még a felesége elvesztése, hogy nem tud szabadulni a sötét gondolatoktól? Talán kár is volt kijönnie ma velem Pompejiba, csak még jobban megüli kedélyét a bánat.

Okos, szép férfiszemét rám akasztotta; benne volt a bizalom egész nyíltsága a jóbaráttal s a pappal szemben. Mert nem hiába volt egykor ő is klerikus, vallásosságát mélyen megőrizte, sőt fejlesztette. Teológiai s filozófiai műveltsége meglepő volt s hazája katolikus mozgalmaiban igen jelentékenyen kivette részét. Rámnézett, s halkán, panasztalanul elkezdte feltárni lelkét.

— Freund, Pater, kezdte, nem tudom, meg tudom-e magam értetni önnel. Hiszen magam sem értem magamat. De megpróbálom feltárni ön előtt, ami a belsőmben ég. Borzasztó állapotban vagyok. Talán kedélybeteg lettem, én, aki bár mélykedélyű voltam, de csak nevetni tudtam negyvenéves koromig. Sohasem hittem volna, hogy velem is ily csúnyán ki tudjon babrálni az élet. Ön tudja, hogy hívő lélek vagyok; talán mélyebben hatoltam bele a vallás kérdéseibe, mint akárhány pap s oly eleven volt mindig a hitem, akár egy vértanúé. Azt is tudja, hogy évek óta, igen: kispap-korom óta napi áldozó vagyok. Ő is az volt — tette hozzá ellágyult hangon —, s ha volt a földön valaha igazán tiszta, nemes, keresztény házaselet, a mienk volt az, Istennek hála. A mienk, akik Tóbiás-nással készültünk a családalapításra. Isten nem adott gyermeket s most magam vagyok. Tudja mi öl meg? A gondolataim. Az egyedüllét. Ezért örültem, mint egy gyermek, mikor megtudtam, hogy ön jön és beszélgethetek önnel.

— Nem egészen értem önt, Franz, mondtam. Aki oly vallásos, mint ön, annak a vallásban meg kell találnia a vigaszt a legfájóbb szenvedésben is. És éppen hogy elmélkedő lélek . . .

— Ez az, épen ez! vágott szavamba csendes keserűséggel Franz. — Ha az ember az első megadó, nagylelkű keresztény „fiat”-tal ki tudná mondani az utolsó szót! Ha nem jönnének ismét és ismét a gondolatok, amelyekbe végre is belezavarodik a lélek . . . Nekem a meditálás most méreg.

— De hogyan? kérdeztem.

— Ó, mikor ő meghalt, tudtam a kötelességemet. Úgy viseltem a csapást, ahogy keresztényhez illik. Őszintén, egyenes és teljes lélekkel mondtam ki a szót, hogy »legyen meg a Te akaratod«. És így is viselkedtem. Könnyes szemmel, de mosolyogtam, még a temetésén is. Mielőtt a

koporsót leszögezték, utoljára is mosolyogva csókoltam meg a kihült arcot s szinte jókedvűen szóltam a halotthoz: Viszontlátásra! és magam szóltam a munkásoknak, hogy most már szögeljék le. S mikor a koporsója után bedobtam a gödörbe az első hantot, az volt az imám, hogy hálát adtam Istennek a kettős kegyelemért: hogy nekem adta ezt a kincset és hogy most magához vette és alkalmat adott megmutatnom, hogy Jézus Krisztust nálánál is, mindennél jobban szeretem. Magunk közt mondván, mindenki épült viselkedésemre; szájról-szájra járt, mily sziklaszilárd hitű, igazi keresztény vagyok, aki meg is tartja, amit másoknak hirdet. S amit mutattam kifelé, az voltam befelé is. Soha nem zúgolódtam Isten ellen. Soha ... — Itt elakadt.

— Nos hát akkor? bátorítottam.

— Itt kezdődik az én nyomorúságom, folytatta némi szünet után. — Lássan, ilyen szegény és hitvány az ember. Ha kiüzi is az ördögöt, az visszaszökik egy másik kapun. Elfáradtam-e, legyengültem-e a küzdelemben, vagy lappangott bennem mégis valami rejtett kishitűség, nem tudom. Elkezdtek zavarosodni az eszméim. Egyszerre úgy éreztem, valami nagy bűnt követtem el s talán azért büntet az Isten. De mit követtem el? nem tudtam. Talán hogy otthagytam a papi pályát? De nem, hiszen abban gyóntatom tanácsa s komoly megfontolás vezetett. Hát mi lehetett? Elkezdtem tünődni, tépelődő lenni. Munkakedvről szó sem lehetett többé. Minek az? mondtam mindenre a teljes szkepszis, a lemondás hangján. Minek dolgozni? úgyis meghal minden. Igazságtalanságok értek, méltánytalanságok olyan részről, ahonnan legkevésbé vártam s érdemeltem. Azelőtt az ilyesmit fel sem vettem, most mázsás súlyként nehezettek a lelkemre ezek a dolgok. Kinek éljek, dolgozzam tovább? Az igazságnak? az Egyháznak? az ifjúságnak? De tudok-e használni nekik,

bárkinek is? Hiszen nyomorult féreg vagyok, nincs rajtam az Isten áldása. Valami bűnöm van, amit nem tudok.

— Kezdtem nagyon utálni magamat, félni magamtól, Idejöttem Nápolyba, hogy meneküljek a gondolataimtól. Eszemben járt a dal — emlékszik, hányszor dúdoltunk duettben a Zenzenhofon —: „O, dolce Napoli . . . ! Dove sorridere vuol il creato ...” Talán itt megtanulok mosolyogni én is: *sorridere* ... De aztán meggyűlöltem, hogy idejöttem; ez is gyávaság volt, így zajlott valami bennem, kislelkűség, bizalomhiány! Nápolyba jöttél, Nápolytól várod, amit az Istentől nem tudtál megkapni. Most még inkább meg fog verni az Isten . . .

— Tudom, hogy nem így van; tudom, hogy az egész egy rögeszme, ostobaság, a fájdalom utórezgése, zavart agy képzelődése. De ha rámjön, tehetetlen vagyok vele szemben. Világos percekben egészen helyreállottnak érzem magam. De egy perc múlva megint sötét felhők borulnak a lelkemre. S ez így megy óráról-órára, napról-napra, hogy szinte beleőrülök . . . Kifelé nagylelkű tűrő, hitvalló vagyok, befelé egy roncs, egy meghasonlott lélek.

— El fog múlni, Franz. Csak bízzék és imádkozzék. Ez egy kemény, belső megpróbáltatás a külső nyomásban. Az Úristen még több áldozatot kíván öntől; még nagyobbra akarja nevelni. S az Ő kegyelmével le fogja győzni ezt a vihart is.

Mélyet sóhajtott s egy könnycseppet taszított le a szeme szögéből.

— A legnagyobb baj nem ez. Nem mondtam még el az egész igazságot. Ó, ha csak ennyi volna! — S rémülten nézett rám. Oly szeretettel viszonzott pillantását, ahogy csak tellett tőlem. Ettől mintha megerősödött volna bizalmában s újra szólt:

— Félek, hogy meg fog vetni, nem fog megérteni,

ha ezt is elmondom. De most már elmondom, csak — kérem, ne értsen félre.

— Biztosítom, Franz . . .

— Nézze, egyszer — és épen imádság közben, a Szent Pál leveleinek elmélkedő olvasása közben — egyszerűcsak mint egy kaján démon kacagott bele imámba a legborzasztóbb gyötremem: a kétely! Inkább talán agyrém, egy tolakodó, vad, őrzőngő érzés, egy vak félelem: „És hátha mindez nem igaz, és semmi sincs úgy, ahogy hisszük és hátha valami szubtilis, finom csalódás csúszik bele gondolataink egész fűzésébe, mely megejtette Pált és Ágostont és a skolasztikusokat és a népeket mind . . . És hátha egyetlen óriási tévedés a hit, de mindenben: magában a létben is.” Nem tudom, megért-e ön. Nem a hitkételey ez abban a banális, ostoba értelemben, aminőt a vallás ellenségei terjesztenek s amelynek borzalmas ürességét senki úgy meg nem veti, mint én. Hanem valami szorongó félelemérzés; a „hátha” halálos rémülete, a vak sötétség, a tapintani nem-tudás vonaglása. Barátom, páterem, ez a kinszenvedés csimborasszója s mikor ezen a kételyérzésen először tettenértem magam, kínomban zokogtam. Tudja, aki napi áldozó, aki minden szeretetét, hitét, horgonyát Istenbe, Jézusba vetette s egyszer csak úgy érzi, hogy ez az egyetlen szilárd pont is inogni kezd a lába alatt . . . Hogy a drága, imádott Krisztus-arc kezd szétozslani, köddé f oszlni előtte! Hogy akit szeret, arról azt kezdi érezni, hogy „hiszen nincs ...” Nem tudom szavakba foglalni ezt az érzést, ezt a kínt. A földre vettem magam, fejemet nyomkodtam a padlóhoz és sír- tam, mint egy hajótörött. „Jézus, mondtam, mindent el- vehetsz tőlem, ahogy elvetted, akit szerettem, csak — magadat ne vedd el, csak a hitben ne engedj meginog- nom! Nem, csak ezt ne! Ezzel már ne büntess!”

— Szegény Franz! mondtam. De úgy-e, ez is elmúlt?

— Igen, hisz ezek csak egyes rémlátó pillanatok voltak. De épen elegendők, hogy összetépjék a lelke-met. Imádságom azóta egy vergődés; jobb, ha semmire sem gondolok. Borzasztó, hogy én — kételkedő legyek! O nem, hiszen én azóta is hiszek, de a hitnek az a derűs, biztos mosolygása nem tért még vissza. Elhiszi-e nekem, hogy két hónap óta még nem mosolyogtam? Soha, egy percre sem. Ebben a nevető városban, a „dolce Napoliban” (s ezt oly keserű gúnnyal mondta) én vagyok az egyetlen, aki nem tud mosolyogni.

— Keljünk fel, Franz, szoltam néhány percnyi csend és hallgatás után. Azt hiszem, tökéletesen értem önt. Ahogy ez nem észbeli kétely, úgy nem is ratiociniummal, érveléssel kell felelni rá. De talán tudok rá jobb feleletet. Át akartunk még menni Valle di Pompei-ba is, ugy-e? Az új Mária-kegyhelyre. Gyerünk! Hátha ott várja önt az enyhülés.

És elindultunk. A Halottak-városából a hit élő kis kegyhelyére. A pusztult pogányság siralomházából a kereszténység csarnokába, a Rózsafüzér Királynéja szentélyébe, melyet egy borzalmas földrengés után emelt egy szentéletű világi ember, az agg Bartolo Longo, s ahol tömérdek imameghallgatásról beszélnek.

Tíz percnyi szótlán gyaloglás után odaértünk a kedves, ízléses templomhoz. Hatalmas, új márvány-kampaniléján még dolgoznak. Magasból int le róla Jézus szobra, ahogy Szívére mutat: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradoztok és terhelve vagytok ...”

Hétköznapi volt, az utcák néptelenek, s mégis: a félhomályú templom tele, de tele néppel ebben a délelőtti órában. Csendesesen térdeltek, ültek, álltak, férfiak, nők s

valamennyi szem a magasban ragyogó, diadalmas Mária-kép felé tekintett. Az oltártól jobbra-balra ezernyi arany és ezüst „ex voto” volt; a kép körül sok-sok égő gyertya. De tündöklőben, mint ezek, lángolt a térdeplő, imádkozó emberek szeméből a hit. Valami csodálatos, földöntúli atmoszféra vett körül minket: az Istenanya közelsége.

A templom hosszában kétoldalt gyónószékek s mindeniket számos ember állta körül. Férfiak, nők. A Tisztaságos Anya oltára előtt tisztaság honol és tisztulás folyik; a Mária-kultusz a lelkek nagy tisztogatója. Letérdeltünk s mindketten az olvasót mondtuk: én is őérette. Hogy a Szomorúak Vigasztalója végezze el azt a munkát ebben a hívő, de szenvedő lélekben, amit észokok és rábeszélés nem végezhetnek el. Közben egy kicsit figyeltem is barátomat. Mélységes áhítattal imádkozott, de arcáról nem tűnt el a ború.

Egy tíz perc után furcsa csoszogást hallunk. Egy asszony közeledett térden csúszva a Madonna-oltár felé, végig a templomon; harisnyában; cipőjét levetette. Leánya vezette, egy 15-16 éves fekete ruhás leányka. Tisztelettel nézett rájuk mindenki. Az asszony szinte hangoosan sírt és elfedte arcát. Mikor a rácshoz ért, oly heves zokogásba tört ki, hogy mindenki meglepődve nézett rá. De ahogy aztán az asszony feltekintett a Mária-képre, lassankint megenyhült. Elővette rózsafüzérét, nyugodtan kezdett imádkozni s láthatólag visszatért lelkébe a béke. Végül odaállt az egyik gyóntatószékhez, meggyónt s mikor helyére visszatért, valami új és csodálatos nyugalom hajnalzott a szemén.

Barátom erősen figyelte e jelenetet. Egyszer csak elfedte arcát s szinte éreztem, hogy most vívja önmagában a döntő tusát. Nagysokára felállt s intett kifelé.

A kapu előtt csodálatosan biztos és nyugodt pillan-

tással fogadott. Olyan volt az arca, mint mikor sötét, zivataros idő után egy darab földön hirtelen kisüt a nap, A szemembe nézett s megrázta a kezemet.

— Azt hiszem, meggyógyultam, mondta egyszerűen. Láta azt az asszonyt? Micsoda hit volt a sírásában s a megenyhülésében! Szegény, ki tudja, nem szenvedett-e sokkal többet és inkább, mint én. Egy gyenge nő! Nem, nem leszek gyöngé többé. Nincs okom rá. Biztos vagyok benne, ezek a rémképek elmúltak s nem térnek vissza többé. Köszönöm, hogy idevezetett!

Elindultunk a vasút felé.

Egy perc múlva, már jártunkban, csendesen hozzátette:

— Mily boldogok is vagyunk mi katolikusok, hogy nekünk Szűz Máriánk van! Anyánk, aki elsimítja homlokunkról a borút!

S szilárd, rugalmas léptekkel haladtunk az állomás irányában. A vonaton nem beszéltünk semmit. Mindket-
tőnknek nagyon tele volt a lelke. Csak amikor Nápolyban a vonatból kiszálltunk, szólalt meg Franz; átölelt s nemhogy mosolyogva, de nevetve, szinte kacagva dalolta:

— O, dolce Napoli!

RÓMAI HÚSVÉT

Róma, 1928. április 15.

Nem ittam soha a *Fontana di Trevi* vizéből, centesimót sem dobtam bele soha; mégis minduntalan visszakerülök Rómába. Mindig úgy búcsúzom az örök várostól, hogy most utolsószer láttam, s egyszer csak megint itt vagyok, megint meg kell tennem a jól ismert utat: *Budapest-Bologna-Flórenc-Róma*. Valami titokzatos vonzóhatalma van ennek a városnak: ha egyszer elfogott, nem ereszt el. És csodálatos dolog: ahányszor felkeresed, mindig új varázsokat tartogat és tárogat fel számodra. Azzal az elhatározással indulsz el, hogy no most nézzük egyszer Rómát hidegen, lelkendezés nélkül, kritikus és józan objektivitással; s talán éppen ekkor önt el a legmélyebb benyomásokkal s kap le lábadról, jobban, mint mikor először léptél az Urbs földjére, nagy, bámész, tágranyílt gyermekszemmel.

Próbáljunk meg ez egyszer közönséges útinaplót írni, — mint már annyian tették! Akit nem érdekel, csapja át a lapokat. De tudom magamról: az olvasót érdeklí nemcsak Róma maga, hanem az is: más hogyan látja Rómát. Aki már járt itt, abban ezer kedves emléket újíít fel a más beszámolója; aki meg nem járt még

erre, legalább a képzelet szárnyán hadd barangoljon ebben a csodálatos városban . . .

Úgy volt hát, hogy egy hónappal ezelőtt parancs érkezett: valami ügyben lerendelték Rómába. Böjti programomat, amely konferenciákban és szentgyakorlatos előadásokban ezidén különösen gazdag volt, hamar össze kellett szűkítenem, hogy legalább virágvasárnap este el-indulhassak, így is még két beszéd esett az indulás napjára. Reggel a bazilikában a férfiak böjti hetének befejező ájtatossága s este hat óraker az Egyetemi templomban Prohászka Ottokár utolsó beszédének, tragikusan szép összeomlásának emlékünnepe. Hét óraker pedig már indult a vonatom. Szerencsére, aki sokat utazik, azt az „Eisenbahnfieber” meglehetősen békén hagyja; azonban így is bizonyos idegnyugalmi próba, ha az embernek hét óraker már a vonata indul s akkor hat óraker nemcsak szónokolnia kell, hanem olyan finom, meleg és ünnepi hangulatban kell elmélyednie, aminőre ilyen alkalommal okvetlen szükség van. Mindenesetre megvolt vele az az előnyöm, hogy sokáig a beszéd gondolataival maradt tele a lelkem s késő éjjelig, valamerre Pragerhofig, a Prohászka-emlékünnepp kedves, szent melan-kóliája simogatott körül.

A szomszéd kocsiban két budapesti középiskola növendékeinek egy-egy karavánja utazott, de csak Vencéig. Szegényeknek rossz idejük akadhatott; mihelyt a Karszton túl kerültünk, csúnya eső fogadott, amely Felső-olaszországban már egy hónapja tart. Pedig micsoda Velence — esőben? A napfény Olaszországban egészen lényeges tartozéka a természetalkotta s művészetlerakta szépségeknak.

Azért mégis jól tették a gyerekek, illetve a tanáraik, hogy a kirándulást megszervezték. Ha valakinek, hát nekünk magyaroknak mindig kitűnő lecke, ha egyszer-

egyszer más országot is látunk, mint a magunkét. Utána talán szomorkodunk egy kicsit, meg tán irigykedünk, sőt szégyenkezünk is egyben-másban, de feltétlenül tanulunk az összehasonlításokból és nemcsak a látóköreink tágul, hanem a hazafias kötelességérzetünk is erősödik. Nincs lélektompítóbb, hátramarasztóbb, emberi és nemzeti szempontból kártékonyabb dolog, mintha valaki mindig csak a pesti aszfaltot vagy az alföldi homokot látja s közben vezércikkeket olvas, amelyeknek az a velejük, hogy Magyarország a világ közepe és bokréta az Isten kalapján. Szép a hazai föld megbecsülése, kell is okvetlenül; de káros, ha nem alapul igazságon s tunya elégtűsre, a hiányok pótlásának elhanyagolására vezet. Mennyi téves és gyermekes politikai képzelődés, mennyi beteges szemmértékhiány származik ebből a nemzeti köldöknézésből, önmagunk nagyságának ebből a túlbecsüléséből, amit egyesek, sajnos, a hazafisággal azonosítanak!

A külföldön járásnak viszont az az előnye is megvan, hogy megtanít azoknak a javaknak megbecsülésére, amelyek a mieink.

Triesztben megmiséztem, pedig vonatkozás miatt csak egy óráam volt s még hozzá a legközelebbi templom, a *Sant' Antonio Nuovo* sincs éppen az állomás tőszomszédságában. Milyen jó ilyenkor, ha az ember tudja már a járást s a szokásokat. Általában: milyen érdekes, hogyan ébrednek fel az emberben a régjárt helyeken a régi asszociációk. Mihelyt az olasz templom oltárán, az itt szokásos hatalmas, embermagasságú gyertyatartók alatt álltam, egészen öntudatlanul elkezdtem megint olaszosan csé- zni a latint s csak a mise vége felé vettem észre, hogy ejnye, milyen bennszülött-olaszosan ejtem megint az „*Ecce Agnus Dei*”-t, így: „*eccse anyusz Deeji* (mikor fontos, hogy az ember az „anyuszt” lehetőleg el-

kapkodja, a Dei-ben pedig az *e* betűt jó mélyen mondja s jól elnyújtja), s mennyire meg nem ütközöm azon, hogy öreg, olasz ministránsom rikkancs hangon üvölti a rezponzóriumokat, közbe nagyokat s néha bizony kissé hangosakat is ásít; vagy hogy közben elmegy a templomba pörsölyözni s a Dominus vobiscum-ra valahonnan a hátsó mellékoltárok tájáról harsogja felém az „Et cum spiritu tuo”-t.

Helyben vagyunk, Trieszt már hamisítatlan Olaszország. A német világnak szinte nyoma sincs már benne, csak — visszasírják. Trieszt azóta ép oly szegény lett s ép úgy visszafejlődött, mint Fiume. De hát így akarta a modern herezísF a nyelvvel azonosított nemzetiségi eszme. JNem a geográfiai, történelmi, kulturális és gazdasági összetartozás és egymásrautaltság állapítják meg többé az egy államba vagy államkapcsolatba való tartozást s az országhatárokat, hanem a nyelv s az erre alapított faji vagy nemzetiségi gondolat.

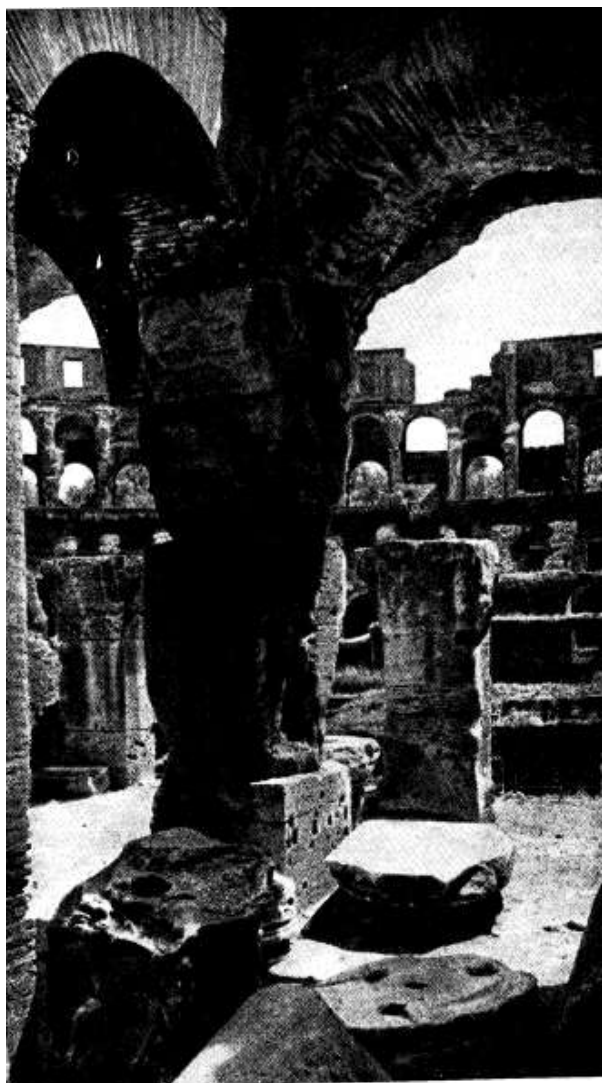
No de mikor érünk Rómába, ha már útközben enyhit filozofálunk!

Szélesedik a táj, elmaradoznak a hegyek. Áldott, termékeny, gondosan művelt olasz földek nyiladoznak előttünk, nevető, esőben is mosolygó táj. Pedig részünkön milyen szomorú emlékek fűződnek hozzá! Akárhányszor járok erre, akárhányszor hasítja vonatom az Isonzót, Tagliamentót, Piávét, mindig nekinehezedik a lelkem. Második Mohács! Magyar legények, magyar családapák pora vegyül itt még a virágillatba is. S csak legalább ne hullott volna mind e vér hasztalanul, mindez az áldozat ne lett volna hiába! De így engedte Isten s nekünk, úgy látszik, már az a sorsunk, hogy folytonos nemzeti tragédiák közt kell vergődnünk rendeltetésünk felé. Lám, az olasznak mennyivel könnyebb! Szegény, de

jókedvű; igénytelen, de megelégedett; ráfordítva lehetne alkalmazni a mondást: ő még ha sír is: vigad!

Ez a derű az olasz nép lelkén mindig megkapott, irigységre csábított. Milyen feltűnően különbözik ez a nép tőlünk! Mennyivel több derű, csendes béke, családiasság, primitív életbölcse ség s megelégedettség náluk, mint nálunk! A dél teszi-e s a sok napsugár? Vagy a temperamentum? Vagy a tradíciók, a vallás, a katolikusabb kultúra? A zordonnak, kietlennek, ködösnek és logikátlanak az az ösztönszerű, borzadó visszautasítása-e, amely kétségtelenül egyik tartozéka, következménye s őrzője a katolikus világfelfogásnak? Évek óta tanulmányozom ezt a különös népet s keresem lelkének lényeges vonásait, keresem gyengeségeinek és kiválóságainak titkát. Csak annyit tudok megállapítani róla, hogy szerencsés, nép és sokkal szerencsésebb, mint a mienk, vagy éppen mint az északi népek. Gyerme kedved derűjének, örök mosolygásának főokát én a katolikuságában keresem, de ha valaki a klímának vagy vérmérsékletnek tulajdonítja, azzal sem vitatkozom. Bizonyos azonban, hogy a katolicizmusnak igen nagy része van benne, ha ez a nép oly derűs kedélyű s a századok folyamán politikai elmaradottsága mellett is tudományban s művészetben többet alkotott, mint talán a rajta kívül álló Európa többi országai együttvéve.

És ez a családiasság! Ez a feltétlen tisztelete, megbecsülése a nőnek s ez a határtalan szeretete a gyermeknek! Ez a folytonos együttléte a családnak, hogy még a korcsmában is apraja-nagyja együtt van s a férfi még borozáskor is a felesége társaságában marad ... S ez a feltűnően más viselkedése a nőknek, mint nálunk! Közmondásos, büszke, délies szépségüknek kétségtelenül tudatában vannak s még a szegényebbek is tudnak oly ízléssel öltözködni, mint nálunk kevesen; de az az állandó

Róma: Colosseum

benyomásom, hogy valami lényegesen más a felfogásuk a női méltóságról, mint azoknak, akik nálunk a Színházi Élet szerint igazodnak. Ők itt az utcán is csak maguknak vannak s a családjuknak: szerényebbek, zárkózottabbak, mint nálunk vagy más északi országokban. Bujkáló szerelmes párokat persze itt is látni, holdsugárszopogató romantikával elégszer találkozik az ember a Villa Borghese magányosabb szögletein; de még ezeken is inkább a fájdalmas vagy boldog, de mindig lelki és romantikus szerelem látszik előtérben állni, nem az a duhaj, ordítózó, állati kéjvágy, vagy az a női cinizmus, mint sokfelé másutt. Itt a nő nem biggyedt ajkú, lihegő, érzéki hústömeg, aminő nálunk szilvszkinben jár akárhány s körúti autókban, Siófokon s a páholyokban terpeszkedik. S bizonytalán azért is szebbek itt a gyermekek és a nők, mert a szépségükbe több családiasság s több lelki elem vegyül.

Ne csodálja az olvasó, hogy e nálam szokatlan tárgykörbe tévedek. Ez is az útleíráshoz tartozik, mert hát magán a vonaton, az útitársaimon volt alkalmam tanulmányozni ezeket a vonatkozásokat. Bájjos olasz házaspár került a fülkémbe s természetesen hamarosan megszólítottak. A fiatal férjet nyolcadikos gimnazistának néztem volna; egyszer csak látom, hogy nini, már karika-gyűrűt visel. A fiatalemberek errefelé korán házasodnak, ami természetesen nagyon helyes. Akárhány lány meg már 16-17 éves korában férjhez megy. Nem kell félnie, hodv megbánja lépését: Olaszországban válás nincs s azért nemcsak a szülők nézik meg eleve alaposabban, ki az s miféle család sarja, akivel a gyermekük házasságot akar kötni, hanem a fiatal házasok is meggondolják, kivel kötik egybe az életük szekerét, jól tudván, hogy visszaút aztán már nincsen s „itt élned s halnod kell”.

Ennek folytán természetesen sokkal komolyabban is veszik azt a bizonyos *örök* szerelmet, mint ott, ahol ez az „örök” szerelem csak az első komolyabb összekoccanásig tart. Valami százszor szebb, mélyebb, nemesebb kötelék fűzi itt egymáshoz a házaseleket, mint a válást megtűrő országokban: a halálig tartó hűségnek az az abszolút elhatározottsága, az a csakugyan holtomiglan-holtodiglan s nem „untomiglan-untodiglan” való egymásbaolvadás, amely azonnal megszűnik, mihelyt a házaselek egymásranézó szerelmébe valami kis üzletes, önző perditászerelem is vegyül: szeretlek, amíg élvezetet okozol s aztán elvetlek, elrúglak magamtól, mint egy idegent. A nő, aki még valaha másé is lehet s a férfi, aki még valaha más nőt szerethet: ez a legrútabb mérge a házasságok igazi boldogságának, ez öli meg csirájában a nő és a férfi szerelmének s hűségének igazi szépségét.

A katolikus gondolatok etikáját s esztétikáját meg nem értő sivár s értelmetlen liberalizmus ezt a legrútabb mérget mint valami megváltást üdvözölte, amikor a polgári házasság rögeszméjéért a válást behozta. Azóta az asszony cseretárgy lett s a férfi sok esetben kitartó . . . Ezt a fiatal olasz házaspárt így együtt látni s tudni, hogy ezek örökké is együtt maradnak s tudják is, hogy együtt kell maradniok s hogy soha egyiküknek a hűségét sem kezdheti ki a csábítás, hogy ej mit, szakítsunk s kezdjünk új viszonyt: ez a kép úgy hatott rám, mint magában is döntő érv a katolikus házassági eszme szuperioritása mellett minden modern, felpogány, leplezetten poligám elmélet fölött. Olaszországban nincs válás és Olaszországban közmondásosán boldog és szilárd a családi élet. Nem sokatmondó tény-e ez? Igaz, hogy egységes lévén a vallás is, az egyenletlenségnek legmélyebb oka, a vegyesházasság, itt szintén csaknem teljesen ismeretlen fogalom.

Szóval sok tekintetben szerencsés nép ez s az embernek, ha elfogulatlanul s őszintén szemléli, hazafias irigység lopakodik a szívébe. Sokat szidják a középkorvégi inkvizíciót, amely a protestantizmus választóvizét nem engedte ide beszivárogni s keményen ellenállt a Giordano Brúnók atheisztikus propagandájának is. Pedig de sokat köszönhet a mai olaszság a szigorú inkvizitoroknak! Érdekes, hogy ezt még egy Rómában élő magyar református barátom is, nagyon művelt s önállóan gondolkozó ember, szeretete hangoztatni.

A fiatal olasz házaspárral Flórencről esett beszéd közben a szó s mikor én csakúgy sablonos bóként Flórenc szépségét kezdtem magasztalni, a fiatal asszonyka szeme megvillant s gyermekdeden büszke hangsúllyal jegyezte meg, hogy ő is flórenci. *Anch' io sono fiorentina!* Megint megirigyeltem őket. Mennyi történelem, mennyi esztétika, mennyi kultúra van ebben a szóban: flórenci! Milyen másként hat ez s milyen mást tartalmaz, mintha valaki nálunk azt mondja, hogy ő — dorozsmai, vagy épen debreceni! Nem a hazámat akarom ezzel leszólni, hanem inkább a hazafi búslakodik bennem, hogy szent ég, mit kellene még tennünk, mennyit dolgoznunk s okulnunk, míg mi is ezek mellé a népek mellé kerülhetünk. Nálunk csak fürdőügyi és szállodatulajdonoskongresszusok vannak ezideig s ami szerény hazai kultúra mélyebb értelemben volna, azt is a sárig sietünk lehúzni a bárók slágerei meg egyéb jazz-sületlenségek kedvéért. Nem lehet, úgy látszik, nálunk kultúrát teremteni, mert a lelkek nincsenek arra hangolva, hogy -kultúrát keressenek. A jazz, a színház, a mozi, a bálterem s a korcsma, a nuditás és erotikum kultusza, freudizmus és egyéb szertelenségek nem termőtalajai az igazi kultúrának; a kultúra és érzékiség, esztétika s nyers kívágy; egymást egyenesen kizáró fogalmak. Nagy tanulság

van abban a történeti tényben, hogy minden igazi kultúra, az olaszoké is, sőt a pogány ókoré is, a templomokban kezdődött s elsősorban a lelkekben építette fel dómjait. Ezért vallom, hogy az a jezsuita, franciskánus vagy benedécs, aki missziós munkában az alföldi falvakat rója s Krisztust prédikálja a tanyai népnek, sokkal érdekesebb munkát végez a sokat emlegetett s áhított magyar kultúrfőlény lassankint való kivívására, mint tíz színház és harminc új opera.

Bologna! Búcsúzom útitársaimtól, mert én itt megszálllok. Nem jó dolog: már nem fiatal embernek két éjszakát egymásután vonaton tölteni. Itt szintén van rendházunk, ahol ismernek, a megszállás tehát nem probléma. Rendházunk s kicsiny templomunk egy „vicolo”-ban van eldugva, félő, hogy a kocsis meg sem találja. Kérem, ismeri-e? „*Per Bacco*”: ez az egyetlen felelete. Szóval ismeri. Hamarosan otthon vagyok.

A ház olyan szegényes, hogy megsajnáltam a benne lakó pátereket. Az én szobám, a vendégszoba, még talán a legszebb, de itt is nyomorult, festetlen deszkából van az ajtó, amelynek a kilincse sem fog, a padlója durva téglá, amely közt jócska mozog is a helyében, az ablaka ki nem akasztható s egy négyszögletes háztetőközre nyílik, a szoba berendezése pedig vízözönelőtti. Régi, értéktelen olajnyomatok, szentképek a falakon, de véletlenül sem lóg egyik sem egyenesen s egyik sincs a másikkal szimmetriában. Ellenben az ágy széles és ruganyos és vakítóan tiszta, fehér: már pedig egy éjjelre betérő vendégnek ez a fő. Hiába, az olasz gyakorlati is tud lenni. A jó páterek maguk számára roppant kevéssel beérik, ellenben éppen most építenek nagyszerű Manrézát, lelki gyakorlatos házat ők is a Madonna di San Luca hegyén, közel a világhírű búcsújáróhelyhez.

Estebédnél régi ismerősként üdvözölnek csaknem valamennyien. Bologna régi magyar diákjairól s magyar kollégiumáról van szó. Majd valaki felemlíti Mezzofanti bíborost, aki szintén bolognai volt s tudvalevőleg csak 72 nyelvet beszélt, nem számítva a tájszólásokat. Itt tudom meg, hogy a világnak ez a legnagyobb nyelvzseneje csak felnőtt korában kezdett nyelveket tanulni. Már pap volt, mikor egyszer egy haldokló lengyel katonát kellett meggyóntatnia. Akkor tanult meg egy éjjel lengyelül annyit, hogy a legfontosabb kifejezéseket, amik egy gynáshoz kellene, elsajátította. Erre kedvet kapott rendszeren is megtanulni lengyelül s ahogy észrevette, milyen könnyen megy, tanulgatott tovább magában, egyik nyelvet a másik után. Tipikus olasz! Akármibe kezd, csak játszik vele s nagy hamar sokra viszi. Ha lusta s kényelmes nem volna, a világ első nemzete lehetne. A német mennyivel szorgalmasabb s mégis lassúbb felfogású! Igaz, hogy vitatkozni lehetne rajta, mi a nagyobb adomány: a nagyobb tehetség lustasággal, vagy a kisebb, szorgalommal.

Másnap reggel volt még annyi időm, hogy megint egyszer felkeressem régi ismerősömet, a San Petroniót, a nagytemplomot. Ott áll a világnak egyik leghíresebb, legművészebb terén, a Piazza Nettunón, illetve annak azon a nyúlványán, amelyet a forradalom diadalittasai Vittorio Emanueléről neveztek el. Nem előnyükre, sem Vittorio Emanuele előnyére, mert minden történelemismerő tudja, hogy Bolognát nem a forradalmárok s nem Vittorio Emanuele tették nagyvá. Ehhez a térhez meg a San Petronióhoz ennek a derék szavojai vitéznek éppen semmi köze s valami hihetetlenül szegényes és félszeg ötlet volt ezek közé a halhatatlan értékű művészi remekek közé, amelyeket a pápai Bologna katolikus lelke emelt, annak a

szobrát állítani, akinek mindezekhez a kincsekhez csak annyi a köze, hogy elszekularizálta, eltulajdonította őket azoktól, akik csinálták s akiké volt az minden isteni és emberi jogon.

A San Petronio nem kívülről szép, hanem belülről, tehát ebben a flórenci dómnak éppen ellenkezője. Micsoda dimenziók! Az olasz szereti a templomokban a nagyságot; még aránylag kicsi falvakban is hatalmas méretű szentélyeket emel. Így illik ez az Úrhöz! Összehasonlítottam a San Petronio befogadóképességét a lipótvárosi bazilikával, amely élénken az emlékezetemben volt még, hiszen két nappal előbb prédikáltam benne. Hát bizony így egyszerű szemmértékkel is megállapítottam, hogy egyetlen ívboltozata alatt elférne az az egész tömeg, amely a bazilikát, ha megtelik, betölti. Itt pedig egy, kettő, három . . . éppen hat ilyen ívboltozat van. Egyet a szentély vesz igénybe, így hát ötször annyi ember férne be ide, mint nálunk a bazilikába, ha zsúfoltig van! Itt lehetne csak prédikálni, csak győzné valaki hanggal!

Az egyik oldalkápolnában a márvány talaj on kőlap, rajta nagyszámú kis mécses és rengeteg friss virág. Mi lehet ez? Odaszemlélek s kibetűzöm a sírfelírást: ez itt egy kanonok sírja, aki a San Petroniónak plébánosa volt s 1899-ben halt meg, de oly szeretetben állott, hogy egykori hívei még most is, csaknem harminc év múltán, feldíszítik a sírját a halála évfordulóján. így teljesül a jó papon az Üdvözítő ígérete, hogy ha valaki elhagy apát, anyát, feleséget, gyermeket, százannyit nyer s az örök életet. A papi celibátus nem terméketlen, a szűzi élet nem meddő, a lelkipásztori szeretet a legnagyobb család-alapító.

No de menni kell, mert indul a vonat. Fülkémben egy fiatalemberrel kerülök szembe; térdére veszi börtáskáját, kivesz egy egész árkus papirost s a töltőtollával

elkezd szorgalmasan írni. Levelet ír, apró betűkkel, robogó vonaton, vagy másfél óra hosszatt; egyik oldalt a másik után. Bizonyosan az *amaro*-jának szól ez a sokszavú ömlengés, gondolom; de egyszer csak látom, hogy tévedtem. A levél felírása ez: *Mia carissima mamma!* S a fiú nem fárad el vele, pedig az anyját bizonyosan csak most hagyta el, hiszen a levelet Bolognába címezi vissza. Közben néha elfogy egy percre a témája, körül néz, gondolkozik s új bekezdéssel megint ír, ír, ír rendületlenül. Nem volt-e igazam, hogy az olaszban milyen erős a családi érzés?

Eddig eseketett, de alig hagytuk el Bolognát, kisültött a nap. A tél elmúlt s hirtelen, minden átmenet nélkül itt volt a nyár. Odahaza még téli bunda, fázás, fűtés, hűlés elleni védekezés; itt meg már napfényben fürdik a táj, mindenütt piros és lila virágárba bomlottak a fák, a hegyoldalokról csillogó cseveggel csordulnak le a patakok s a folyók partján az asszonyok ruhát mosnak s izzadnak bele. Közben beérünk Flórencbe, amely soha sem érdemli meg annyira a nevét: *Florentia*, Virágváros, *Firenze la Bella*, mint így tavaszkor. Mindenütt virág, mindenütt illat, napfény, mosoly és boldogság. Egy csinos villaház virágos ablaka mögül négy-ötéves babaleány köszöntget a robogó vonat felé; valóságos angyalvízió, hiszen sehol olyan gyönyörű gyermekeket nem látni, mint itt Olaszországban; s mintha ő is azt mondaná magában büszkén és boldogan: *Anch' io sono fiorentina!*

Nem szállok ki, sietős az utam, különben is elég-szer láttam már Firenzét. Meg aztán úgy vagyok vele (nem tudom, más is tapasztal-e hasonlót), hogy nagyon sok szépet nem szeretek egyszerre látni, mert mindig melanchóliával végződik. Van egy megkapóan szép és mély istenérv, amely a szépségből s az általa ébresztett nosztalgiából indul ki. Valaha nevettem ezt az érvet,

túlságosan elvontnak, skolasztikusnak éreztem. Ma nem így vagyok vele; ma egyre mélyülön erősebb rajtam a hatása. Valóban kell lennie mélyebb okának, miért ejt a szépség, mennél tisztább és éteribb és mennél érdektelenebbül tetszik, valami fájdalmas, melanchólikus vágyódásba a még több, a még igazibb szép, az el nem múlt szép után. Kell metafizikai okának lenni, miért érez az ember leküzdhetetlen vágyat a szépség láttán nem épen ez után vagy az után a konkrét szép, hanem a minél korlátlanabb s teljesebb szép után. A végtelen szépség reális hatalomként hat és uralkodik az emberen, tehát reálisnak kell lennie magában is, mert semmi sem hat, ami nincs. De ne filozofáljunk! Mindössze annyit akartam mondani, hogy nekem a szépség fáj, ha túlságos tömegben tárul elém: nem érzem jól magam a földön tőle. Így hát egy meleg, sóvár, örömittas tekintet a távolból a dóm kupolájára és Giotto mester bájos, halhatatlanul szép kampanilájára s aztán robogunk tovább.

A kocsi, amelybe szálltam, egyenesen Párizsból jön s így nem csoda, ha mindjárt eléggé nemzetközi társaság verődik össze benne. Két pappal is megismerkedem itt, az egyik francia s a le mans-i egyházmegye *tiszteletbeli vicaire général*-ja (ezt a rangot nálunk nem ismerik), a másikon kedélyes alakjáról s viselkedéséről mindjárt meg lehet ismerni, hogy hollandi. Beszédbe elegyedünk. A francia abbé egykori jezsuitanövendék s egész sor közös ismerőst állapítunk meg francia rendtársaim közül. Beszélünk a francia egyházi állapotokról, a Castelnau tábornok vezetése alatt álló *Fédération Nationale Catholique*-ről és az *Action Française*-ről. Azzal a finom, diplomáciai óvatossággal beszél az abbé, ahogyan csak franciák szoktak s talán csak az ő nyelvükön is lehet igazán, de azért negyedórányi beszélgetés után világosabban áll előttem a

helyzet, mintha hónapokig bújom a francia lapokat. Szegény, nagyszerű francia katolikusok! Nem elég, hogy már 60 éve nyomja őket a fanatikusan szektárius szabadkőműves kormányzat, még maguk közt is oly nehezen tudnak megegyezni. Az érzelem, a szív, amely a legszebb hőstettekre képesítette őket a századok folyamán s képesíti ma is, túlságosan erős bennük, semhogy a higgadt s nyugodt megfontolás mindig érvényre tudna jutni köztük. Ilyenkor, de pl. az olasz egyházi állapotok szemlélésekor is, hányszor megerősödöm újra meg újra abban az optimista meggyőződésemben, hogy *tout compris* mégsem vagyunk mi magyarok utolsó náció a föld hátán; hacsak ki tudnók fejteni meglevő, szunnyadó értékeinket, a – nemzeti génuszunkból s egy kicsit a nemzeti kevertségünkől is eredő rátermettségünket, mi még valaha a világ első keresztény országa lehetnénk. Bennünk van egy bizonyos lendület, amely a franciával rokon, de egy kis szittya keménység és katonáság is, ami szintén nagyon jó ingrediencia; van bennünk sok könnyedség is, akár az olaszban, sok német keveredés, ami gyakorlatiséget és alaposágot jelent, s van szláv vér is, amivel érzelmesség, kedély és mélység jár. Csak aztán, csak aztán . . .! No, de nem filippikázni akarok én most, hiszen csupán úti benyomásokat írok le.

A hollandussal is esett persze sok barátságos szavam. Csúnya is lett volna, ha nem. Elmondtam neki, milyen hálás meghatottsággal beszél nálunk mindenki a derék hollandusokról, akik oly sok jót tettek a háború utáni évek során a gyermekeinkkel. — Ó igen, felelte ő, s mi tudjuk, hogy a magyarok hálásak is irántunk és ez Jól esik nekünk. — Hogy is ne volnánk hálásak, mondom én. Lehet-e ennyi kedvességért hálásnak nem lenni? — A holland pap rám néz s azt mondja: — Hogyne lehetne! megemlíti egy nemzetet, amellyel ép annyi jót vagy

még többet tettek, mint velünk s amelynek részéről aztán mást, mint hálátlanságot nem tapasztaltak. Jól esett ezt hallanom s elmondtam neki, hogy egy magyar művész-család, amelyben hét gyermek van s mind a hét zenevirtuóz, — a Szervánszky-család — a múlt nyáron kint volt Hollandiában, hogy a magyar gyermekek vendéglátó gazdáinak hálából ingyen hangversenyekkel kedveskedjék. Az én hollandus papom szinte elérzékenyülve hallgatta előadásomat s nagyokat bólított hozzá bozontos fejével. „*Das ist schön, das ist wirklich schön!*” ismételte s megint csak elmondta, hogy mások nem így viselkedtek velük szemben.

Cortona! Merész hegymeredélyen fent a soktemplomú város. — Cortonai Margit! — sóhajtjuk ketten is, akik ismerjük ennek a csodálatos bűnbánó asszonynak, az egyik legnagyobb középkori olasz misztikusnak megrázó életét, amelyet utoljára a dán konvertita Jörgensen írt meg megragadó erővel. Mily érdekesek ezek a magas és meredek hegyekre épült városok! Hogy a középkorban, mit mondok: hiszen ezek mind ókori, sőt akárhányszor rómaelőtti, etruszkkorbeli városok! — szóval, hogy régente ilyen magas hegyekre építkeztek az emberek, érthető, hiszen akkoriban ez mind vár volt. De miért maradnak most is ott fent? Miért nem húzódnak le a lapályra? Hiszen kegyetlen dolog lehet örökké hegyet mászni gyalog és kocsival, mihelyt csak kimozdulnak is hegyi fészükből s aztán haza akarnak térni. Viszont meg, felséges is lehet ott fent a magasban, a tiszta hegyi levegőben élni s onnan tekinteni le a napsütötte völgyre! De hát ez is szimbólum: magasban járni, tiszta légkörben élni nem lehet verejtek és erőfeszítés nélkül s csak akik ezt az erőfeszítést vállalják, élvezhetik annak a felsőbb világnak

üde varázsát s azt a messzelátást, amely a lapályon csúszó-mászóktól megtagadtatik.

Vonatunk nagy víz mellett robog el — ah, igen, ez a Trazuménuszi-tó! A trazuménuszi ütközet! Itt dőlt el egyszer a világ sorsa. Amikor a pún Hannibal itt tönkreverte a római fősereget, csak a saját késedelmezésén múltott, hogy nem semmisítette meg csírájában a római világimpériumot. Ha akkor nem késik öt napig s nem enged a rómaiaknak időt, hogy hirtelen megerősítsék városukat s szinte a földből tapossanak ki új védő sereget, Rómát ellenállás nélkül beveheti s ki tudja, akkor nem Karthágó játszotta volna-e a későbbi világközpont szerepét. Ki tudja, akkor most nem Karthágó lenne-e a világ-egyháznak is közepe s ma e sorokat is nem Karthágóban írnám-e? Milyen apróságokon múlnak néha világtörténelmi fordulatok s mily látszólagos véletlenségeken keresztül szövi a Gondviselés az ő terveinek csodás gobelinjét!

Már harmincnál több órája vágat velem Pesttől a gőzparipa, mikor végre Ortéba érünk. Itt minden Rómaváró utas fellélekzik, mert ez már az utolsó gyorsvonati állomás Róma előtt. Innen már csak 81 kilométert kell befutni s azt a mozdony jó óra alatt egyhuzamban megteszi. Igaz, hogy száguld is a kocsisorral, mint a paripa, mikor már az istállóját érzi közel. Ez már a Campagna, a termékeny, de malária-hordozó *ager romanus*. Nagy ívben kerüljük meg a Horácius-megénekelte Soractét, mellettünk hol jobbról, hol balról, szinte versenyezve velünk s haragosan bodrosítva esőtől megdagadt hajkait a *flavus Tiberis*, mintha szégyelné, hogy ifjabb versenytársa mégis százszorosan legyőzi a száguldásban.

Minden utas a folyosón áll: lessük a Szent Péter-kupoláját, amely tiszta időben úgy húsz perccel a városba-

érkezés előtt egészen szépen ide szokott látszani. Meg fogjuk-e látni? tanakodtunk már előbb. A vonat érkezése esti hét óra, április elején pedig fél hét felé már szürkülni szokott. No, de hátha mégis. Vártunk ott rendületlenül, németek, angolok, franciák, hollandok, olaszok s én. Közben izgatottan néztünk vissza a napra, fennjár-e még? Itt már olyan leírhatatlanul érdekes, bűbajos a színe a napnak nyugta előtt, mint Rómában, a Monte Pinción. Csak cserben ne hagyjon most, mikor a kupolát szeretnők látni.

Múltak a tízpercek, még ott viaskodott a vörhenyszínű korong a fekete felhőkkel a Soracte boszorkányos körvonalai mögött, mint egy sebzett lovag az alvilág sárkányaival. Ki fog győzni? A világosság-e, amelynek most Péter sziklaszirtjét kellene felmutatnia nekünk, avagy a fekete felhők, amelyek évszázadok óta iparkodnak a keresők, várók, zarándokok szeme elől homályba borítani a katolikus világközpont szelíd és diadalmasan hívogató csarnokát? Ah, a sötétség szörnyű hatalom, akárhányszor akkor vágja el a látás útját, mikor már egészen közel vagyunk a célhoz! úgy látszik, most is így lesz. A nap végre is lebukott, nőttek az árnyak s az ég peremén kísértetiesen, szinte kárörvendő vigyorgással nyúltak el a mérföldes, fekete felhőszályok. Mégis a sötétség győzött hát, sóhajtom lemondón s már megyek is vissza a fülkémbe a csomagomat rendberakni. Akkor kiált fel egyszerre a hollandus is, egy fiatal német házaspár is: *Sankt Peter! Die Kuppel von Sankt Peter!*

S csakugyan a párás távolban, a homályosodó látathatáron ott emelte fel fejét biztatón, nyugodalmasan a fehér-szürke kőköltemény, minden idők építészetének legbűvölőbb remeke: az a kupola, amely alatt az egykori galileai halász teste pihen, akire Krisztus az ő nyájának legeltetését bízta. A kupola, amely egy egész világra borul

rá, némelyek szerint mint kegyetlen, szorító vasbilincs, mások szerint mint édes, krisztusi otthonunk derűs csarnokának védő teteje, egységünk s összetartozásunk csodás szimbóluma. Íme, csak bízni kell, csak várni kell, csak keresni kell, s a fekete felhők ellenére meg lehet találni. S aki megtalálta, egyszerre csodálatos nyugalmat érez a szívében s nem imponálnak neki többé sem a tagadás és gyűlölet fekete felhői, amelyek évszázadok óta vonulnak Róma ellen, sem az elhomályosítani akarás szomorú erőfeszítései.

Még néhány perc s Róma vértanúi vértől szentelt talajára lépünk.

Róma!

Nem lehet valaki történelemismerő, vallással, művészettel, kultúrával törődő lélek, hogy meg ne dobbanjon a szíve, valahányszor e hatalmas múltú, nagykisugárzású városnak talajára lép. Sehol a vallási eszme nagysága oly fogható, oly döbbenő realizmussal nem lép élénkbe, mint itt. Lehetsz Róma Egyházának rajongó híve vagy dühös gyűlölője, itt érezned kell a kétezeréves katolicizmus döntő, történelemirányító erejét. Amin az ókor gondolkozói, prófétái és szibillai merengtek, amit Lhassza lamazériáinak remetehadserege, az indus szánjasszi s a spiritizmusba gabalyodott modern európai lázas kutatással, ideges szomjúsággal keres, ami annyi boldogságot s boldogtalanságot, békét és harcot okozott a világban évezredek óta: a vallás, az Istenkeresés és Istenelérés — itt lép a fejlettség s érett tökéletesség legfelső magasán, tisztultan s Istentől aláírtan az emberiség elé. Itt érintkezik ész és szív, elmélkedés és tudomány, kultúra és világtörténelem, mint sehol másutt, a természetfölöttivel.

Magam is vagy hatodszor érzem át a Rómába-érkezés felséges, meghatározhatatlanul sejtelmes elfogódott-

ságát. Mindig úgy hat, mintha először érezném. A modern Róma, sőt a liberális Róma, sőt az epigón-Róma sem tudja lefokozni s megszüntetni azt a lenyűgözően fenséges hatást, amelyet az igazi, az évezredes, a katolikus Róma a szemlélőre tesz.

Rendünk középponti házában, a „curia generalizá”-ban régi ismerősökkel találkozom, olaszokkal, spanyolokkal, amerikaiakkal . . . Felelevenednek a régi emlékek. Oly különös érzés: viszontlátni helyeket, házakat, embereket, könyveket, bútorokat, amelyek közt éveket töltötünk s amelyek mindegyikéhez egyéni emlékezések egész sora tapad. Íme, itt egy flamand kollégám, akivel annak idején kiválóan megértettük egymást és sok érdekes eszmét cseréltünk, barangolva a Lungo Tevére fái alatt; itt egy aszkéta-képű spanyol, a konzervativizmus megtestesítője, akivel egykor, bár nagyon udvarias és merőben elméleti, de erős vitáim voltak. Régi bajtársaim zajosán üdvözölnek, volt amerikai munkatársam majd feldőnt jókedvében: *How are you, big chief?*

És másnap megindul az eszmecsere. Érdeklődöm a dolgok folyása iránt Rómában és világszerte, amióta nem állok a római kollégiummal közvetlen kontaktusban. És félnap múlva már megint szédül a fejem. Honvágyat érzek; vágyat a kisebb kör, a szerényebb világ, az áttekinthetőbb egységek után. Borzasztóan nagy ez a római látókör, az ember belefárad, ha át akarja tekinteni. A francia előadja a francia katolikus mozgalmak állapotát s történetét a legújabb időben, a roppant nehézségeket és problémákat, amelyekkel az Egyház ügye ma ott küzd; az olasz elmondja a római kérdés helyzetét e pillanatban; az amerikai beszél az ő nehézségeikről, terveikről, bajairól; a belga, a német, az osztrák, a spanyol, a lengyel a magáéiról.

„*Que de soucis derrière ces vitres!*” kiáltott fel egy-

kor Veuillot, mikor egyszer itt Rómában járt s megmutatták neki a pápa ablakait. Hát ezt bizony nagyon sok kuriális központról el lehet mondani: mennyi gond, micsoda problémák laknak ezek mögött az ablaküvegek mögött! Ha van magas állás a világon, amely egyénileg nem irigylendő, hát kétségkívül a pápáé az s azoké, akik e gondokat vele közvetlenül megosztják. Itt egy szó, egy röpke intézkedés, ha eltalálják, ezreknek hoz üdvöt és könnyebbülést; ha nem találják el, zavart okoz, bonyodalmat és szenvedést. Mennyi a gond és a panasz egyetlen kis polgári családban is, amivel minddel a családapat faggatják: itt kifogy a kenyér, ott leszakad a vakolat, itt összevesznek a gyermekek, ott rosszakarató idegenek törtek be ... A világegyház középpontjában azonban egy 875 millió tagot számláló családnak minden gondja, panasza fut össze, doktrinális, egyházfegyelmi s egyház-kormányzati irányítást kell innen osztani mindennap, a napnak minden órájában, mindenféle nemzetbelinek, mindenféle körülménynek emberileg telhető szemmel-tartásával; megküzdeni ravasz egyházüldözők fondorlataival, gyűlölködők támadásaival, jámbor fantaszták s ál-messiások új meg új felforgató ötleteivel, rebellis gyermekek makacskodásával, újpogány eszmék, divatok, hábor-tok s áramlatok nyughatatlan torlódásával. Mennyi függ pl. csak egyetlen püspök-kinevezéstől is az illető ország, az illető egyházmegye szempontjából! S itt ritka hónap, hogy két-három püspököt ki ne neveznének. Hát még micsoda gondok, amikor az Egyház egyes országokban feszült helyzetbe, egyenest néroí üldözések középpontjába kerül, mint most Mexikóban, Kínában s Oroszországban! Hogyan meg kell itt gondolni minden direktívát, minden irányító szót, hogy a katolikusok védelmi akciója helyes mederben folyjon s ne ártson többet, mint használjon!

Egy országban is nehéz dolog politikát csinálni, hát még 2-300 országban egyszerre!

De azért vannak, akik azt képzelik, a Vatikán csak valami hatalmi tébolyban szenvedő világtirannusok lakóhelye. Nemrég elolvastam egy ordítóan pápaeílenes angol regényt, Maria Corelli „The Master Christian”-ját. A tibeti dalajlámáról nem írhatna egy soha világot nem látott tanyai skribler szörnyebb és tájékozatlanabb hebehurgyaságot, mint ez a megvadult anglikán némbor a pápai udvarról; de azért a könyvét Tauchnitz is kiadta s tudomásom van róla, hogy exponált felekezeti emberek nálunk is nagy élvezettel majszolták s terjesztették ezt a kétes értékű „csemegét”. Jaj, micsoda iszonyatos hatalom a gyűlölet, amely nem tudja s nem akarja látni a valót, amely csak őrzöngeni s toporzékolni tud, ha Rómát s a pápa nevét emlegetni hallja! Uramfia, mi haszna a pápának egyénileg az ő tisztára lelki természetű világhatalmából? Emberileg ugyan micsoda különös elégtétele lehet, hogy holta napjáig emberfölötti gondok közt hordja nap-nap mellett egy világ terhét? Mi értelme volna, emberileg szólva, ennek a „világuralomnak”, amelyet ép úgy lehetne fogságnak és rabigának nevezni, ha az atyai és apostoli kötelességteljesítés szent parancsa nem adna erőt hozzá? A krisztusi parancs, amely hatalmas aranybetűkkel van a Szent Péter-kupola belső peremén mozaikba rakva: „*Pasce oves meas! Pasce agnos meos!*” (Legeltesd az én juhaimat, legeltesd az ón bárányaimat): ez az egyetlen indíték és erőforrás, amely a pápának s egész udvarának tevékenységét megérteti s lehetővé teszi.

Primitív és gyermekes elképzelés, amelyet még a „katolikus” Fogazzaro is hirdetett, hogy az egyik oldalon itt van Krisztus és itt vannak a szent és mélyen vallásos lelkek, de mihelyt bármelyik is közülük egyéni utakon

*Szent Péter (V. századból származó) bronzszobra
a Szent Péter-templomban.*

akarna járni s „reformokat” hozni be az Egyházba, azonnal jönnek ki a másik oldalon a Szent Péter-temp-lomból hosszú sorban a lila-, vörös- és fekete ruhás pa-pok és villámaikkal a föld alá átkozzák a szabad gondolat és egyéni vallásosság próbálkozásait. Hányszor s hány formában variálták már ezt a rémmesét í Pedig a helyzet egyszerűen az, hogy semmiféle nagy közösségben nem tűrik meg a korlátlan egyéni csapongást, hacsak le nem akarnak mondani az egység és maradandóság áldásairól. Érdekes, hogy az egyéni szabadság elvének túlzói miért nem érvelnek ugyanígy pl, az állammal vagy a had-sereggel szemben? Miért nem mondják ott is, hogy ni, valahányszor valaki a harctéren vagy idehaza egyéni tet-szése szerint szeretné érvényesíteni a hazaszeretetét s hon-védelmi hajlamait, egyszerre csak szemben találná magát piros, kék és aranyos ruhás tábornokokkal és katona-tisztekkel s ezek a föld alá villámozzák az egyéni hon-védelem és hazaszeretet lendületét? A háborúban csak-ugyan akadtak is, akik így beszéltek s a vezérkart s a generálisokat fej nélkül szerették ábrázolni, de hát ez nem is volt több felelőtlen szellemeskedésnél. Próbáljatok csak államot fenntartani szilárd törvények és erőskezü kormány-zati tényezők nélkül! Avagy háborút viselni Hötzendorfok, Hindenburgok, Fochok nélkül! Próbáljatok az államélet-ben is „felekezeteket” csinálni! Tíz, húsz, harminc, eset-leg kétszáz és háromszáz részre szakítani az országot, amely részek egyike sem ismeri el az állami törvényeket, a legitim törvényhozó s kormányzó tényezőknek törvény-hozó s kormányzó jogát! Úgy-e egyszerre felborulna minden állami egység és összetartozás. Nos hát, pontos-an így van ez a Krisztus országában is, amelyet alapí-tója szintén szociális közösségnek rendelt; csak azzal a különbséggel, hogy míg az államnak s a hadseregnek kényeszerítő eszközei vannak a kormányzati egység fenn-

tartására, addig az Egyháznak be kell érnie lelki és szellemi fegyelmező eszközökkel. Hogy aztán ezek a lelki fegyelmező eszközök ott nem hatnak, ahol a hit meg-lazul s a krisztusi szeretet megfogyatkozott: lehet-e ezen csodálkozni?

A Szent Péter-templomnak az a sajátossága, hogy nem első látásra tetszik legjobban, hanem fordítva: men-nél többször fordul meg benne az ember. A nagyhét komor fensége most ugyan gyászba borította a különben oly ragyogóan világos, fényáras bazilikát; a képek, a mozaikok, a Pietà mind el vannak fedve óriási violaszín-függönyökkel. A nép hullámszik a téren s aztán elvész a v bazilika óriási üríben. Csak a Szentségi-kápolna s a kar-kápolna előtt látni nagyszámú ájtatoskodókat. Egyéb-ként szerte a templomban az ismert kép: mindenféle nációbeli emberek, sokan vörös könyvvel a kezükben, sorról-sorra vizsgálva a templom nevezetességeit. A keresz-telő-kápolna előtt apró termetű, feketehajú, szemüveges úriember szólít meg, könnyű fölismernem, hogy — japán. Útbaigazítom s nem állhatom meg, hogy meg ne kérd-jem: „Hogy tetszik önnek a Szent Péter-templom?” Ki-fejező, elragadtatott fejmozdulattal felel, mintha azt akarná mondani: hogyan lehet ilyet kérdezni? Hogy Róma tet-szik-e valakinek? Pedig szegény, valószínűleg pogány még, aki nem tudja, kicsoda Krisztus. Hány keresztény van viszont, aki gyermekkorától tudja s mégsem érti, mégsem szereti Rómát!

Elnézem a hullámszó, oltártól-oltárig, monumentum-tól-monumentumig vándorló tömeget s eszembe jut, amit feltettem magamban, hogy ezúttal olyan hidegen és nyugod-tan fogom vizsgálni Rómát, ahogyan csak lehet. De hiába védekezem az ihlet, a meghatottság ellen. Mégis csak mindig újra megkap a Szent Péter sírjának levegője, a

nagy történelmi emlékezések özöne, amelyek itt ellenállhatatlanul birtokba ejtik a lelket. „*Hinc una fides mundo fulget, hinc sacerdotii unitas oritur*”, olvasom óriási aranybetűkkel a kupola peremén.¹ Valóban óriási dolog az az erő, amely innen kiárad. A hit egységének ereje egy mindenkép szétszakadt, nemzetileg, világnézetileg, politikailag, társadalmilag atomizált világban! Mit legnehezebb teremteni az emberek között? Egységet. S Róma azt teremti meg állandóan. Mire legnehezebb az embereket megnevelni? Erkölcstre, evangéliumi önfegyelmzésre. S Róma erre neveli az embereket már csaknem kétezer év óta. Mert nem igaz, hogy a kereszténység kétezer év óta fennáll. Igen, „fennáll” de csak a „kereszténység” mint elvont fogalom. A konkrét kereszténység, azaz a keresztény emberek, emberöltőről-emberöltőre váltakoznak. Mindig új embermatéria van, amelyet megint elülről kell lassan és fáradtságosan ránevelni az evangélium emberfeletti hitére és moráljára.

Éppen az a legcsodálatosabb az Egyházon, hogy nemcsak Afrikában és Kínában fejt ki missziói tevékenységet, hanem Európában is folyton, a keresztény, a katolikus népek között is: mindenegyes generációt úgy hódít meg úgy nyer meg Krisztusnak újra meg újra. Nem csoda, ha nem minden sikerül neki ebben a szédületes missziós munkában: egy 375 milliós embercsaládot megtartani az ellenséges világ és a sokszor ellenséges kultúrirányok között, megtartani a hitnek s a keresztény erkölcsnek: magában is hallatlanul nehéz, emberfeletti feladat. Mi papok, akiket innen, az apostolfejedelem sírjáról küld ki Péter utódja a hit védelmére s terjesztésére, nemcsak a jelennek dolgozunk, hanem már a jövőnek is;

¹ „Innen ragyog a világba a hit közössége, innen indul ki a papi rend egysége.”

tevékenységünk jókora része az iskolában folyik le s mi-
kor ott tanítunk, vagy mikor a budapesti, amiens-i vagy
new-yorki zárda-iskolák növendékeinek lelkigyakorlatot
tartunk, akkor már a holnap Egyházát építjük, az ötven
év múlva való mamákat és nagymamákat s nagypapákat
krisztianizáljuk, akik majd a maguk részéről folytatni
fogják a szent tűz szítását a családban, amikor mi már
régén nem leszünk. Ó, Róma! mily kicsinyek, efemerek
vagyunk mi hozzád képest, de fordítva is: mily nagyokká
lehetünk mi kicsiny, egynapi életű, tiszavirág-emberek
benned és általad!

Lehet valaki akármilyen pápagyülő és Róma-elle-
nes, egyet nem tagadhat, ha csöpp történelmi érzéke &
tanultsága van: hogy Jézus Krisztust sehol a föld kerek-
ségén úgy nem szerették s érte annyit nem dolgoztak,
mint itt. Sehol érte annyi piros, meleg embervér önként
és szeretetből el nem folyt, mint ennek a városnak a
talaján. Es sehol a szentek, a Krisztus-szerető, Krisztus-
ittas, hősi és szűzies lelkek oly nagy számban nem éltek,
mint a közel kétezeréves, katolikus Rómában. Itt adta
az emberiség Istennek a gyermekei s kincsei legjavát,
hálából a megváltás kegyelméért. Itt hangzott fel a leg-
erősebb s leghálásabb visszhang az evangélium ajándéká-
ért. Kezdve Simonon, akiért a Mester imádkozott, hogy
egykoron ő erősítse meg atyjafiait a hitben, és Tarzusi
Pálon, aki innen írta a börtönből fölséges hatyűdalát, a
második Timóteus-levelet, a katakombák vértanúinak
ezreiren át, fel egészen az újkor és legújabb kor szentjeiig.

Ma is van belőle sok, higgyétek el. Csak éppen ki-
rakatba nem teszik őket. A szenteket nem szokás életükben
kirakatba tenni. Az embernek itt kell élnie évekig, hogy
bepillantást nyerjen abba a természetfölötti, erkölcsi
gazdagságba, amely itt észrevétlenül halmazódik fel aki-
választott lelkek ezreiben. Hány szívja be most velem

együtt e város levegőjét, aki talán egykor a történelembe fogja beírni a nevét, vagy akit szentté fognak avatni egykor, vagy aki vérét fogja ontani Krisztusért! Íme, a délamerikai kollégium, amelyben itt-időzésem idején két évig pasztorális előadásokat tartottam, csak a múltkor is új vértanút nyert egyik volt növendékének személyében, egy fiatal mexikói papban; még az is meglehet, hogy az illető tanítványom volt. Akkor most nekem már vértanú tanítványom van!

A római nagyhét csakugyan a passzió jegyében áll. Mindenki a gyászszertartások iránt érdeklődik s a lamentációkra megtelnek a templomok. Elsősorban természetesen a S. Pietro, a S. Maria Maggiore és a Lateran. A S. Maria Maggiore-ban óriási állványok vannak, épen a főoltár felett. Erősítik azokat a művészi és régészeti szempontból páratlanul értékes mozaikokat, amelyek az 5-ik századból valók s így nem csoda, ha időnkint meglazul megettük a vakolat. Roppant bonyodalmas, ügyes módszerrel kiszivattyúzzák a mozaikok megett porrá málolt másfélezeréves vakolatot s új ragasztóanyagot tesznek a helyébe, a nélkül, hogy a mozaikokat kiemelnék. Kár, hogy a látogatók sokszor épen ezeket a mozaikokat nem veszik eléggé figyelembe. Mégis csak hatalmas, hangosan szóló bizonyítékai ezek az ősi Mária-tiszteletnek az első keresztény századokból! Nem tudom, mit mondana hozzá az a szegény félrenevelt protestáns, akinek odahaza mindig azt mondták, hogy a katolikusok Mária-tisztelete késői, emberi találmány; mikor itt az efezusi zsinat korából való Mária-mozaikokat talál, amelyek úgy állanak ott, mint ahogy az 5-ik század keresztény művészei emelték őket.

A zenekedvelők leginkább a Lateránba igyekeznek lamentációt hallgatni. Ott Casimiri mester dirigál. Párat-

lanul finom tenorok éneklük a három lamentációt, utána Casimiri nagyszerű férfikara a karverseket s legvégül a világhírű Misererét. A közönség csendben, áhítatosan hallgatja. Mellettem két holland hölgy mélyed el az *Officium Hebdomadae Sanctae*-ba s figyelmesen követi a liturgikus szöveget. Csak az olaszok veszük kicsit könnyebben az áhítatot, szokásuk szerint hol imádkoznak, hol diskurálnak egy keveset.

Nagycsütörtökön délután itt is megkezdődik a szentsírok látogatása. Itt ugyan a szentsír intézménye nem egészen úgy fejlődött ki, mint nálunk s ép azért aztán nagyszombat este sincs meg a nálunk és Németországban hagyományos úgynevezett feltámadási ünnepély. De az Oltáriszentség a felvirágozott mellékoltáron itt is ki van téve s a hívek csakúgy vándorolnak egyik templomból a másikba szentsírt tisztelni, mint nálunk. Nagypénteken délután a legtöbb helyen megtartják a hagyományos 3 órás prédikációt is ima- és énekrészekkel, „Krisztus hét szava a keresztfán” címen. Főleg a Gesù-ban ilyenkor mozogni sem lehet.

Mert akárki mit mond, az olasz mélyen vallásos nép. Pedig a szabadkőműves, egyházellenes irányzat hatvan éven át mindent elkövetett, hogy a nép lelkéből a vallásosságot kiirtsa. Gondoljuk csak el: ebben az országban 60 év óta nem volt az iskolákban hitoktatás! A papoknak úgy kellett a gyermekeket fáradságosan összegyűjtögetniök vasárnap délutánonkint, hogy egy kis hittanra tanítsák őket. Ebben a hitoktatásban fegyvelmező eszköz egyáltalán nem volt a papság kezében, pedig az olasz gyermek talán a legfegyvelmezetlenebb a világon. A sajtó, az államhatalom, a szabadgondolkozó irányok azon dolgoztak, hogy a szülők által nyújtott vallásos nevelést ellensúlyozzák s lerombolják. S a hatvan évi üldözés után az olasz nép széles rétegei, a legmagasabb értelmiséget

is beleértve, nagyjából mégis erősen katolikusok maradtak s a világiak között a vallásos felvilágosodottságnak s katolikus műveltségnek meglepő tanújeleivel találkozunk.

Nagyszombat délelőttjén ilyen gondolatok között kerestem fel a Szent Péter-templomot ismét. A hosszas szertartás a vége felé közeledett. A papság és a nép a Cathedra Petri felé vonult s a Mindenszentek litániáját énekelte. A húsvéti Exsultet rég elhangzott már, de még gyász borongott az óriási templomon. A gyász hangulata valahogyan öntudatlanul levitt az altemplomba, a grottákba, száznál több pápa és fejedelem sírja közé. Megállók egy sírnál, ahol sok gyertya ég és sokan imádkoznak: X. Piusé, akinek boldoggáavatásáról van szó. Mennyi gond és fájdalom pihen ez alatt a hatalmas márványsír alatt! Vele szemben gyönyörű bronzmonumentum alatt, amelyet egykori közvetlen hívei, a bolognaiak ajándékoztak volt érseküknek, a béke galambja: XV. Benedek.

Emitt két csendes sír: egyik megrázóbb a némaságában mint a másik: itt VI. Pius, a sokat szenvedett hitvalló pápa, ott meg fejedelmi koronával ékesen a legendás történetű, nagytehetségű svéd királynő, Krisztina, aki lemondott a svéd trónról, csakhogy katolikus lehessen!

Nem cserélt rosszul! Földi koronát hagyott el mennyeiért! Mulandót örökkévalóért! Ha akkor hitét áldozza fel a korona ragyogásáért s nem fordítva, akkor is hol volna már dicsősége s hány emberöltő múlt volna el a halála óta! Mit használna ma neki, ha akkor földiesen gondolkozik s a vallásos meggyőződést alárendeli a politikának, nagyra vágyásnak, önzésnek? Most bizonytal boldog odatúl, hogy mint számkivetett, hitéért trónjavesztett fejedelmi bujdosó fejezte be napjait. A lemondás, a szenvedés, a passzió: ez az élet királyi útja! Hol lehetne erről jobban, élénkebben elmélkedni, mint a

Szent Péter-templom grottáiban, a pápasírok között, a nagyhét borújában!

Elmélkedésembé hirtelen hangos örömének hangzott bele. E percben kezdődött meg odafenn a Cathedra Petri előtt a húsvéti mise. A nagyheti gyászból felszabadult Egyház diadalmasan zendített a Glóriára. Egyszerre száz meg száz csengetyűszó csendült meg, hatalmas bugással szólalt meg az orgona s hangjaiba belekondult a Szent Péter-templom sokmázsás harangjainak ünnepélyes zúgása. Az énekkar győzedelmes hozsannával hirdette a húsvétet, a feltámadott Üdvözítő megdicsőülését. Az Alleluja akkordjai lehangzottak a sírkápolnába, vértanú pápák, hitvalló fejedelmek, nagy tűrők és szenvedők porai köré.

Oly stílusos volt a pápasírok közt, Svéd Krisztina koporsója mellett ülni meg a római húsvétot; zengeni a Feltámadás győzedelmi himnusát! A lamentációk s a *Vexilla' Regis* után belezokogni a húsvéti alleluják mámoros örömébe, a hitbe, amely sírokat repeszt s a halál árnyékából bátor biztossággal ível az örökkévaló, túlvilági élet magasságai felé!

Ez így igazi *római húsvét* volt!

Róma az *Anno santo* emberforgatagához képest most úgyszólván kihalt, de még mindig eléggé élénk képét nyújtja a világegyház egyetemességének. Minden fontosabb pontján nemzetközi a városkép. A történelem és a művészet nemzetköziségéhez itt a Krisztus-hit magasabbrendű egyetemes testvérisége járul. Az Apostolfejedelem sírja mindenkié, ahogy mindenkié Krisztus.

Sokan ellentétet látnak a katolikus vallási nemzetfölkölttség és a hazafias érzés között. Igen nagy tévedés! Amennyiben nem merő antikatolikus hajsza áll e felfogás mögött, nem tekinthető egyébnek, mint finomabb fajta materializmusnak. Sokaknak annyira csak a föld a

fontos, hogy még azon is megütköznek, ha valaki Istent többre tartja, mint az államot, az égieket s az örökre el nem múló dolgokat többre, mint az összes evilági vonatkozásokat. Felháborodnak, ha más nem így gondolkodik. Ámulva kérdezik, hogyan lehet vallási és egyházi szempontokat állami és nemzeti szempontok fölé helyezni. Még a szocialista sajtó is „hazafias” olyankor, mikor mi katolikusok azt hirdetjük, hogy nekünk vallási és erkölcsi dolgokban Róma parancsol, nem pedig a kormányok vagy a liberális egyházpolitikai törvények. Szemünkre vetik, hogy „idegen” hatalom törvényeit fölébe helyezzük — pl. a házasságjog terén — az állam törvényeinek, Budapesten vagy Mexikóban.

Ezen nincs mit csodálkozni, mert Marx és az álhazafiak e téren közös talajon állnak: a materializmusén. Amely szerint nincs más szuverén testület, nincs más haza, mint az állam, az anyagi, a földi, a testi szuverenitás; mert nekik csak a matéria fontos. Nem tudják megérteni, hogy lélek is van, szellemi, természetfölötti, isteni javak, amelyek szükségszerűleg felette állnak mindennek, ami anyagi, ami helyhez és térhez kötött, ami mulandó. Nem tudják komolyan venni, hogy az a Krisztus, aki szellemi kincseinek őrzésére minden államnál szentebb s minden földi közösségtől független, szuverén egyházat alapított, nem szorítható sem egyetlen állam vagy nemzet keretei közé, sem — még kevésbbé — a nemzetek s kormányaik törvényei alá. Amint az embernek teste s lelke van, úgy két szuverén közösségbe is tartozik: a nemzetébe és az Egyházéba. Ha ez az Egyház merő emberalkotta közösség volna, akkor persze alárendelhető volna az államnak, — s innen a nemkatolikus felekezetek „nemzeti” jellege — de a Krisztus műve s Isten jogán létesült szuverenitás természetszerűleg túlhalad minden nemzeti és emberi keret. S akkor az egyes embernek is, aki ennek az egyház-

nak: az Egyháznak tagja, kétfelé vannak kötelességei: az Egyház és az állam felé. Merőben földi vonatkozású kérdésekben az állam a döntő, erkölcsi és vallási vonatkozásúikban az Egyház.

Nincs tehát semmi ellentmondás abban, ha mi egyszerre katolikusok is — tehát rómaiak — és magyarok is vagyunk „elsősorban”: lelki vonatkozásokban elsősorban katolikusok, testiekben elsősorban magyarok. S ép' azzal, hogy nem merülünk el a földiesség kultuszában, hogy nem áldozunk még a hazafiasság címén sem a modern pogányságnak, hogy nem vagyunk materialisták, ép ezzel válunk nemzetünknek is leghasznosabb polgáraivá. Mert éppen a krisztusi hit, kultúra és erkölcs egyetemességéből merítünk olyan kincseket, amelyek azután állami s nemzeti vonatkozásban is felsőbbrendű értékeknek bizonyulnak, így válik Róma nemzetfelettsége is végeredményben az etikai értékű hazafiasságnak legszilárdabb támaszává.

Valami különös véletlen folytán egyik napon éppen egy hazai református középiskola növendékei kértek fel, hogy kalauzoljam őket a Vatikán gyűjteményei közt. Szívesen vállalkoztam rá. Úgyis oly ritkán tartják érdemesnek a nemkatolikusok, hogy Rómát meglátogassák. Egy csoport katolikus magyarral találkoztam előzőleg, akik egy hevesen antikatolikus „Keresztyén Ifjúsági Egyesület” (a világszerte hírhedt Y. M. C. A. = Young Men's Christian Association) húsvéti olaszországi kirándulásának keretében vetődtek Rómába s keserűen panaszkodtak, hogy vezetőségük mindössze két és fél napot szentelt Róma megtekintésének. Ok bizony inkább lemaradtak a nápolyi kirándulásról, de Rómát mégis csak jobban szerették volna látni, mint ahogy két és fél nap alatt lehet, meg természetesen a pápánál is kívántak tisztelni. Hogy is lehet Rómát két és félnap alatt megtekinteni!

Olyan ez, mintha valaki autón száguldana el Bécsben a Hofmuseum mellett s utána azt mondaná, hogy látta a bécsi képtárat. Úgy látszik azonban, egyesek félnek alaposabban megtekinteni Rómát, mintha attól tartanának, hogy lépten-nyomon olyan dolgokba fognak ütközni, amelyek megbolygathatják előítéleteik hamis nyugalmát. Az én kis reformátusaimnak természetesen nem szóltam egyetlen szót sem, ami vallási polémiára vagy csak apologetikára is emlékeztethetett volna. Csak a tárgyakat magyaráztam. Beszéljenek azok maguk. Csak nyíljanak ki egy kicsit a szemek s lássák a kétezeréves Róma óriási kultúrteljesítményét. Aztán menjenek haza s gondolkozzanak a látottakon. Ha mást nem értem el velük, minthogy látták, milyen az igazi Róma arculata, biztos vagyok benne, hogy azok a kisvárosias, gyermekes dadogások, amelyekkel egyes felekezeti, agitátorok őket a kereszténység középpontjával szemben elfogulttá tenni törekcsenek, hatásuk jórészét elveszítik. Lehetetlen Rómát látni, a Vatikán levegőjét szívni s csodálattal nem telni el a katolikus világ e középpontja iránt.

Megmutattam nekik többi közt a legrégebbi meglevő szentírási kéziratmásolatot is: a *Codex Vaticanus*, amely a Vatikáni Könyvtár egyik vitrinájában látható. Hadd lássák, ki őrzi legnagyobb gonddal és szeretettel az Isten írott ígét. Hát még, ha azt is megmondhattam volna nekik, hogy hiszen ők is a katolikus Egyháztól kapták s neki köszönik, amire olyan büszkék, a bibliát s az Egyház tekintélye nélkül azt sem tudnák, hogy ez a Szentírás. De nem mondtam, mert nem akartam apologetizálni. Különben jóleső érzéssel állapítottam meg, hogy nemcsak a fiúk maguk, hanem kísérő tanáraik nagyobb része is tisztességtudó tárgyilagossággal s udvariassággal viselkedett a katolikus világközpont falai között. Sokszor így van ez: nagyon sok protestáns akad, aki a felekezeti

hittanoktatás és irodalom minden gyűlölködő kirohanása ellenére nagyfokú tárgyilagosságot s tiszteletet őriz meg a katolicizmussal szemben. Sőt talán éppen azért van a felekezeti hangadók részén akkora szükség folytonos katolikusellenes hadakozásra, a befeketítés és ferdítés kíméletlen hadjáratára, mert ha ez nem volna, minden jóindulatú protestáns hamarosan katolikussá lenne . . . . Amely percben a katolikusellenes előítéletek és ráfogások munkája megszűnik, abban a percben meghalt az eretnekség minden ereje. Törekedett is az egyik tanár, mint utólag hallottam, a római őskeresztény vértanúk emlékének hatását azzal ellensúlyozni, hogy amit a Kolosszeumról s a katakombákról mondanak, merő fantázia szüleménye, legenda s Jókai-mese. A látni-nem-akarásnak egyik tipikus példája!

Egy ismerős magyar házaspárral egy reggel kinnjártam ismét a Szent Callixtus-katakombákban. Mise után a trappisták vendégházában megtudtuk, hogy a trappisták közt van egy budapesti származású magyar fráter is, *ha Girolamo* (Jeromos testvér). Azonnal engedélyt kértünk a priortól, hogy beszélhessünk vele. Tudvalevőleg a trappisták külön engedély nélkül még maguk között sem beszélnek soha, csak az előjáróval és a lelkiatyával, vagy ha mint idegenvezetők szolgálnak a katakombában. Egymás közt csak jelekkel érintkeznek. A prior csakhamar beküldte hozzánk hazánkfiát, fra Girolamót, a beszélgetési engedélyt is megadván neki. Magyar trappista! Ilyen is először állt előttem életemben. Egyszerű lélek, egyenes nézésű, arcán az akaraterőnek, az aszkézisnek, a vezeklő és szigorú életnek félreismerhetetlen nyomaival. Nagyon jól érzi magát különben a rendben s nekünk is azt magyarázza, hogy kár, hogy nem jön más magyar is a „trappába”.

— Hogyan jutott eszébe, hogy éppen ide lépjen be,, testvér? — kérdezem. Erre elmondja keresetlenül, hogy ő mindig vegetáriánus volt s olyan szerzetet keresett, amelynek tagjai nem esznek húst.

— Hát itt mit esznek? — kérdezzük, mire a derék feketeszakállas testvér elmondja, hogy csak salátafélét, főzeléket s tésztát.

— Nagy ünnepeken a vaj is meg van engedve, teszi hozzá.

— Hát húst soha sem esznek?

— Soha, — feleli.

— Még nagy ünnepen, karácsonykor sem? — kérdezem.

— Nem, soha.

— Hát halat?

— Azt sem.

— Tojást?

— Azt sem.

— Bort nem isznak?

— Nem, kivéve ha beteg valaki. Akkor szabad húst is ennie.

— Mi a napirendjük, testvér?

— Reggel két órakor van a felkelés, akkor van a zsolozsma, amely eltart két óra hosszatt. Négy és öt órakor vannak a misék, aztán a reggeli s aztán jön a munka. Ebéd után egy órai pihenés. Lefekvés este nyolckor.

Azt hiszem, sok modern ember megrémülne az ilyen napirendnek még a hallatára is és bizonytal akad, aki ezt a szigorú életmódot, böjtöt, virrasztást ostoba önkínzásnak tartaná. Van, aki a katolikus aszkézisben az evangélium meghamisítását látja, s csak nemrég olvastam valami debreceni felekezeti nyomtatványban hosszas evangéliumi ömlengést a böjt ellen. Pedig éppen az evangélium alapján álló embernek nem volna szabad felednie, hogy az

Isten Fia maga is böjtölt és virrasztott. Ezek a derék trappisták nemcsak példát adnak, hanem vezekelnek is és bizonytal nem annyira a saját, mint inkább felebarátjaik bűneiért. Legyetek hálásak nekik, modern, elpuhult emberek; ki tudja, nem villámhárítók-e ők, akik az Ég méltó haragjának mennyköveit vezetik el a fejetek felől! Az ő házuk csendes akadémia: azt a tudományt tanítják benne, amely a mai világban leginkább elsikkadt s amire éppen ma legnagyobb szükségünk van: az önmegtágadás és önuralom tudományát. Ha mást nem tennének a szemlélődő rendek, minthogy a hősies önfegyelmelésnek eleven erőit állítják oda élő példán a petyhüdt, akaratbeteg világ elé, már ezzel megérdemelnék a létjogot a földön, legalább annyit, mint amennyi létjogot és szabadságot a lelkek üzletes mérgezői, a félrevezetés és erkölcstelenség apostolai követelnek maguknak és élveznek is bőven.

A modern világ persze mást nem lát a trappistákban és karthauziakban, mint exotikumot. Ennek a magasabb megértésnek szimbólumaként hat, ahogyan egy pesti ember számolt be odahaza a Certosában tett látogatásáról. Hallott valamit a Memento mori-köszöntésről s ezt így adta tovább:

— Tudjátok, a karthauziak sohasem beszélnek egymással; csak, ha ketten találkoznak, azt mondják egymásnak: Salto mortale!

A húsvét hete bizonyos hivatalos teendők elvégzése után természetesen barangolással telt el az ókori, középkori és újkori Róma nevezetességei között. Sok régi ismerőst köszöntöttem bennük újra. Az Aventin-hegyen társaimmal megtekintettük a Sant' Anselmót is s az oltárt, ahol Serédi bíborosunk évek hosszú során át reggelenként miséjét mondta. Kilépve a kolostor melletti térre, bájos

kis jelenetben volt részünk. Nagy sereg kislány, valamely közeli iskola növendékei, játszott, labdázott, ugrott kötél a napfényes téren, meg odébb a százados ciprusok árnyában. Ahogy elnéztük e festői látványt, a leánysereg egyszerre abbahagyta a játékot s rohant felénk. Kedves közvetlenséggel mindjárt megostromoltak engem szentképért (*Padre, mi dia un santo!*) s aztán kisütötték rólunk, hogy ugye *forestieri*-k, idegenek vagyunk. „Igen”, mondjuk. „Milyenek?” kérdi egy kis szöszeke. Mondom nekik: „*Indovinatelo*; találjátok ki!” Hát találgatnak. „*Ingresi?*” „No”, mondjuk mi. „*Americani?*” „No.” „*Tedeschi?*” „No.” „*Francesi?*” „No.” A gyerekek türelmetlenek. Mi a csuda lehetünk hát? És sorba találgatják: Spagnuoli? polacchi? cecoslovacchi? jugoslavi? irlandesi? russi? greci? austriaci? svedesi? norvegesi? . . . Hát mindez nem vagyunk? Hát akkor talán nem is erről a világról valók vagyunk. Mert ők már minden elképzelhető nációt felsoroltak. Csak nem vagyunk törökök? vagy épen kínaiak? A világért nem jutott volna eszükbe, hogy magyarok is vannak a világon. Meg is feddettük őket szelíden a földrajzi tudományuk fogyatékoságáért. Az egyik kis huncut erre elkezd kérkedni: „De úgy-e, Itália szebb, mint Magyarország?” Nem adjuk magunkat olcsón, kételkedve rázogattuk a fejünket; mire a kis rövidhajú huncutka el kezd magyarul, hogy: „*Ma si, ma si. L'Italia e il giardino di Europa*”,¹ s hogy Rómában mennyi a látnivaló, az ókori emlék, „*i monumenti di antichità*”. Most már azért sem hagyom abba a szópárbajt s rámutatok a lehangosabb kis huncutra: „*Anche tu sei un monumento di antichità?*” kérdem. (Ugye te is ilyen ókori emlék vagy?) A nyelves kis jószág élénken tiltakozik a sértés ellen: „*Ma no, Padre, ma no! Noi siamo giovani, con capelli corti e la veste*

De igen, de igen! Olaszország Európa kertje.

corta corta . . .”* s közben olyan veszekedett gráciával mutat a rövid hajára s a rövid szoknyácskájára, mint egy gyakorlott színésznő. A huncutját, gondolám magamban, hát nálatok már ebben a korban is ennyire tudatosan viselik a bubit meg a rövid szoknyát, hogy már tízéves kis iskolásleánykák ezzel akarják a férfiakat leverni a szóharcban, még a *Padré*-t is beleértve? Ó divat, divat, te szörnyű és bohó hatalom, mely egyszerre lépsz fel Londonban és New-Yorkban, Budapesten és Rómában s egyformán hódítod meg a női hiúságot a tízéves gyermekben s a gyermeket játszó nagymamában! Hiszen nini, mit lát szemem: ott meg egy sötétbarna bőrű indiai fruska száll le nagy pihegve az autóbuszról, s annak szintén egészen európaiasan van bubira vágva a haja. Hát még a konzervatív Ázsia is készséges rabszolgájává lesz a divaton keresztül Európának?

Másnap magyar ismerőseim gyönyörű szép kirándulásra hívtak meg a *Castelli Romani* s az *Albánói-hegyek* közé. Sorba látogattuk a Nemi-tó és Albánói-tó környékét, *Castel Gandolfót*, a pápai nyaralókastélyt, majd felkerültünk a *Rocca di Papa* festői magasára s innen még a csaknem 1000 méter magas Monte Cavo csúcsát is megmásztuk. Feljegyezni való ezen az úton egy dolog akadt: a gallorói kegytemplomnak egy érdekes nevezetessége. Galloro kis város a hegyek közt, hol valaha nagyban folyt a rablóvilág betyárélete. A városka temploma kegytemplom s a kegykép körül, mint másutt, itt sem hiányoznak az oltár köré köröskörül nagy tömegben felakasztott *ex uofo*-ajándékok. Csakhogy itt nem ezüst-, arany- és viasztárgyak az *ex voto*-k, hanem — látványnak

¹ Dehogy, páter, dehogy! Mi fiatalok vagyunk, rövid hajjal s jó rövid szoknyában.

Róma: Forum Romanum

is hátborzongató — valóságos embergyilkoló kések és török, amelyeket az itt megtért szegénylegények akasztottak fel a Szűzanya oltára mellé hálából a megtérésükért . . .

Különös, változatos formájú ravasz szerszámok ezek a betyárfegyverek: az egyik hosszú, széles konyhakésre emlékeztet, a másik tömzsi, valóságos torzsavágó, a harmadik vékony, hosszúkás árhoz hasonlít. S van itt belőle vagy harminc: az albánói hegyek betyárvilágának bús emlékei. Ki tudja, mennyi embervér tapad ezekhez a gonosz szerszámokhoz, amelyek itt most békés, szent tétlenségben rozsdásodnak az oltár körül a falakon, mint ama megtért lator szaktársainak bünbánati jelvényei, aki szintén a Szűzanya közelében tért meg a Szelídség és Szeretet Istenéhez!

Velence, április 18.

A sok érdekes, kedves apróságból, ami az emberrel ilyen úton úgy előadódik, már csak egyetlen egyet jegyezzünk még ide a visszautazásból. Itt történt az eset, ahol most jegyezgetek: Velencében. Mert hát visszafelé menet itt szálltam meg, ismét rendtársaim között. Nono, semmi különös nincs az esetben, még csak nem is eset voltakép, csak röpké élmény, megfigyelés, pillanatfelvétel, amiben éppen csak az az egy a különös és borzasztó, hogy nincs benne semmi különös.

Szinte nyár volt már Velencében, mikor odaértem, s hogy egy fél napot itt várnom kellett, nekivágtam a jól ismert laguna-városnak, mint a hencegő idegenek szoktak: csak úgy térkép és vezető nélkül. Aminek Velencében legfőleg az a káros következménye, hogy a barangoló néha szinte nekimegy a víznek, mert nem veszi észre, hogy az út, amelyet választott, egyszerre

csak vízben végződik. Ilyenkor vissza kell fordulni s olyan utat keresni, amelynek szárazföldön is van folytatása, s persze ily alkalommal el kell viselni a kis utcai nebulók vigyorgását, akik ezen a visszaforduláson mindjárt észreveszik a tájékozatlan idegent. Meg el kell viselni persze a *gondolieri*-k felkínálkozását, akik ilyenkor azonnal egész retorikájuk kibontásával sietnek megmagyarázni neked, hogy vízhalált halsz, ha menten rájuk nem bízod magad.

Nem mondom, kedvem is lett volna egy félóra sétaautózásra a vízen, de nem szeretem csak úgy a magam mulattatására dobálni a pénzt s az igazat megvallva, szörnyen nevetségesnek is találtam a sok semmittevő németet meg angolt, akik egy-egy gondola ülőkéjén hátrafeszülve, kidüllesztett potrohhal, keleti kényelemmel s mohó életigenléssel élvezték a gondolázás sportját. Semmi kedvem sem volt a példájukat követni. Különbön gyalog is eltalál az ember a zeg-zugos csatornák közt, ahova akar: a *San Marco*-térre, a *Ponte di Rialto-ra*, a *Frariba*, a *Fondamenta Nuove-ra*. Tudniillik ez utóbbin volt az én szállásom, csaknem szemben a temetővel, amely itt különálló, festői szigeten van; a halottakat itt vízen viszik ki végső földi nyughelyükre.

Másnap pazar, nyárias reggelre ébredtem. Csak úgy szikrázott a tengeren a napfény. Ablakomból varázslatos látvány nyílt a csillogó habfodrokkal teleszórt tengerre s odébb a rakodópartra, hol vidám csevegéssel szállt fel a vaporettóra a San Michelébe induló közönség. Mindenütt vidám emberek, gondolák, ének és napfény. Egy darab paradicsom, gondoltam, s örömmel merültem el a párázó, szikrázó velencei reggel szemléletébe.

Mégis csak szép a világ! incselkedett velem valami világias hangulat.

Egyszer csak — feketeorrú gondola tűnik fel a vízen szorosan az ablakom alatt; két szálas gondolás vezeti a csónakot lassú, egyenletes, néma evezőcsapásokkal. De a lágyan sikló gondola közepén ezúttal nem vidáman sütkérező németek vagy angolok, nem gitározó, bohón suttogó szerelmes pár, hanem egyetlen utas — fekete, keresztcses lepellel leborított koporsó. A napsütéses, kacagó, vidám habokon ott úszott a halott, utolsó úticélja: a sötét, ciprusos sziget, a temető felé, mint egy kúszó, fekete kígyó a virágok között. Oly kegyetlen volt ez a hirtelen ellentét élet és halál, aranyszínű, szikrázó, paradicsomi táj s a némán úszó koporsó között, hogy szinte fájt. S alig ocsúdtam fel meglepetésemből, követve szememmel a lassan sikló halotti gondolat, íme, másik gondola jön a nyomában, szintén halottal. Ezúttal gazdag, széles, díszes érckoporsóban, fekete lepel nélkül. Az előbbi talán valami szegényebb emberé lehetett, emez bizonyosan valami jobbmódúé. A két gondola lassan, hangtalanul siklott tova a vízen, mint a halál rémülete az élet és öröm sugárzó özönén. Eszembe jutott a *Mette-zsoltár* refrénje Weber *Dreizehnlieder*-jéből:

Zittert! In des Lebens Mitte
Sind vom Tode wir umgeben.
Auf der Haid' ein Wolken Schatten,
Fährt dahin das Menschenleben!

Alig tudnék élesebb ellentétet elképzelni, mint ezt a mosolygó, dalos, napfényes velencei reggelt s a halálnak ezt a belesüvítését az élet pazar ragyogásába köröskörül, íme, így végződik hát az élet itten is; itt is elfogy a dal s a napsütés, a gitár s a romantika, itt is koporsó a vége örömmek, bajnak, szerelemnek, vigasságnak, harcnak és reménynek. „Lahme Fusse, flinke Fusse — in die Grube gehn sie alle.”

Ezt a gyászmenetet a Canal Grandén csónakázó

idegenek nem veszik észre; még maguk a velenceiek sem igen. Suttymban, nesztelenül takarítják el a halottait: ne zavarják az életélvezők örömét. Van valami sunyi gyávaság abban, ahogy az ember mintegy nem akarja bevallani még önmaga előtt sem esendő, rövid-életű voltát. Ilyenkor, reggel, mikor még talán maguk a gyászolók is alusznak, amikor kevesen látják, viszik ki a temetőben való felravatalozásra a halottakat, szinte lopva, mint ahogy az előkelő szanatóriumokból titkon, éjnek idején, apró hátsóajtókon lopják ki a halottaskocsira a napközben elhaltak hulláit. Nehogy az emberek valahogyan észrevegyék, hogy mekkora úr a halál s hogy a legjobb szanatórium is inkább *moritórium*, halálház, mint gyógyház. Velence nem akarja elveszíteni jókedvét, azért így suttymban lopatja ki halottait a temetőbe; az embereknek nem szabad elrontani a mulató kedvüket. Hadd higgyék, hogy örök az élet s hogy kora még az elmúlásra gondolniok! Azért csak hajrá, gitárdal és gondola, üzlet és pénz és önfeledt életélvezés! Sohasem halunk meg!

A San Marco-tér s a Canal Grande fényes látványosságai mellett ennek a két fekete halálgondolának a képe kísért ezúttal haza a lagúnák városából. Haza, a próza s a mindennapi, egyhangú kötelességteljesítés szürkeségébe. Építeni az embertársaknak az utat a lagúnák és sóhaj-hidak között a jobb és biztosabb élet felé, amelynek ragyogása nem végződik koporsóban, derűje nem borul el temetői ciprusok között. Egy megtért ember mondotta nekem egyszer, hogy azelőtt nem gondolt a lelkiekre, csak a földi dolgok „realitásaival” törődött. Mily tévedés rejlik e szóban: földi dolgok *realitása!* Hogyan lehet az realitás, ami egészen biztosan irreális, mert elmerül az enyészet örvényében! Mennyivel reáli-

sabb az a maradandó világ, amelyet ma ugyan még nem látunk s kézzel nem fogunk, de amelynek létéről, reális voltáról akkora tanú nyújt bizonyosságot, mint Jézus Krisztus, s amelynek realitása mellett bizonykodik az éssen és kinyilatkoztatáson kívül a történelem is, a kultúra, az erkölcs, a szeretet, a szépség, a béke és rend történelme s ennek a történelemnek évezredes, változatlan, sugárzó középpontja: Róma . . .

Jó volt megint látnom téged, hit és erő szent városa. Jó volt megmerülnöm megint egyszer a benned lakó nagy gondolatok, krisztusi biztatások üdítő vizében! Eltelnem kétezeréves varázsoddal! Harc és munka, sok emberi gyűlölet, rosszaság, hazugság, alacsonyág, kicsinyesség és esztelenség között a természetfelettség realizmusának biztató, örök mosolyával! Csalóka fények s úszó koporsók közt azóta is oly jó vissza-visszatérnem gondolatban hozzád, ódon falaidhoz, földalatti sírűregeidhez, diadalmas kupoláidhoz: a húsvét s a feltámadás örök reményeihez, amelyeket öt világrészen és kétezer év óta legékesebbenszólón, Róma, te hirdetsz a bajba-szakadt emberiségnek!

SZENTJEINK NYOMÁBAN

Castiglione delle Stiviere, 1926 július 21.

Szentjeink? Kit érdekelnek a szentek? A modern világ nem szereti a szenteket. Iszonyodik tőlük. Olyan ellenérzéssel van irántuk, hogy az még a mi világunkba is észrevétlenül beszüremkedik. Katolikus ember is akad elég, aki ideges és húzódozik, fészkelődik és kinéz az ablakon, ha szenteket emlegetnek neki. „Szent!”, micsoda borzasztó szó is ez!

Oly borzasztó, mint az a másik szó: „erkölcs”. A legkellemetlenebb, száraz, iskolás, kegyetlen, bosszantó szó. Mindig az erkölcs nevében törik le a legcsöpögősebb kedvteléseket, a legcsúsósabb élvezeteket. Erkölcs! Vannak emberek, akiknek reflexmozgással torzul gúnyra a szájuk, ha ezt a szót csak hallják. A szentség pedig felsőfoka az erkölcsnek. Hát persze, hogy nem kell. Még jó, hogy egy vonatkozásban mégis becsülik az erkölcsöt az emberek. Akkor tudniillik, ha *egymástól* kell követelni erkölcsöt s ha magunk vagyunk érezhetőleg érdekelve a mások erkölcsében. A tolvaj is dühbe gurul és erköcsi elveket hánytorgat, ha egyszer őt lopják meg. A zsarnok is emberi jogokat emleget, ha fordul a kocka s elnyomóból ő lesz elnyomottá. Az önzőnek fáj a mások

önzése s a kicsapongó férj is bűba temetkezik, ha a felesége őt szarvazza fel. Az apáknak fáj a gyermekeik hálátlansága, könnyelműsége, elzüllése akkor is, ha maguk esetleg hajszállal sem voltak különbek fiatal korukban. Az erkölcs fogalma azért nem hal meg soha, még a vallástalan társadalmi rétegekben sem, mert az emberek, akik magukra nem szerették alkalmazni soha a törvényeit, elviselhetetlenek érzik az életet, ha mások erkölcstelenek.

Öntudatlan tanúságtétel ez az erkölcs pótolhatatlan társadalmi értéke mellett. Öntudatlan hódolat következésképp az erkölcs legnagyobb hősei, a szentek előtt is. Ez azonban oly öntudatlan hódolat, amely megfér az egyéni iszonyodással. Ennek eredője aztán, hogy szentjeinket a modern világ nem is ismeri. Kitér az útjukból s azt hiszi, a szentek valami kétségtelenül finom lelkiismeretű s erős jellemű, de elriasztó, kellemetlen, borzas emberek voltak, akikről jobb tudomást nem szerezni.

Hogy ez a felfogás még egyes katolikus körökbe is belopózhatott, onnan látható, hogy amikor Róma úgy egy évvel ezelőtt felszólította a katolikus világot az ifjúság pártfogójának, Gonzága Szent Alajosnak szenttéavatása másodszezados fordulóján való ünneplésére, kiderült, hogy nem egy országban előbb valóóságos ellenkezést kellett leküzdeni, sőt végül a pápának magának kellett közbelépnie, míg az Alajos-ünneplések egyöntetűen megindulhattak az egész katolikus világon. „Nekünk nem kellenek az Alajos-féle szentek, mert elriasztanak inkább, mint lelkesítenek”, szavalta egy-két elvakult. S amit e sajtóságos tétel bizonyításául felhoztak, ijesztően mutatta, mily kevésbé közelről ismerik sokszor a katolikusok maguk is legszebb, legbájosabb, legvonzóbb szentjeiket.

Alajosnak is szinte csak a karikatúrája volt már forgalomban sokaknál. Szinte csak ostorozásait, bűjtjeit és

egyéb sanyargatásait tartották észben. Csak azt a szerencsétlenül félremagyarázott, balkezes hagiografusoktól helytelenül értelmezett s túlzottan hangoztatott vonást emlegették róla, hogy még az édesanyjának sem nézett a szemébe soha, azért, mert — nő volt! Az Alajos név maga a ványadt, erőtlen, melegházi növény szinonimája lett; a félénk, elhúzódozó, harcolni nem, csak bujkálni tudó nebántsvirág-erényé. A kerek ellenkezőjévé annak, ami ez a csupa-erő, csupa-férfiasság, csupa tettvágytól duzzadó, katonáslelkű, fejedelmi lélek valójában volt. Hiszen elég egyetlen levelét elolvasni, hogy ámulva lássuk ennek az uralkodásra született nagyszerű ifjúnak komoly érettségét, szokatlan műveltségét, férfias akarat-izomzatát. Vitelleschi Muzio, maga is a jezsuita-rend későbbi generálisa, fiatal korában azt jövendölte Alajosnak, hogy egykor a rend általános főnöke lesz. Ami annyit jelent, hogy fővezéri tulajdonságokat árult el már fiatal korában. Alajos „angyali ifjú” volt, de nem angyal abban a reneszánsz-értelmeben, amely az „angyalt” lánynak és gyermeknek tette meg, hanem az öntudatos, elszánt, férfias tisztaság értelmében. S ahogy meghalt, ahogy fiatal, hercegi életét odadobta egy pestises koldusért, ahogy tette-erejét, vágyait, terveit, sőt rendje reményeit habozás nélkül elégette a könyörülő felebaráti szeretet oltárán, ez az önfeláldozás, ez az elesés a harc mezején, ez a tudatos, hidegvérű szembenézés a halállal csakugyan Reguiusi mozdulat volt, nem kisleányos, anyámasszonyos, félénk lélek megnyilvánulása.

De minderről megfélekedtek, minderről — így is mondhatnám — megfélekedtünk. Nem ismerjük a szentjeinket, jellemük legbájosabb vonásait engedjük elmosódni, egyházunk legszebb díszzeit: nagyjainkat, emberfölötti embereinket, angyalainkat, hőseinket hagyjuk dísztelen feledésbe borulni! Pedig milyen paradicsomkert a

mi szentjeink csarnoka! Milyen eleven bizonyága egyházunk krisztusi eredetének, töretlen erejének, vérbeli nemességének! Milyen üdítő oázis ez a Szentek galériája egy világ Szaharájában, ahol egyébként csak laposság van és kiégettség, önzés és alacsonyág, durva szenvedélyek perzselő számumja, halálos ideáltalanság fojtó futóhomokja!

Ily gondolatok közt szálltam vonatra, mikor egyik olaszországi vándorlásomon útbajtettem magános zarándokként Castiglionét, Szent Alajos szülővárosát.

A Pó-vidék üde, hullámos mezői ölelkeznek itt az Alpések legdélibb nyúlványaival. Lankás, szelíd táj, mindenfelé béke és csendesség. Kis vasút köti össze Bresciát és Mantuát, ezen fekszik az út közepe táján *Castiglione delle Stiviere*. Ez volt a Gonzágák amaz uralkodó ágának ősfészke, amelyből Alajos származott. Ennek ura lett volna Alajos, ha otthon marad, ha nem áldozza fel egy cinquecentói hűbérfejedelemség minden ragyogását, fényét s élvezetét a szerzetes életért.

Kiszállok a poros kis vonatból s indulok a fasonon át a városka felé. A városkán túl alacsony domb tetején az egykor fejedelmi várkastély szükös maradványai. Nagyon kevés maradt meg a Gonzágák ősi fészkeből. A Gonzágák hűek maradtak a német-római impériumhoz s azért a franciák 1703-ban szinte tövig elpusztították az örgrófi kastélyt. Szinte csak a külső várfal áll néhány saroktoronnyal s a főkapuval, amelynek alsó részét még a Viscontiak építették. Ott van rajta máig az óriási, szinte a torony felét elborító óra, amelyen egykor Alajos mérte le a futó idő perceit az ő örökkévalóságot néző szemével.

Áll még a vár kicsiny temploma is, ahol Alajos imádkozott. Fent az ormon, a romok között, ahol ma már csak akácfák s virággyak felett suhan el a szellő,

fehér márványobelisk jelzi a helyet, ahol Alajos született: „*Qui nacque San Luigi Gonzaga*” (Itt született % Gonzaga Szent Alajos), mondja az egyszerű, aranybetűs felírás a fehér márványon. Az orom másik végében a vezetőm kiugró pontra mutat: a hagyomány szerint itt sütötte el az ágyút az ötéves Alajos a katonák déli pihenője közben . . . (Mellesleg, az ágyúelsütés egy 5 éves gyermeknél szintén nem a nyafogó tehetetlenség jele!) Néhány kanyarodó várfal, mellette a felvezető út ősi kövezete, néhány földalatti alagút vagy csatorna omladékkai, ez az egész, ami Alajos szülővárából fennmaradt.

Lent pedig, a faluban, a cipruskoszorúza „dóm”, a plébániatemplom, amelyben Alajos boldoggáavatásán még az ő édesanyja is résztvett s mellette félig a földbe süllyedve egy régi, pici templom, amelynek egyik mellékoltáránál, a Szent Annáénál, prédikált Alajos, mint 21 éves szerzetes-növendék, amikor előljárói parancsára hazajött, hogy öccsének bonyodalmas házassági ügyeit rendezze.

Mindig valami különös és szavakba nem foglalható érzés lep meg, valahányszor nagy szentek szülőföldjén vagy működése helyén járok. Így voltam vele Asszisziben is, így Loyolai Ignác szobájában. Ez hát a hely, ahol éltek? Ez a domb, ahol Alajos első éveit töltötte? Ez az a levegő, amelyet szívott? Ez az a táj, amelyen szeme végigsiklott, amelyről el, felfelé vágyott, a mennybenézők honvágyával? Ezek a virágok borultak a lába elé, ha kiment a rétre? Ezek az ősi, vakolatlan és barna-cserepes jobbágyházak, ezek a fák, ezek a halmok ötlöttek szemébe, ha a szülői vár magasáról a völgybe alátekintett?

Nem tudom, más is úgy van-e vele, de azt hiszem igen: az ember valahogy úgy képzei, hogy a rendkívüli

embereknek a környezete is szükségkép rendkívüli. A szentek bizonyosan valami titokzatosan ünnepeles tájon születnek, templomszerű, erdei magányokban, dómok, klastromok, Gráltemplomok hűvös, megszentelt árnyékában. Szinte csalódva látja aztán a zarándok a valóságot: nem, a szentek is egyszerű, köves, prózai, mindennapi körülmények közt éltek. Ki magason, ki alacsonyan, de mindet valami akármilyen táj ölelte körül, poros országutak, verejtékező földművesek, akácfák, tücsök-ciripelés, a nyáj bégetése, pásztorfurulya, gyereksírás, nyögés és nevetés, tél és nyár . . . Assziszit ma mindenki ismeri, a neve már maga is egy megszentelt zene, amelyhez azonnal millió virága társul a költészetnek, az emlékezésnek. De akkor, mikor Francesco járta zeg-zugos utait szakadt darócban, mi volt Assziszzi? Unalmas kis falu, prózai kisváros, aminő száz más van; egy olasz Mucsa, egy umbriai Csajágröcsöge. A névtelenség, a szürkesség maga. Por, kő, verejték, emberi hitványság, esetlenség, vegyest egy kis poézissal: napos, kék éggel, mezei virággal, ártatlan (de feltétlenül maszatos) gyermekekkel, istenfélő, vallásos lelkekkel.

Ép így Castiglione.

Nem a táj, nem a környezet, nem a külső életnek nem tudni milyen különszerűsége emelte ki Alajost a szürkességből, hanem ellenkezőleg, ő emelte ki a helyet, a környezetet a semmitmondó hétköznapiságából. O tette ezt az elomló várat szentéllyé, amelyhez zarándokolni fognak, ameddig a világ áll. Ő írta bele szülőhelye nevét millió és millió ifjú szívébe a földkerekségen; az ő lelke ragyogása sugározza tele fénnel s el nem múló dicsőséggel máig ezt a vicinális mellékállomást. Ha itt marad, ha nem követi a felsőbb hívást, ha beéri azzal, hogy egy újabb fényes névvel gazdagítja a Gonzága-dinasztia történelmi arcképcsarnokát s puha pompában éli le egy

italiai hűbérfejedelem romantikus életét — mi ma ő akkor? s ki tud ma róla? így meg New-Yorkban állnak templomai és Sidney-ben és millió ifjú lelkesedik az ő példáján szebb, tisztább, magasabb életeszmékért, a lemondás, önfeláldozás, örökkévalóság gondolataiért. Ahogy 1891-ben, halála 300-éves fordulója alkalmával, messze Magyarországon, egy piciny városban megihlette s rendjébe maga után vont a egy szerény nyitrai fiskális 10 éves fiát (aki ma e sorokat írja, ha szabad említenem), úgy ihlet 300 év óta ezer meg ezer más kis névtelent, gyermek-embert, válaszüton álló ifjú szívet.

Amit ő itt imájában elgondolt, amit itt az akácok s virágágyak közt járkálva, meleg júniusi napon, mint a mai, érzett és sóhajtott, a „Quid hoc ad aeternitatem?” ! (mit ér ez az örökkévalósághoz képest?), ez a szó ott rezeg ma utána százezer ifjú szívben az öt világrész ezer Nyitrájában, ezer gyermekszobájában, ezer serdülő ifjúnak első lelki harcaiban. Itt, ezen a helyen, aminő tízezer van csak Olaszországban is, ahol semmi feltűnő, megrázó, különleges dolog nincs, hanem csak ami mindenütt van, itt bontakozott ki a castiglionei angyal csodálatos, égbenező, lilimos arculata, itt csapott fel a hősi szentségnek századokig fényeskedő lángja, itt fejlődött az ifjúság védőszentje, utolérhetetlen példaképe: Alajos.

A városka közepén áll, lenn a vár alatt, az Alajos-bazilika. A főoltáron magasan, kristály mögött, lebegő színarany-korona alatt értékes ereklye: Alajos feje, koponyája. Ezt itt őrzik, a teste többi része Rómában van a S. Ignazio-templomban.

A relikvia előtt, mikor beléptem, épen mise folyt, egyenruhás ifjúsági zarándokcsoport miséje (ne vegyék zokon, pap olvasóim, ha kiírom: bíz én azonnal megismertem, hogy rendtárs, aki miséz). A fiúk és fiatal-

emberek minden felügyelet nélkül a legpéldásabb áhítattal hallgatták a szentmisét (ami bizony Olaszországban nem épen magától értetődő), szinte megható komolysággal járultak valamennyien a szentáldozáshoz. Utóbb megtudtam, hogy „apostolim”-k, a piacenzai „apostoli iskola” növendékei, azaz csupa leendő hithirdető. Hát így már értem. Valamennyi kongreganista is volt s utóbb nem eresztett el a rektoruk, — az volt, aki misézett — mielőtt hiányos olasz tudományommal kis beszédet nem intéztem hozzájuk. Az „apostolini”-k átszellemült, acélos gondolatokat sugárzó arckifejezése is azt hirdette, hogy Alajos lelke ma is tevékeny, hogy szíven tudja ragadni azt az ifjúságot, melyben még van helye az idealizmus lendületének.

A templom falait szürke-tónusú freskók díszítik: jelenetek Alajos életéből. Kedves ismerősöket köszöntöttem bennük: ezek azok a régies, primitív, de rendkívül bájos ábrázolások, amelyek a Rosty-féle magyar Szent Alajos-életrajzban is megvannak. A boldoggá-avatásra készültek, mikor a templom épült.

Odébb egy sekrestyeszerű mellékhelyiségben három egymás fölé helyezett üvegekoporsóban három összeszáradt holttest: Alajos három unokahugái, Gridoniái, Olimpiái és Cinthiái, Gonzága Rezső leányaié, akik mindhárman a szentség hírében haltak meg, miután női szerzetet alapítottak itt helyben szentéletű bátyjuk emlékére. A szerzet ma is fennáll s legfőbb nevezetessége egy kétértemes Alajos-múzeum, amelyet lankadatlan szeretettel mutat s magyaráz a zarándokoknak az éltes, tisztos főnöknő.

Ahol ünnep van, ott az ünneprontás is ritkán marad el. Itt is gondoskodott róla a félszázados szabadkőműves uralom. Az Alajos-bazilikát a régi jezsuiták épí-

tették s melléje kollégiumot, gimnáziumot emeltek. Természetesen ma az építő rendnek hült helye Castiglioneban. Az egykori rendház ma „Ginnasio Comunale” (községi gimnázium) s valami liberális nagyságnak a neve és emléktáblája pompázik rajta, akinek természetesen soha semmi köze nem volt a kollégiumhoz. De a liberális kormányoknak mindegy, hogy Hüvelyk Matyi-e, vagy Ebakikérdi Pál, csak Gonzága Alajos neve lekerüljön a gimnáziumról. A szentélyeken kívül egyetlen szobor, egyetlen tábla, egyetlen utcanév nem emlékeztet arra, aki ennek a poros olasz falunak világnevezetességet szerzett. A főutcák itt is „Venti Settembre”, meg „Cesare Battisti”, meg hasonló nevekkel ékesek. A Gonzága-várdomb alján, éppen a felvezető út közepén, persze szintén garibaldianus szobor éktelenkedik, még hozzá csúnya, nevetségre gerjesztő, csakugyan majomképű vörösingesé. A forradalom tetszeleg abban, hogy a mi szentélyeink elé piszkot rak, karikatúrát, ízléstelen ünneprontást. Így van ez Parisban, ahol a Montmartre nagyszerű bazilikája elé egy 19 éves szabadgondolkozó tacsónak a szobrát állították; így Milánóban, ahol szintén garibaldianus szobor törpéi a hatalmas Dóm terén, minden idők egyik leggyönyörűbb székesegyháza előtt. Borromei Károlynak, vagy Federigónak ott ép úgy nincs sugárútja, mint itt Castiglioneban Alajosnak. A szabadgondolkozás úgy látszik nem is veszi észre, mennyire nevetségessé teszi magát ezzel a tehetetlen s tehetségtelen antiklerikalizmussal.

A garibaldianus szobor alatt persze felírás. Ennek meg annak a tiszteletére „*eressero i Castiglionesi*”, „emlétek a castiglioneiek”. Tehát a „nép”. Pedig dehogy a nép emelte, eszében sem volt. De ebben áll a demokrácia, hogy három-négy kormányügynök vagy agitátor akaratát kinevezik a „nép” akaratának. Történelemhamisí-

tás szobrokkal! Castiglione népe tudja, hogy neki Alajos a büszkesége s a vallás a legfőbb kincse, nem a vörös ingesek forradalmi. Ugyanígy hazudnak a szobrok és felírások másutt is. Asszisziben is ott van valahol egy márványtábla, amelyet „az asszisziek” emeltek — Garibaldinak! Loretóban is van ilyen. Brescia egyik főterén ott áll az istentagadó Arnaldo da Brescia barátcsuhás szobra, a „precursore del liberó pensiero”, az olasz szabadgondolkodás előfutárjáé. Emelte persze a „hálás Brescia”, holott tudvalevő, hogy Brescia egész Olaszországnak legeggyházhűbb, legvallásosabb városa. Anconában a Porta Pián ott van Cíaldini piemonti tábornok emléktáblája, akinek csak az a nevezetessége, hogy a kaput minden erőlködése mellett sem tudta bevenni s mikor a pápai védőserég a tengerről való támadás sikere folytán Persano tengernagynak megadta magát, Cíaldini bosszúból a szárazföld felől még 16 órán át bombázta a várost a fehér zászlók ellenére. Ezért a nép átka követte — s ma mégis ott a táblája a „hálás” Anconától!

Ezek az újabbkori szobrok és táblák egyáltalán szörnyen gyanúsak az olasz városokban s már nem is szeretem kibetűzni, kinek készültek. Szinte előre tudom, ha valahol pózos szobrot látok, biztosan valami kétes értékű embernek szól; másnak a szabadgondolat nem igen emel emléket.

Szerencsére az olasz katolikusok mosolyognak a sok Mazzini és Garibaldi-dicsőítésen s ma már a hivatalos Olaszország is resteli a közelmúlt szabadkőmíves túzásokat. Észre kellett venniök Olaszország vezetőinek, hogy a világ nemcsak szabadgondolkozókból áll s hogy az a rengeteg művelt idegen, aki erre jár, bizonyosan furcsán gondol, amikor látja, hogy pl. Rómában Itália igazi nagyságainak, egy Nagy Leónak, Nagy Gergelynek, II. Gyulának, V. Piusnak nincs utcája, nincs a templomokon kívül

emléke, hogy Raffael, Michelangelo, Bramante, Dante, Aquinói Tamás, Asszisi Ferenc, Nérei Fülöp seholy sem szerepelnek, helyette Giovanni Lanzáé az egyik legelőkelőbb utca (hol van, aki e nevet ismeri?) s d'Azeglio, Minghetti, Depretis és egyéb forradalmi senkik foglalják el Róma igazi nagyságainak helyét. Az egyik legszebb sugárutat a félbolond középkori demagógról, Cola di Rienzó-ról nevezték el, egy másik utcát az apagyilkos Beatrice Cenci-ről. A fascistavezérnek van annyi ízlése, hogy ennek az örületnek nem enged többé helyet; ezek a közneveltséget keltő, ünneprontó ízléstelenségek is lomtárba kerülnek lassan ...

Szent Alajos oly korban élt, amely az Egyház egyik válságos korának nevezhető. A protestantizmus egész országokat tépett le az Egyház testéről s fennen hirdette Róma, az „Antikrisztus” romlottságát, miközben maga a jócselekedetek feleslegességét vallotta. Csodálatosképpen éppen ebben az időben bocsátott a Gondviselés valóságos csillaghullást Rómára: a szentek városává tette.

Nem csodálatos dolog-e, hogy amikor a pápai székhelyt ellenségei Babylonnak csúfolták, a Gondviselés egész sor szentet vezetett a világ minden tájáról éppen Rómába? Különböző utakon, összebeszélés nélkül jöttek, de mind egy cél felé, hogy tanúságot tegyenek az Egyház élő szentségéről. A trienti zsinat ideje s a rákövetkező néhány emberöltő folyamán éltek s működtek Rómában Loyolai Szent Ignác, Kalazanci Szent József és Borja Szent Ferenc, akik Spanyolországból jöttek, Nérei Szent Fülöp, aki Toszkánából került ide, Lellisi Szent Kamill az Abruzzókból, De Rossi Szent János és Portu-Mauriziói Szent Lénárt Liguriából, V. Szent Pius Piemontból, Kosztká Szent Szaniszló Lengyelországból, Berchmans Szent János Flandriából és Gonzaga Szent Alajos Mantuá-

Szent Alajos első áldozása

ból. Véletlen-e, hogy ezek mind Rómába vetődtek, hogy valamennyi idehozta lelkének csodálatos kincseit, élet-szentségének pazar gyöngyeit? Olyan csillageső volt ez, mint a nagy vértanúi századok óta soha. Valóságos meteorhullás. Alajos e csillageső egyik legfényesebb tüneménye volt s így világtörténeti s apologetikai jelentősége is különleges.

Egyes rendek történetében is feltűnő néha az ilyen csillageső, főleg az első korszakban, megerősödésük, irányválasztásuk korában. Assiszi Szent Ferencet, Szent Domonkost száz és száz nagyja-szentje követte mindjárt az első századév folyamán. A Jézus társaságnak, a leggyülöltebbnek s legrágalmazottabbnak, első évszázada szintén valóságos csillaghullással volt ékes. Véletlenek-e az olyan találkozások, aminő Loyolai Ignácé és Xavéri Ferencé: a párizsi főiskolán? Barátságba forradásuk, az új rendben egyesülésük? S a két vezér mellett mindjárt a harmadik generális, a gandiai volt alkirály, Borja Ferenc, majd még két Ferenc: Regis, a francia és de Geronimo, az olasz? S közben az ifjúság három nagyszerű mintaképe: Gonzága Alajos, Kosztka Szaniszló és Berchmans János? És Claver Péter, a négerek apostola? És Canisius Péter, Németország második megtérítője? És Rodriguez Alfonz, az igénytelen, szent laikustestvér? S a japán vértanuk, Pál, János és Jakab? S Bellarmin, a kanadaiak, és a boldoggáavatott hithirdetők, tudósok, vértanúk, népmiszionáriusok egész légijója?

Csillaghullás ma is van a katolikus Egyházban. Glóriás hőseink csarnoka egyre telik fényes, csodás nevekkel. A felfedezések korának vértanúi, hittudósai, szüzei után a felvilágosodás szomorú századának s a francia forradalom terrorjának éjét ragyogja be egy-egy szent és boldog meteorja. Mostanában megértük azt a csodát, hogy egy apácát avattak szentté, már nem is csak boldoggá,

hanem szentté, aki ha ma élne, még csak 53 éves volna s akinek még négy nővére él . . . Közte egyik ugyanannak a lisieux-i zárdának főnöknője, amelyben a „kis virág” elhervadt, hogy újjá nyíljon az égben. Az öregebb szanpetrinók¹ még emlékezhetnének rá, ha akkor odafigyeltek volna — nincs még 40 esztendeje — egy francia úriember járt itt egy omlófürtű, 15 éves, jámbor kisleánnyal ... Itt jártak a Szent Péter-terén, belebámultak a két óriási szökőkút szivárványszínűn hulló esőjébe, megcsodálták a svájci alabárdosokat, végignézték a Szent Péter-templom oltárait, mozaikjait ... Ki hitte volna akkor, hogy 30-egynehány év múlva ennek a kis francia leánykának a képe magasan fenn fog lobogni a Bramante-templom homlokzatán s benn a Cathedra Petri fölött; hogy ezer és ezer lámpa és szövétnek fogja az ő tiszteletére bevilágítani a Michelangelói óriási kupolát, hogy emberhalállal fenyegető tolongással fognak az emberek szorongani s ezer lírákat fizetni egy belépőjegyért, amikor a kardinálisok és diplomáciai testület és Szent Sírlovagok és a Silveri-induló ezüsttrombitái között, tiarával a fején vonul be a pápa a tömött bazilikába, hogy a „kis virágot” a szentek sorába emelje, hogy Lisieux-i Martin Teréz homlokára a tiaránál is ezerszer fényesebb koronát feltegye!

Mellesleg: mit érezhették a nővérei azon a délelőttön! Nem jöttek el Rómába, bár biztatták őket, hogy a pápa megengedné nekik, hogy ez alkalomra elhagyhassák a rendi klauzurát. De ők szent nővérüket azzal vélték tisztelhetni legjobban, ha megtartják a szabályt s nem kértek diszpenzációt: s a pápa azt üzenete nekik, hogy nagyon szép és helyes, hogy így cselekedtek. S ismét mellesleg: micsoda csodás, napóleoni hatalma van

¹ Így hívják a Szent Péter-templom öreit.

ennek a kis leánynak, kis apácának a lelkeken! Olvasom, hogy valahol Amerikában 750.000 dolláron építenek templomot a tiszteletére s ahol csak novénát tartottak hozzá, óriási templomok nemcsak zsúfoltig megtelnek hívekkel minden este, hanem egyes helyeken még az utcán is hosszú sorokban álltak az emberek ezrei, hogy a „kis virág” kegyeibe ajánlják ügyeiket . . . «

Ma az ifjúság világszerte elégedetlen. Új világot sürget, amelyet ő akar megépíteni; nem bízik az idősebb nemzedékekben.

Helyes! Az ifjúság csak törekedjék nagyra és iparkodjék jobb lenni apáinál. De egyről ne feledkezzék meg: a nagyság nem a nagy szavakban és nagy akarásokban van, hanem a nagy életben, a nagy erő kifejtésben. Aki befelé nem erős, az kifelé sem lesz az soha. Aki az erkölcsi síkon nyomoréknak és gyávának bizonyul, az ne álmodozzék reform-alkotásokról. Nem a sport, nem az izmok, nem a technika tesz erőssé, hanem a lélek. S a léleknek kevés oly hőse van, fiatalos és mégis kiforrott, édesen vonzó és mégis keményen férfias eszménye, mint a Gonzágák fejedelmi törzséből szakadt lilium, Isten leventéje: Alajos!

Nagyon igazuk volt a pápáknak, amikor őt jelölték ki az ifjúság pártfogójául és mintaképeül.

A POSTUMIAI CSEPPKŐBARLANG

A budapest-trieszt-római út egyik főállomása Postumia, a volt osztrák Adelsberg. Az olasz az állomás nevéhez még hozzá is fűzi, hogy „*Postumia-Grotte*” (postumiai barlangok), mégis a legtöbb utazó megállás nélkül suhan tova ennél az állomásnál, ahol mint határállomáson, legfőleg az útlevél- és vámvizsgálat érdekli.

Kár. A postumiai cseppkőbarlang mint természeti tünemény nemcsak a maga nagyszerűségével érdemelne meg minden erre utazó figyelmét, hanem azoknál a belső benyomásoknál és élményeknél fogva is, amelyeket itt a természetrajzi és fizikai látványosság kelt a gondolkodó emberben.

A postumiai cseppkőbarlang ugyanis igen érdekes és éles bepillantást enged abba, amit mi emberek legnehezebben fogunk fel és értékelünk: az Idő misztériumába. A világok alakulásának titkaiba, az élet és mulandóság roppant Hefaisztosz-műhelyébe. Ez a cseppkőbarlang valóságos természetes földalatti múzeum, amelyben nem annyira a cseppkő-képződmény maga a bámulnivaló és megragadó, mint inkább az évszázadok, évezredek és évmilliók, amelyek a cseppek lassú, eróziós munkájában itt úgyszólván megkövülten, kővé meredten állnak előttünk.

Sehol életemben nem láttam a mát, az egész emberi életet oly megszégyenítően kicsinynek, oly megsemmisítően és megalázóan törpének, mint itt.

Eleinte kicsiny, földalatti vasúton viszik a látogatókat bele a hegy testébe. Barlangról-barlangra, folyosóról-folyosóra, alagútról-alagútra siklik velünk a kis vonat a a cseppkövekkel teleszórt földalatti úrben. A vezető kiáltja az egyes figurák, alakulatok és üregek fantasztikus elnevezéseit: tigris, bálterem, hangversenyterem — *Sata di Ballo, Sala di Concerto* — stb. Eleinte magam is csak a csodálkozás megszokott „Ah!” és „Ó!” hangjait hallatom, akár a kockás-szoknyájú angol misszek, a mindent jobban tudó poroszok és a gorgolázón raccsoló yankee-k. Nem lévén geológus, nem tudom — sajnos — ellenőrizni vezetőnk fejtegetéseinek tudományos értékét s a tízezer, sőt tízmillió évvel dobálózó magyarázatokat. De hiszen nem is a pontos számok itt a fontosak. Bizonyos azonban, hogy irtózatossá idők kellettek hozzá, míg a szikláról le-lecsöpögő nedvesség méasztartalmából lassan-lassan egész kis oszlopok, stalagmitok és stalaktitok képződtek, sőt nemcsak kis oszlopok, hanem végül sok száz és ezer orgonasípból összetett, egymásra rakódott s egymásba fonódó, hatalmas oszlopkötegek s ezeknek egész erdei.

Itt már más üli meg az elmélkedő lelkét, mint a pusztában bámész csodálkozás. Itt az idők rengetegének az örökkévalóságra emlékeztető lehelete jár . . .

Egy helyen vagy 80 évvel ezelőtt utat robbantottak a sziklákon át két barlang között; a frissen robbantott köveken a méasztartalmú víz csöppjei előlről kezdtek a cseppkőképzést s az első stalagmit-rétegek már is észrevehetők. 80 év óta éppen két millimétert ért el a magasságuk, ami annyit jelent, hogy egy milliméter képződ-

sere ezeken az oszlopokon csekély 35-40 esztendő számíthatunk.

35-40 esztendő alatt tehát mindössze csak 1 milliméter cseppkőképződmény!

Micsoda évezredek kellettek akkor ahhoz, míg a nem egy vagy két milliméter, hanem 8-10-30 méter magas oszlopok s a tetőről lepedőszerűen lelógó köcsapok és kőfüggönyök évszázadonként 3 milliméternyi lassú gyarapodással végül mégis ekkorára nőttek!

Bent, egész mélyen a hegy belsejében, leszállunk a földalatti vasútról s gyalog kísérjük vezetőnket a most következő legszebb részeken át. A társaság diskurál, bámul, csodálkozik; nekem pedig a lelkemet szorongatja, fojtja, hasogatja a felfedezés, amit az amott fenn való liliputi-életről teszek itt a föld alatt, ahol az évszázad csak három milliméter s ahol minden oszlop úgyszólván egy kozmikus korszakról beszél.

Ah, mily kicsinyek vagyunk mi halandók és mily nevelésesen rövid az emberi élet ezekhez a cseppenként épülő, megkövesedett évmilliókhoz képest! Itt, ezeken az oszlopokon megvan s könnyű volna megtalálni — ó nem is nagyon messze a mai rétegecskétől — azt a vonalat, amelyen akkor állt az oszlopképződés, amikor Krisztus született a földön! Vagy amikor a fáraó leánya Mózeszt megtalálta. Vagy amikor Tutenkhámen élt. Vagy amikor Hammurabi véste kőbe törvényét. Vagy akár amikor az első ember szűzen s ragyogón az Alkotó kezéből kikerült. Itt van — pár milliméterrel a mai határ alatt — a keresztes hadjáratok kora, a mohácsi vészé, a harmincéves háborúé s egészen közel a határhoz, másfél milliméterre tőle, a — magam születése napja ... S ha majd én halott leszek és régen elfeledtek és ezer év múlt el a temetésem óta, az akkori látogatók szeme előtt akkor

mindössze néhány centiméterrel lesznek megint hosszab-
bak a stalaktitok . . .

Kicsiny az ember, mikroszkopikusan kicsiny!

Az adelsbergi cseppkőbarlang végállomása s talán legimponálóbb részlete a „Nagy Kálvária”. A „*Monte Calvario*”.

300 méter ívhosszúságú üregben, boltozatos, hatalmas, természetes sziklakupola alatt, mélyen a földben lent, emelkedik a „hegy”, amelyre a szerpentesen kanyargó úton vezetik föl a cseppkőbarlang látogatóit. Az egész roppant területet itt is, ott is villanyos reflektorok világítják meg s ezeknek a homályt csak gyarlón leküzdő fényében kísértetiesen fest a fent és alant, jobbra és balra meredező, hatalmas cseppkőoszlopok őserdő-szerű rengetege. Valami olyan ez, mint a római Szent Pál-bazilika a márványoszlopainak erdejével; csakhogy itt az oszlopok „maguktól” lettek az évmilliók során s elrendezetlenül, szeszélyesen, színben, alakban, magasságban változatosan sorakoznak egymás mellé. A kísérteties félhomályban mint mesebeli, fantasztikus óriások merednek melletted, alattad, fölötted, a felfelé kanyargó út mindkét oldalán a káprázatosan magas boltozat felé.

A vezető magyaráz: Ezt azért hívják Nagy Kálváriának, mert egészen olyan, mint egy kálvária-hegy; a tetején két különálló oszlop között — íme, a két lator; magasan fönt pedig, fénylőn, imponáló magasságban, a középső fehér oszlop: jelenti Krisztust. Sudár és mégis törzsökös, erővel teli, szép, arányos ez az oszlop; „Világítótoronynak” is hívják s valósággal ura és célpontja az egész kálvária-hegynek. Alatta, amerre a szem ellát, oszlopok tengernyi tömege. A szürkességben, a földalatti világ bizonytalan fényében, párák ködében visszapillantok a szerpentes útra, amelyen jöttünk. Amott lejjebb

megint új csoport, új látogatók róják a kálvária szerpentinjét. Egyik embercsoport a másik után. Íme a múlt, a jelen és a jövő. És mind egy úton jár, a kálvária útján. Ez az örök embersors. Ennek a szakadatlan kálvária-járásnak néma szimbólumai ezek a fehér és sárga és feketésbarna cseppkőóriások is, a múltnak, az elfolyt évmillióknak néma és mégis beszédes tanúi.

Körülnézek — s mintha hirtelen megelevenednék előttem az egész kőbarlang. A cseppkőoszlopok is mintha emberek volnának, rég elmúlt, megkövesedett emberek, halálbafagyott nemzedék, s maguk is elindulnának csont- és kőlabukon, mozognának, ballagnának ezen az örök emberi úton, a kálvária útján, fölfelé, mindig fölfelé. Kődös, bizonytalan homályokon keresztül, amiken csak a hit reflektorai világítanak át. És mintha az emberiség képe volna ez a roppant üreg, az emberi sorsé és történése. Verejtékesen, bukdácsolva, lihegve, kergetőzve keresztutat járó embertömegeké, amelyek ritkás fények és tatóngó örvények közt keresik a célt, a kibontakozást és a megnyugvást. A cél, a megnyugtató és kibontakozást nyújtó csúcspont ott fenn ragyog a magasban: szelíd a fénye, a „Világítótornyé”, csakhogy sokan, jaj, sokan nem ismerik fel. Belefáradnak a hegymászásba, a stációrovásba, mint mi itt a szerpentinben, hogy a verejték cseppjei ütköznek ki a homlokukon, mintha azon is stalaktitok akarnának képződni s a fáradalom izzadság-cseppjei rajtuk is halálba dermedt cseppkögyöngyökké akarnának lerakodni. Belefáradnak és visszafordulnak Krisztustól és belefagynak, belekövülnek az örök éjtszakába . . .

A halálnak és megdermedésnek ebben a bolttetős kriptájában oly megnyugtató az a fehér, messze világító, diadalmas oszlop ott a Kálvária-hegy tetején! Olyan jó tudni, hogy van valahol egy világító torony, egy fehér

és élő Oszlop, ami megadja az értelmét az örök kálváriázásnak, nyugvópontját a fáradtságos hegymászásnak. Ahogy a magaslat ormán ott pompázik királyi fenségben, büszke egyedülvalóságban, önkénytelenül Michelangelo „Utolsó ítéletének” Krisztusát juttatja eszünkbe. Azt a hatalmas törzsű, széles gesztussal világitéletet mondó Ember-fiát, aki ott is a fel-letörekvő, hányódó, gomolygó ember-tömeg közepében áll és sorsukat döntően intézi. Ott is ő az élet betetőzője, a bonyodalmak kifejtője, a cél, a vég, a megdicsőülés. Jó nála lenni, hozzá megérkezni, az Élethez a halál világából, a Fényhez a sötétség ködeiből!

A Monte Calvarióról lejövet a vezető keskeny vas-hidra vezet, amely alatt szédítő mélység tátong. Ezt a hidat még az osztrákok építették, magyarázza a vezető, orosz hadifoglyokat használva fel e célra a háború idején. A vas-híd egészen új barlangrégióba vezet át, amelyet csak másfél évtizeddel ezelőtt fedeztek fel s amelynek *Grotte Nuove* és *Paradiso* a neve. „Paradicsomnak” nevezték el azokért a finom, vászonszerűen fehér, áttetsző cseppkő-képződményekért, amelyek ezeket az „új” barlangokat jellemzik.

Hihetetlenül kecses, átvilágító, fehér oszlopok, vékonyak, törékenyek; ki is van írva több helyen a hirdetés, hogy ezeket nem szabad megérinteni, mert könnyen eltörnek. Olyan az egész, mint valami végtelenül finom, kristályból és fehér márványcsipkéből épült, pompás, tündéri kastély.

Ezt a részt egy vezető fedezte fel, aki sötét, szűk sziklanyíláson, vakmerőséggel határos bátorsággal alulról kúszott fel vagy 26 méternyire az ismeretlen odúba, míg végre ez a remek új világ tárult fel előtte. Nem érdekes szimbólum-e ez is? A Kálvária után a Paradicsom . . .

Amelybe keskeny hidacsán jut át a vándor, örvénylő, borzalmas mélységek felett s amelyet az a „Vezető” nyitott meg nekünk, aki olyan mélyre szállt le értünk s a halálnak olyan fájdalmas útvesztőjébe bocsátkozott, csakhogy utat törjön nekünk új élet s a paradicsom felé . . .

Egy helyen megáll a vezető és felmutat egy felülről s alulról egymás felé nyúló, egymást mintegy elérni törekvő képződményre. Felülről, a tetőről lóg le az egyik mészkőcsap s pontosan alatta, ugyanazon vízcsepphullás hatása alatt, alulról felfelé képződik a másik oszlop. Ezek az egyszerre felülről is, alulról is induló oszlop-képződmények aztán, ki tudja hány évmillió után, végre találkoznak s egybeforrnak. Itt, ahová a vezető mutat, már csak félméter hiányzik ahhoz, hogy a két képződmény összeérjen. Mikor ér majd össze a kettő? „15,000 év múlva”, mondja a vezető. A közönség szellemeskedik: „Majd eljövünk akkor, megnézzük, igazat mondott-e?”

Ilyen az ember: tréfál s táncol az örvények fölött. „Über abgrundtiefe Rätsel huscht der Mensch mit leichtem Sinne.” Mintha nem szeretné a nagyon mély és nagyon magasan szárnyaló gondolatokat. Még itt, a roppant idők s elmúlások síri birodalmában is, itt a föld méhében, évente kétszer hatalmas táncmulatságot szoktak rendezni, amelyen ezrek jelennek meg. Itt táncolnak 230 méternyire a föld színe alatt; az egyik természetes, roppant oldalemelkedésben ott is vannak még a zenekari kotta-állványok. Tiszavirágéletű emberkéek itt lejtenek, ugrálnak, hancúroznak a millió-éves, megkövült óriások között. Itt is recseg a jazz s forognak a párok, ebben az özönvíznél régibb kriptában, ebben az óriási koporsóban, ahol minden kőcsap mulandóságról s minden oszlopdarab az elsikló idő roppant távlatairól beszél.

Dehát az emberiség, úgy látszik, csak akkor boldog, ha gyermek lehet, ha feledi a valót, ha kacag a saját kicsiségén.

Úgy látszik, mi csak akkor tudunk nevetni, ha önmagunkat nevetethetjük ki!

Időnkint jó felidézni a mulandóság csodáit, a postumiai barlang komoly tanulságait. Mi itt a földön csak cseppek vagyunk, egyre hullok s hamar lehullok. De a cseppben itt is mag van, maradandó élet csírái rejtőznek; életé, amely megmarad. Nem kövült állapotban s nem is csak évmilliókig . . .

A „Világítótorony”, a fehér oszlop a Kálvária tetején arra int, hogy van élet a síron túl is, van remény a halálon túl is s ami bennünk mulandó, az csak a test, az anyag. A ma, a szédület, a káprázat, a homály, a kálvária és a szenvedés.

„KATALIN HÁZA”

Siena, 1933 május.

Mindig mélyen megható, ha az ember a világnak olyan vidékeit járja, amelyek nagy történelmi eseményeknek voltak kiindulópontjai. De különösen megkapó, ha látja, hogy ezek a nagy történelmi események s gyakran éppen a legnagyobb hatásúak, milyen hihetetlenül igénytelen környezetből sarjadtak ki.

Szűk sikátorok, barlangok, alacsony kis cellák árnyékából törtek elő verőfények, amelyeknek sugárzása évszázadokon át tartott. Az ember tapogatózva, ámulva jár ezeken a sötét, szegényes helyeken s csodálkozva kérdi: hát ilyen eldugott szerény talajon is születhettek nagy emberek, égtek szárnyaló gondolatok, világhódító elhatározások? Subiaco, Assisi, Montserrat és Manréza: éppen ti lettetek világot megújító mozgalmak bölcsője?

A betlehemi barlang csodája, úgy látszik, sokszor megisméltődött századokon keresztül. A szellemet nem köti tér, a lélek méretei nem igazodnak külső grandiozitáshoz, ranghoz, pompához, még helyzeti energiákhoz sem.

Kevés helyen kapják meg ezek a gondolatok az embert oly elevenen, mint Sienában. Ha időnként az autó-

busz nem verné fel a városka csendjét s nem látna az ember jobbra-balra fasiszta jelvényeket s a polcokon újságokat, szinte azt hihetné az utas, hogy itt elaludt az idő s még mindig egyezerháromszáz és egynéhányat írnak.

A szűk utca egyik kicsiny térré táguló pontján a kövezők éppen a köveket recézik, nehogy csúszósak legyenek, mikor az emberek fel-lekapaszzkodnak az elég meredek utakon. Egészen így kopácsolhattak 500 év előtt, 600 év előtt. Itt nem változnak a divatok.

A városka főtere, a világhírű sienai piac, maga az olasz fantázia, maga a középkori lendület és merész eredetiség. Hatalmas, félköralakú tér, amely erősen lejt az alatt épült s a félkört elvágó, széles homlokzatú Palazzo Publico felé. A híres városháza valósággal gödörben fekszik; onnan nyúlik ki a maga 102 méter magas, oromzatos tornyával. Valamikor ez a városháza egyúttal országháza volt, kormányzóság, amikor Siena még a független olasz liliputi köztársaságok közé tartozott. Ezen a hatalmas, félköralakú téren hangzott fel egykoron a város nagy szülöttjének, a ferences szent Bernardinónak csodálatos ékesszólása: azok a 3-4 órás bűnbánati prédikációk, amelyeket csak a nép s az előkelőségek hangos bűnbánati zokogása és a „Misericordià!” felkiáltásai szakítottak félbe.

Ezen a téren van a híres, régi primitívtségében is megkapó Chigi-palota. Íme, amott VI. Pius pápa lakott, amikor a francia forradalmárok katonasága elhurcolta Rómából s egy ideig itt tartotta fogva. A Chigi név VII. Sándorra emlékeztet, aki szintén itt lakott; a híres kölni nunciusra, aki a 30 éves háború végén s a westfáli békekötésben szerepelt s a kor egyik legjelesebb diplomatája volt, bár azután mint pápa, csak részben váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Fényes nevek egész sora fűződik ehhez a városkához: a vallás, a történet, a művészet

kiválóságainak nevei, amint hogy általában Olaszországnak alig van pontja, ahol ne találkoznánk az emberi élet e három legelőkelőbb megnyilvánulásának kiválóságaival, A Piccolomini-palota a híres humanista pápa, II. Pius emlékét idézi fel. Van szomorú emlékezés is: innen Sienából indult ki a Socinusok mozgalma, ez az újkori arianizmus, amelyből eredt nálunk az unitárius szekta s idevaló volt a szomorú emlékezetű Ochino, aki a kapucinusok jeles vándorszónokából lett az egyházellenes forradalomnak egyik hányatott életű vezére.

Ezúttal mindez csak másodsorban érdekelt engem. Még a világhírű dóm is, az olasz gótika páratlan remekműve, amelyet már a XII. században kezdtek építeni, s amely, ha teljesen kiépítik, a világ leghatalmasabb székesegyháza lenne, most csak másodfokú érdekesség maradt. Sienának legfőbb egyháztörténeti nevezetessége szerény megítélésem szerint mind nem ez volt, hanem az a nyomorúságos, meredek, keskeny és rosszul kövezett sikátor, amelynek egyik vakolatlan házán ez a primitív ősi felírás aranylik a látogató szemébe: *Katryne Domus*.

Katalin háza! Itt született és élt tehát Siena legnagyobb asszonya, sőt Európa s a világ egyik legnagyobb asszonya, Sienai szent Katalin,

Nem tudom, szíves olvasó, megfigyelted-e: a közvélemény s az általános, liberális történeti szemlélet előtt a „szent” szó már bizonyos pejoratív, rontó és kicsinyítő értelmezést nyert. Mihelyt valaki „szent”, már nem szokás komolyan venni, nem szabad az emberi nagyságot sem elismerni, hanem át kell engedni őt a jámboroknak és az Egyháznak. Tegyenek velük, amit akarnak. „Szent” volt valaki? Akkor bizonyos sokat imádkozott és sokat sanyargatta magát, egyébként bizonyos együgyű és jelentéktelen személyiség volt. Aquinói Tamás, Pauli Vince s

a többiek. Ha nem szentek volnának, a világ harsogná a nevüket . . .

Sienai szent Katalin óriási történeti jelentőségét talán szintén az a körülmény homályosította el a ma még uralkodó és divatos történeti szemléletben, hogy szent volt és szentnek nevezik. Ha nem a mienk volna s ha nem neveznök szentnek, bizonytalán többet hallana róla a világ. Így pedig még a családi nevét is kevesen ismerik: Benincasa Katalinról a hitbuzgalmi írókon kívül újszólva nem beszél senki.

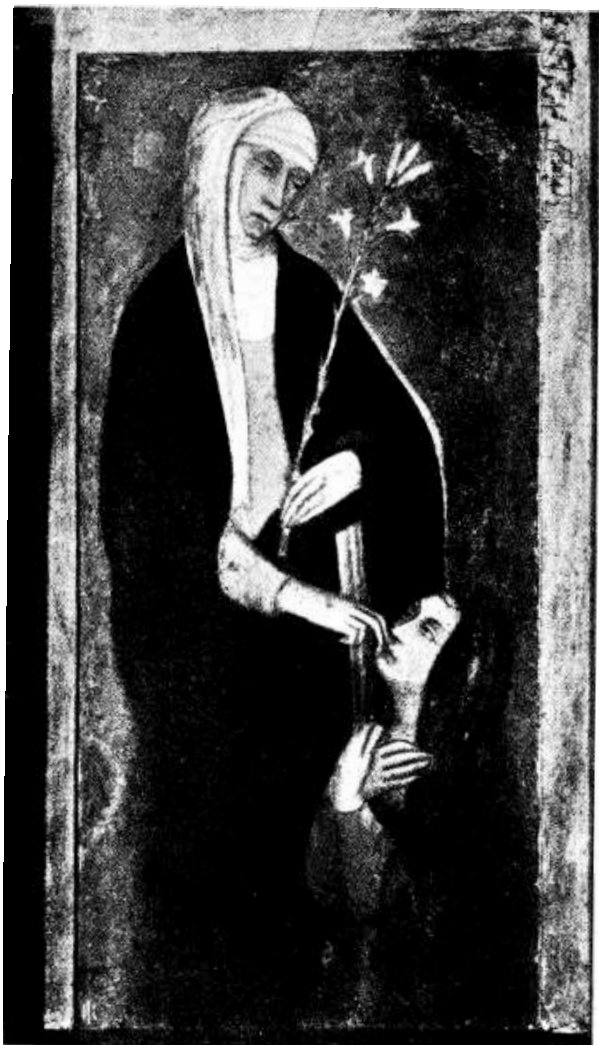
Ez az egyszerű sienai hajadon, ez a harmadrendi dominikána az egyháztörténet egyik legszomorúbb korában élt, mindössze 33 évet s ebből a kisedet, szegényes házból, a gyapjűfestő Benincasa házából indulva ki — mint ennek 25 gyermeke közül az utolsóelőtti — vitt végbe olyan nagy tetteket, aminő pl. a pápának Avignonból való visszahozatala volt.

A zendülő s éppen ezért interdiktum alá vetett Flórenc, amelyet az interdiktum a kereskedelmi érdekeiben is élénken érintett, végre nagy nehezen hallgatott Katalinra s őt küldte közvetítő követül a pápához. A sienai hajadon számárháton indult neki az útnak, hűsztatú követtség élén, Avignon felé. Pedig a küldőinek előzőleg elég kemény szavakat mondott és írt. Leveleit lehetetlen olvasni csodálkozás és meghatódás nélkül. Micsoda nyíltsággal, milyen egyenes, ostorozó szavakkal lobbantja szemére a signoriának hűtlenségét s engedetlenséget Krisztus helytartója iránt! S ugyanakkor mennyi nemes mérséklet, mennyi mély evangéliumi gondolat és átélés, milyen leheletszerű, légies finomság, természetfeletti érzés lengi át minden intelmét, kérését, szemrehányását s oktatását!

De nemcsak a zendülő Flórencet figyelmeztette mulasztásaira, hanem a bíborosokat, sőt magát a pápát is. így szólt XI. Gergelyhez, aki összes bíborosaitól környezve fogadta őt:

„Kérlek téged, Szentséges Atya, kövesd férfias bátorsággal Krisztust, akinek helytartója vagy! Ne félj a viharoktól, ne félj hűtelen gyermekeidtól, akik ellened fellázadtak. Isten veled lesz! Gondoskodjál a lelki dolgokról, jó lelkipásztorokról, jó helytartókról a városaidban, mert a rossz lelkipásztorok és rossz helytartók miatt jött ez a lázadás! Teljesítsd, amit szent sugalmazásra kezdettél: jöjj vissza Rómába és indíts keresztes-hadjáratot! Semmi halasztás többé! . . . Emeld fel a kereszts lobogóját, mert a kereszts illata hozza el majd a békét . . . Nem ismerek más utat az eltévedt bárányok visszanyerésére, mint a szeretetet . . . Azért kérek a Megfeszítettre, tedd meg nekem azt az irgalmat, győzd le jóságoddal az ő rosszaságukat . . . Tieid vagyunk Atyám, jöjj s én ígérem neked, a vad farkasok mint szelíd bárányok fogják a fejüket az öledbe tenni . . . Az Őzés megmérgezte a világot és megtámadta az Egyház misztikus testét; pusztulásba vitte az Ur menyasszonyának kertjét s rosszillatú virágokkal töltötte el azt . . . Földi levegő, pompa és hiúság harapózott el . . . A lelkipásztorok bűnei azok, amelyek az alattvalók lelkébe sötétséget s halált visznek . . . Kapzsiságból kereskedők s uzsorások lettek. Kiszívják alattvalóik vérének s csak azt szeretik, aki pénzt ad nekik . . . Szeretted jó Atyám, jöjj vissza Rómába, mihelyt csak lehet; a Keresztfeszített izeni neked általam: ne félj semmitől! Ha nem teszed meg kötelességedet, akkor kell félned!”

Katalin célt ért: XI. Gergely pápa 1377-ben Rómába tette vissza a pápaság székhelyét. A siénai szűz öröme azonban nem volt tartós: VI. Orbán szerencsétlen merev-

*Szent Katalin (Francesco Vanni) freskója
a sienai S. Dománios templomban*

sége alkalmat adott az egyenetlenkedések kitörésére s hamarosan bekövetkezett az Avignonnál is nagyobb csapás: a nagy nyugati egyházszakadás.

Katalin újra akcióba lépett.

Lángszavakkal kelt mindjárt a szakadás kezdetén a törvényes pápa, VI. Orbán védelmére. Az ellenpápához csatlakozó, párttűző bíborosokat nem átalta „emberi alakba bujt ördögöknek” nevezni. Fejedelmekkel, országnagyokkal, püspökökkel levelezett, hogy a törvényes pápa engedelmességére vezesse vagy abban megtartsa őket.

Kisebb érdeme, hogy az olasz nyelvet oly páratlan tisztasággal s csínnal kezelte, hogy levelei Dante és Petrarca mellett az olasz klasszikusok sorába emelik.

E mellett a keresztény életszentség csodás magaslataira emelkedett. Hét éves korában szüzességi fogadalmat tett s még szinte gyermek volt, amikor abban a vigasztaló látomásban részesült, amelyet azóta annyi festmény örökített meg: Krisztussal jegyezte el magát. Éveken át nem vett magához más táplálékot, mint az Oltáriszentséget . . .

A *Katryne Domus* papja megmutatta nekem a követ, amelyen Katalin aludt; a kicsiny ablakot, amelyen keresztül a szegényeit táplálta. Megengedte, hogy abban a, szobában misézzem, amely a nagyszámú családnak nappalija volt s amelyet azóta Baldassare Peruzzi kápolnává alakított át.

A lelkem elmerül a történeti emlékezések acélfürdőjében. Itt, ezen a ponton megint egyszer meghatóan nyúlt le a világ sorsának intézésébe a Gondviselés. Itt hozta létre titokzatos hatásainak egyik legfeltűnőbbjét. Itt, ezeken a nyomorult köveken, ezekben a szűk odúkban teljesedett legragyogóbban a Megváltó ígérete, hogy Anyaszentegyházát nem engedi a poklok prédájává lenni,

emberi önzés, ostobaság, góg, politika, haszonlesés áldozatul esni. Péter néha gyenge s akkor Pál erősíti meg. Szép Fülöp ármánya, a francia politika viláгурalmi törekvései helytelen lépésre, Róma elhagyására bírták rá a pápákat s egy kisvárosi iparosleányka volt az, aki 72 éves távollét után helyes útra igazította őket. Katalin megszégyenítette Szép Fülöp minden politikai sakkhúzását, megsemmisítette minden pirrhusi győzelmét. Es Caterina da Siena mindezt forradalom nélkül csinálta meg. A zendülés, az engedetlenség, a tiszteletlenség minden, mégoly halvány árnyéka nélkül. Reformátor volt a legjavából, de a későbbi úgynevezett reformátorok minden elvakult szenvedélyessége s képromboló fanatizmusa nélkül. Soha egyetlen törvénytelen lépésre nem ragadtatta magát, csak sírt, imádkozott, kért, könyörgött s az Isten büntetésével fenyegetett. Es győzött. Pedig ez a győzelem is milyen tövises volt! A felingerelt olaszok nem akartak francia származású pápáról hallani s ő hazahozta a francia XI. Gergelyt s rávette a forrongó, lázongó rómaiakat, hogy hódoljanak meg neki engedelmesen és szeretettel!

Csak mikor életének második gigászi feladatához fogott: a meginduló nyugati egyházzsakadás visszaszorításához, érezte erőinek hanyatlását s szíve megszakadt fájdalmában, amikor a törvényes pápa, a nemes szándékú, feddhetetlen életű, de oktanul szigorú s tapintatlan VI. Orbán még a saját párhíveit is elidegenítette magától s a szakadás egyre terjedt,

Katalin teste nem pihen a saját házában. Odavitték Rómába, a S. Maria sopra Minervába, Michelangelo diadalmas Krisztusa mellé. A homályos, gótikus templom mintha azt a kort jelképezné, amelyben Katalin élt, a középkor végének azt a nyomott, zavart levegőjét, amelyet a hivatásukról megfélekedzett keresztény nagyok, egyháziak és világiak borítottak Krisztus országára. Katalin ma is virraszt

s győzelmének szimbólumaként Michelangelo feltámadott Krisztusa az Egyház új és új talpraállítását jelképezi. Hirdeti emberi mulasztások s gonoszságok után a szentek diadalát s a hit tisztaságának továbbélését időtlen időkig., Katalint nagy földije, a frivol humanistából őszintén megtért s később a pápai trónra emelt IL Pius avatta szentté 1461-ben.

Róma. — Sienából ismét Rómába vezet az utam.

Róma . . . Szenttéavatás a San Pietróban. Az ősi, hagyományos pompa felvonul ismét. Történet, művészet, vallás a legszebb kincseiket hozzák ide s bontják ki az Apostolfejedelem sírja körül.

A tribünökön a diplomáciai testület, a máltai lovagok, egy egész nemzetközi világ. A diplomaták között egy szálas férfi, mellette két alacsony: De Valera, Dollfuss, Schuschnigg. Körülöttem Abbé Merklen, a Croix főszerkesztője, François Veuillot, P. Muckermann Frigyes, Conte Dalla Torre. A katolikus sajtó vezérkara. Akiket XL Pius, igaz, hogy némi erős optimizmussal, úgy jellemezett, mint akik képviselik itt a nagy összességek összességét, vagy legalább megközelítőleg azt. „La totalité, o quasi, délie totalité, o quasi!” Csak nagyon messziről megközelítőleg, sajnos. A katolikusok világszerte nagyon befelé élnek, a kifelé való élethez kevés az érzékük. Még a katolikus gondolat hivatásos képviselői közt is akad elég, aki ma sem érti, hogy katolikus sajtóra szükségünk van s nem tudja belátni, miért ne szegődjék ahhoz a szürke világnézetű sajtóhoz, amelyet ő „érdeke-sebbnek” talál. Érdekesség, ellenzékiség, némi szenteltvízzel időnkint megfröcskölt liberalizmus fontosabb szempont sokaknak, mint a katolicizmus; legalább is tízszer előbb megbocsátja az utóbbinak hiányosságait, mint az előbbieket.

Felvonulnak a bíborosok. Világnevezetességű emberek vannak köztük: Ehrle, Gasparri, Segura. Engem egynek a látványa köt le valamennyi közül. Magas, szikár, aszkéta-arcú, még eléggé fiatal kardinális, sugárzó intelligenciájú megjelenés. Pacelli, a bíboros-államtitkár. Arca fájdalmas, gondtelt; szinte látszik rajta, hogy egy világegyház terhét viseli a vállán, kimondhatatlan felelősségeket. És ezeket a felelősségeket látnivalólag mélyen át is érzi. Végtelenül imponált nekem az a gyermekded, szinte apácás áhítat, ahogy ez a nagy ember azonnal, hogy a helyére ért, elővette a breviáriumát s mély, átszellemült imába merült. Látszott rajta, hogy nem érdekli semmi más. A pompa, a látványosság, a jelenlevők, a tömeg, amely őt figyeli, mindez látnivalólag nem tett rá hatást, érintetlenül hagyta a lelkét. Szenvedőn, oltalmat keresőn, Istent szomjazón, meghajolt fővel s lecsukott szemmel mélyedt el áhítatába.

Úgy éreztem e percben, hogy nekem is imádkoznom kell most övele és őerte. Hátha ő lesz a legközelebbi pápa . . . Domine, ostende, quem elegeris. Uram, mutasd majd meg, kit választottál! . . .

Kihallgatás a Vatikánban . . .

A Bernini-féle Sala Ducale nehéz-stukkos, aranyozott drapériái alatt ma olyan zárandokcsapat vár a pápai kihallgatásra, amely még ezekben a sokat látott termekben is ritka. Írók és újságírók nemzetközi zárandoklata hódol a Szentséges Atyának. Mindenféle nyelvűek s mindenféle országból valók, mint az már megszokott dolog itt, a vatikáni termekben. Van itt német és francia, görög és norvég, spanyol és délamerikai, litván és orosz, sőt még kínai is: egy fiatalember, aki gyalog zárandokolt el Szingapúrból Rómáig . . . Csekély két esztendőt töltött úton. Az európai kultúrországok természetesen teljes szám-

mal képviselve vannak, leginkább a franciák és a belgák.

Jön a Szentatya, nemesi gárdája s a szolgálattelvő, lila reverendás kamarások között ... A gyakran látott, megszokott s mégis mindig ünnepélyes kép ... A pápa áldásra emeli föl kezét, a halászyűrűst. Minden negyedik-ötödik zárándokhoz szól is néhány szót. Nagyon halvány az arca, szinte üvegszerű.

Trónjára lép s helyet foglal. Ott állok oldalt tőle a sarokban s figyelem. Íme, itt ül előttem fehér reverendájában az ember, aki a legcsodálatosabb, legvitatottabb s legmaradandóbb hatalmat képviseli a földön. A szellem, a lélek, a természetfelettség hatalmát. Ezekről az ajkáról, ezekből a fehér kezekből indul ki a tanítás, az útmutatás, amelyet százmilliók lesnek és követnek. O, nemcsak az a négyszáz millió, aki katolikusnak nevezi magát. Nem, hanem sokkal többen. Van, aki el szeretné hallgatni magában a pápa szavának visszhangját; van, aki fogcsikorgatva veszi tudomásul a pápaság tekintélyének minden gáncs és félremagyarázás mellett is újabb és újabb növekedését. De nem változtathat a tényeken. Ez a trónszék itt előttem, ez a halkan zengő, erőt és meleget sugárzó hang, ezek a nyugodt gesztusok, ezek a szemvillanások egy világnak diktálják az ütemet. Nem a technokrácia s nem a kereskedelmi világnak talán, nem is a gyűlölködés és politika világnak; de hát vannak más világok is.

A pápa beszél s közben a lelkem vissza-visszaszáll Sienába, a *Katryne Domus*-ba. szent Katalin házába. Az a gyenge nő a világ legfőbb és leghatalmasabb tanító-mesterére is hatással tudott lenni. S rajta keresztül egy egész világra, az Egyház egész fejlődésére. Pedig neki semmi sem állt a rendelkezésére más, mint az ima, az elmélkedés, a kérő és könyörgő szó. Ma nekünk, Krisztus modern bajnokainak, a katolikus sajtó és irodalom munka-

sainak mennyivel könnyebb a helyzetünk! A modern technika és közlekedésügy minden vívmánya rendelkezésünkre áll, hogy százezer számra hódítsuk vissza a lelkeket az igazság és Krisztus számára. Honnan van az, hogy ennek ellenére és számos hangos kísérlet után is oly lassan és nehezen érvényesül rajtunk keresztül a lélek szava s az igazság tüze?

Katryne Domus! Valahol ott kell a hibának lenni, hogy mi nem vagyunk úgy tele hittel, természetfölöttiséggel, Istenbe merült lelkülettel és önfeledéssel, mint ahogy ezek az égbenyúlóan nagy lelkek, gyenge nők és szerény harmadrendiek voltak. A világot nem lehet tankokkal, bankokkal, még rotációs gépekkel sem Krisztushoz hódítani, csak akkor, ha hit él bennünk, de sziklákat robbantó hit. És szeretet, de hegyeken, akadályokon, földön és poklokon átcsapó szeretet . . .

KONSTANTINÁPOLYI EMLÉK

Sohasem volt ideálom a Kelet; nem is törekedtem soha utána, hogy meglássam. Vannak sokan, akik rajonganak érte, Kelet bűvös, varázslatos, álomszerű világáért. Én sohasem tudtam túlságosan lelkesedni érte, ezért a passzív, fatalista, hallgatólag és méléző merevségért, amely a Keletnek oly jellemző vonása. Azokért az emberekért, akik a bölcseséget az évezredek egyhelyben topogásban látják s míg néma szemükben sötéttűzű, félelmetes szenvedélyek üszke leskelődik, fakó arcuk az érzéketlenség titokzatosságában tetszeleg. Ne általánosítsunk: valószínűleg ott is vannak kivételek. De Kelet uralkodó vonása mégis, úgy látszik, ez!

Ám, ha egy váratlan küldetés folytán mégis megadatott nekem, hogy a Keletnek legalább egy picinyke darabját egyszer szemtől-szembe lássam, hadd mélyedek el a szemléletében s hadd elevenítem fel magamban azokat a képeket, a múltnak dicsőséges és siralmas emlékezeit, amelyek ennek a földnek minden ízén-rögén: Macedóniában és Kisázsziában, Konstantinápolyban és Törökországban lépten-nyomon élénk ötlenek.

Már az odautazás olyan, mint egy gimnáziumi történelemórai ismétlés. Annak a szomorú és mégis drámai erőktől duzzadó kornak megelevenedése, amikor Magyar-

ország a keresztény Európa kapuja és kapusa volt egy szörnyű, véres, többszázados, életre-halálra szóló versengésben. Belgrád, a régi Nándorfehérvár . . . Hunyadi, Kapisztrán, a kereszties sereg! ... És lejjebb Szerbia, amelynek törökkori harci emlékeihez hozzáfűződnék a világháborúból ismert nevek: hegyek, folyók, helységek. És azután Bulgária, a maga végeláthatatlan síkságaival és dombvidékével, amelyből váratlanul, szökésszerűen emelkedik ki a szienit-dombokon épült Plovdiv városa. Az utazó alig sejtené, hogy ez a szláv városnév: Plovdiv, az ősi Philippopolis nevének átalakítása. Philippopolis: Macedóniai Fülöpnek, Nagy Sándor atyjának volt a városa, ő alapította és fejlesztette. Azután Drinápoly, amelynek ma törökösen Edirne a neve. Amarra túl pedig Várna fekszik, Ulászló királyunk és a nagynevű Cesarini bíboros tragédiájának színhelye . . . Mennyi vér folyt itt mindenfelé, mennyi hősi küzdelem, mennyi sorsdöntő mérkőzés!

De ez a föld már a keresztény őskor emlékeiben is gazdag. Hiszen errefelé már szent Pál is járt, aki Macedónián csakúgy, mint Előázsián, keresztül-kasul vándorolt. Ezek közt a hegyek közt, ezek alatt a felhők alatt álmodta meg a népek apostola annak az ő világhódító hadjáratának további állomásait, amellyel az egész akkor ismert világot Krisztus lábai elé akarta fektetni, Szíriától kezdve el egészen Hispániáig.

A vonat eléri a török határt s végigszántja azt a darabka földet, amely az egykor oly roppant kiterjedésű európai török birodalomból a félhold birtokában még megmaradt. Hamarosan már a Márvány-tenger partján kanyarog vonatunk, csinos fürdőtelepek és modern nyaralóvároskák között. Végre, nagysokára feltűnnek Konstantinápoly tornyai is. Mindenekelőtt a város rombadőlt falai s a félelmetes emlékü, még omladékaiban is iszonyra gerjesztő Héttorony-erődítmény, amelynek falai között

ezer meg ezer magyar fogoly várta menedéktelen halálát. Metsző ellentét: a napsütéses, elegáns, mosolygó szórakozóhelyek s azután hirtelen a gyötrelmek pokláinak ez a romjaiban is fenyegető maradványa! . . .

A vonatról messze darabon látható a tengertől az Aranyszarvig nagy ívben felfutó hármass városfal, amelyet régebbi erődítések után főleg II. Theodosius császár emelt s amely sokszáz éven át a várost mindenféle ellenséges támadással szemben hathatósan megvédte. Hetedfél kilométer hosszú, 30 méter magas falak voltak ezek, amelyeknek a tetején egy kocsis is kényelmesen elmehetett. A fal áttörhetetlennek látszott. Míg aztán a végzetes 1453. május 29-én II. Mohamed szultán elkeseredett küzdelemben mégis át nem törte s ezzel a kelet-római császárságnak mindenkorra véget nem vetett. Ma a hatalmas fal-építmény véges-végig egyetlen rom, amelyet megjavítani, vagy akár csak eltakarítani is a mohamedán fatalizmusba ütköző cselekedet volna. Ha Allah úgy akarta, hogy a fal elpusztuljon, nem szabad helyreállítani, mert halandó embernek nem szabad magát Allah határozataiba beleártania. Konstantinápoly különben tele van hasonló romokkal, még a Bosporust kétoldalt szegélyező gyönyörű paloták között is akad nem egy, amelyet idők folyamán tűzvész pusztított el s amelyet azóta babonás félelem övez. A rommá égett paloták belsejéből egész vegetáció: bokrok és sudár fák emelkednek ki, de a palotát újraépíteni vagy elhordani a világért sem szabad . . .

S éppen ez: a romok túltengése adja meg Konstantinápolynak azt a sajátságos, gyászoló jelleget, amely mintha egyben beszédes kifejezője lenne azoknak a siralmas tragédiáknak, amelyek ennek a városnak a történetét annyira jellemzik.

Vonatunk befut a Szirkedsi-állomásra, Konstanti-

nápoly európai vasútvonalának végpontjára. Kedves ismerős fogad, a római Gergely-egyetem egyik tanára, aki itt történeti kutatásokat folytat s most elém jött, hogy rendházunkba kalauzoljon. Az autótaxi kifogástalan eleganciája sajátos ellentétben van az utak egy részének szörnyű primitívségével. Mihelyt az Aranyszarvon átvezető hidat, a Köprü-t elhagytuk, amely a város egyik legfőbb ütőere, egy darabig még az európaiak városrészének széles, modern útjain siklunk tova, de azután csakhamar a régi városrészek kicsiny, meredek és kacskaringós utcáskáira kerülünk, girbe-görbe utakra, amelyek hol egy kerítésnélküli szakadék mellett kanyarognak el, hol valami hihetetlenül merész kapaszkodónak futnak neki. Az utas csak azt csodálja, hogyan lehet ilyen utakon autón közlekedni. A török soffőr azonban — oda se neki! — bravúrosan forgatja, gyúrja, csavargatja és ficamítja a kormány kerekét és csakugyan diadalmasan átvergődik minden mélység mellett s minden merész kapaszkodón; egyszercsak megáll s mosolyogva nyitja ki az autó ajtaját: Itt vagyunk, ez a kívánt házszám. Az aprócska francia templom s mellette a rendház. Gyalog is nehéz lehet idetalálni, hát még kocsin! De aki Konstantinápolyban autót hajt, annak a lehetetlenre is vállalkoznia kell.

Kicsiny a rendház, mindössze öt rendtárs lakja. Köztük egy arab és egy — magyar, akinek látogatása utazásom közvetlen célja. A közös társalgási nyelv a nemzetörökökre nézve természetesen a francia, mint ahogy Szófiától, sőt már Belgrádtól kezdve a nemzetközi érintkezés nyelve mindenütt a francia. Minden művelt szerb, bolgár és főleg török kitűnően beszél franciául. Ami azonban a viláért sem jelenti azt, hogy nagy franciabarátok lennének. A keresztény hittenjesztési törekvéseknek is inkább kárára, mint hasznára vált, hogy sokáig úgyszólván teljesen francia irányítás alatt állottak s helyenkint erősen

keveredtek is a francia politikai törekvésekkel. A keresztény örmények és görögök utóbb ugyancsak kemény árat fizettek érte, hogy a franciák, angolok és olaszok szárnyai alá szegődtek . . .

Magyar rendtársammal azután, aki itt turkológiai és török történeti tanulmányokkal foglalkozik s melleleg a konstantinápolyi magyarok közt lelkipásztori teendőket végez, hamarosan megjártam a török főváros nevezetességeit, Konstantinápolyt fekvése a világ egyik legszebb városává avatja. Aki az európai városnegyedből, Perából, pl. a mi rendházunk lapos tetejéről estefelé áttekint a régi városra, ahol az Aja Szófia s a Díván tornya számos más mecsettel, minarettel és a szultánok egykori palotájával együtt varázslatos ragyogásban emelkedik bele a tavaszi este kezdő szürkületébe, megfürdetve kupoláinak és tornyainak fantasztikus körvonalait a lebukó nap vörvörös sugaraiban, vagy aki szikrázó napfényben végigtekint az Aranyszarv felett a Szerájon, a Márvány-tengeren, a négy festői Herceg-sziget s tovább a kisázsiai hegykoszorú felé: megállapíthatja magában, hogy a legszebb városképet látta, amelyet Nápolyon kívül Európában valaha is szemlélhetett.

A város egész arculatán egyébként meglátszik a — Kelet. Legmodernebb európai építmények tözsomszédságában hamisítatlan Ázsia. Elegáns európai toaettekben korzózó közönség s egy lépéssel odébb egy mellékutcában az úttestre kidobott hulladékokon marakodó, tömredék lompos kutya. Finom udvariasság, de ugyanakkor valami hideg és önző részvétlenség, A Gházi parancsára a fez már végleg eltűnt a fejekről, de itt is, ott is felbukkan még egy-egy imám fején a turbán. Esetlen, új mázolású, latinbetűs feliratok; az arabbetűs feliratok tilosak, de a hirtelen átfestés alól itt is, ott is kibukkannak

még. A mohamedánizmust az új Törökország lassú halálra ítélte, de helyébe nem léptetett jobbat; a kereszténység templomai s intézetei félénken húzódnak meg a háztömbök között, mintha minden pillanatban várnák a bezáró, kitiltó végzést . . . Idegenek, megtűrték. Az államvallási jellegtől hivatalosan megfosztott mohamedánizmus azonban ott tüzel még mint néphagyomány s mint nemzeti alapvonás a muzulmánok lelkében s ha másban nem, a kereszténység ellen való csendes gyűlöletben ma is megnyilvánul. Mindennapi dolog, hogy fanatikus kezek a keresztény temetőben éjnek idején letördelik a keresztet, vagy kivésik a sírkövek díszítéséből a kereszt jelét. Az új török állam vallásszabadságot és vallásegyenlőséget hirdet, de maga inkább a teljes vallásellenesség alapján áll. Törökország „laikus állam”, — ahogy eufemisztikusan mondják.

Az Aja Szófia, az isteni bölcsesség temploma, Konstantinápolynak ma is páratlan, egyedülálló büszkesége. Mint építészeti remekmű, sok tekintetben még a római Szent Péter-templomot is felülmúlja. Hallatlan építészeti fantázia és merészség szülte: itt az egész óriási templom minden részéből fel lehet látni a 30 méter átmérőjű, több mint 50 méter magas, hatalmas kupolába, amely mintha nem is oszlopokon nyugodnék, hanem mellék-kupolákon és ezek ívein, úgyhogy a roppant súly azt a benyomást kelti, mintha lebegne. Egy kupola- és ívzuhatag, amelyben a felső tagozatok alsóbb boltívek egész koszorújába bomolnak szét. Szinte egy kőből való, sokrétű, megdermedt vízesés. A falak, ívek és mennyezetek egykori arany mozaikjait durva, sárgás festéssel tüntette el a mohamedánizmus, amely képes-ábrázolásokat elvből nem tűr meg. A sárga meszelés alól azonban erre is, arra is elő-előtűnedezik egy-egy eltüntetett, régi kereszt jel vagy

Krisztus-fej: a régi tulajdonosnak, az Aj a Szófiát felépítő hitnek bujdosó, feltámadásra vágyó maradványa.

Ez a templom a legszebb monumentális emléke Konstantinápoly dicsőséges, katolikus múltjának. Annál megkapóbb, mert hiszen a mai római Szent Péter-templomnál csaknem ezer esztendővel idősebb! A Nagy Konstantin által épített eredeti Hagia Sophia (Szent Bölcsesség, vagyis a Megváltó) temploma 404-ben leégett, mire II. Theodosius császár újjáépíttette. 532-ben ismét lángok martaléka lett s ekkor Justiniánus császár alatt épült meg jelenlegi alakjában. 537-ben szentelték fel. Építői a trallesi Anthemios és a miletosi Isidoros voltak — minden idők legnagyobb építőmesterei közül valók.

Elszédül az ember, ha végiggondolja, mi mindenféle nagy és megrázó eseménynek volt azóta színhelye ez a templom: a régi és az új. Valamikor Nazianzi Gergely és Aranyszájú János szónoklatai visszhangzottak itt; de nem egyszer udvari cselszövések, császári és császárnői féltékenységek hiú játéka is belenyúlt az itt székelő egyházfejedelmek apostoli munkájába. A keleti egyháznak számos nevezetessége tündökölt ezen a helyen; császárkoronázások és zsinatok fényes ünnepei zajlottak le egykor ebben a templomban. De ugyancsak itt teljesedett be a keleti egyház nagy tragédiája is: az egyházi életbe beszűrkedett politika és nemzeti nagyravágyás, amely tömerdek viszályba, eretnységbe s végül a teljes elszakadásba sodorta bele a büszke keleti egyházat.

Konstantinápoly, az „új Róma”, a római császárok birodalmi székhelye, túlságosan beleélte magát a gondolatba, hogy az egyházi életben sem lehet a nyugati Rómának alárendeltje s mindinkább függetlenségre törekedett. Előbb a keleti patriarchátusoktól, utóbb Rómától is. Itt szemben, a mai Kadi-Köjben, a régi Kalcédonban, még így kiáltottak fel a negyedik egyetemes zsinat atyái Leó pápa leve-

lének vételekor: „Péter szolt Leó által!” De már ugyanők meg nem engedett módon igyekeztek Bizáncot a Kelet többi püspökségei fölé emelni. A nagy elődök kicsiny unokái aztán egyre nehezebben vállalkoztak arra, hogy az Egyház egységének és Péter főségének meghozzák személyes és nemzeti hiúságuk áldozatát. Egy nyugtalan vérű, kalandor természetű udvaronc, Photius végül is forradalmi lépésre szánta el magát: a Rómától belsőleg elidegenedett kedélyeket nyílt lázadásba vitte az Egyház egyetemese feje ellen.

A szomorú lépés szomorú következményei nem maradtak el: Bizánc egyháza, mint minden szakadárság, rálépett a csendes, belső elerőtlenedés és pusztulás útjára. A konstantinápolyi pátriárkák hamarosan a császári udvar uszályhordozói lettek, akik nem ritkán pénzért vásárolták meg méltóságukat. Chrysostomus székében csakhamar írástudatlan katonák, tehetségtelen lakájok ültek ... A továbbszakadozás, darabokra hullás, államhatalmak bérencévé süllyedés lett a további következmény. A nép széles rétegei vallásosak maradtak ugyan, de vallásosságuk a szilárd dogmatikus és egyházfegyelmi alap híján vajmi széles mértékben keveredett el keleti babonasággal és egykedvűséggel, amelynek összetartó kovásza időnkint alig volt más, mint a Róma ellen való gyűlölködés. Míg nem 1453-ban elérte a bizánci egyházat s a Hagia Sophiát szomorú végzete: a mohamedán rabszolgaság.

A modern Törökország új színeit keresve bolyongtam nem egyszer az európai városrész, Pera utcáin s közben többször el kellett mennem egy elég fényes külsejű, keresztény templom mellett, amely azonban mégsem különbözött sokban akármelyik városunknak valamelyik közepes templomától. Kérdésemre, milyen templom ez, megmagyarázták nekem, hogy hiszen ez: az ellen-Róma, az ellen-Szent Péter, a görögkeleti egyház központi bazilikája.

A Hagia Sophiából kilakoltatott ellenpápaé, a szakadár pátriárkáé.

Ez az egész? — gondoltam szinte megijedve. — Ennyi maradt hát belőle? Egy a sok közül, amely félve húzódik meg az idegenek városnegyedében? Amaz, amelyet elszakítottak Rómától, a dicsőséges és ősi Hagia Sophia — ma török mecset; a görögöket kiűzték belőle s a skizmának, az ellen-Rómának központja most itt húzódik meg egy aranyozott tetejű, de egyébként közepes kis hajlékban? Hol van a birodalma? Hol vannak az obedienciái? Ki engedelmeskedik ma neki? A fél világ ura akart lenni, nem akarta derekát meghajtani s ma neki sem engedelmeskednek többé; hatalma alig terjed túl a mai Törökországon, Hívei elfogytak; még a szakadár világnak is csak igen kicsiny része tekinti ezt az aranyozott fedelű, félretolt kis templomot a maga vallási központjának!

Olyan drámailag hat a bizánci egyháznak ez a kiköltöztetése, számkivetésbe üzetése! Palaeologus Mihály, a flórenci zsinat, Bessarion bíboros és még az utolsó császár is, a hőslelkű XI. Konstantin, hiába fáradoztak a vallási egység helyreállításán. Hiába hirdették ki az ünnepélyesen a Hagia Sophiában 1452-ben, az egyesülést a fanatikus keleti papsággal elfogadtatni nem tudták. A félrevezetett tömeg még a félhold közeledő seregétől sem rettegett annyira, mint a nyugati kereszténységgel való békekötéstől. Inkább a mohamedánok, mint a katolikusok, inkább Mohamed, mint Róma! Ez lett a jelszó abban a pillanatban, mikor a végzet már közeledett az elvakult város feje fölé.

Konstantinápoly ostroma és bevétele a városostromlások történetének egyik legizgalmasabb és legmeggrázóbb példája. II. Mohamed körülzárta a várost, benyomult az

Aranyszarv bejáratánál kifeszített óriási zárólánc mögé, majd irtózatossá, véres harc után 1453. május 29-én behatolt az égő, félig rombadőlt városba. Szomorú nevezetessége ennek az ostromnak, hogy ekkor használtak első ízben ágyúkat. És szomorú magyar nevezetesség, hogy a török haderőnek egyik főtüzére, aki sajátkészítésű ágyújából Mohamed szolgálatában 1000-1200 fontos kőgolyókkal lőtte a keresztény védősereget: renegát magyar volt! Konstantin császár maga is belevegült az ütközetbe s elesett; a hullák közt csak később találták meg holttestét, amely annyira össze volt szabdalva és taposva, hogy csak bíborszínű papucsáról ismertek reá benne a császár testére.

Konstantinápoly babonás népe hitt egy jövődőlésben, amely szerint a pogány hódító csak Konstantin oszlopáig jut el, ott azonban vereséget szenved és visszafordul. Ezért a lakosság tömegesen tódult a Hagia Sophia-templomba, amelynek egész hajóját, minden karzatát, lépcsőjét és előcsarnokát zsúfolásig megtöltötték a menekülők. Mohamed katonái vagy háromezret lemészároltak a védtelen tömegből, mígnem eszükbe jutott, hogy sokkal gazdaságosabb lesz a foglyokat rabszolgául eladni. Ezzel beszüntették az öldöklést. Az ozmán rabszolga-piacokat hónapokon át elárastották a görög hadifoglyok. Konstantinápoly pogány város lett s az ősi Hagia Sophia, a kereszténységnek Róma után egyik legnagyobb büszkesége, Aja Szófia néven török mecsetté alakították át. Ma a Koránból vett felírások villognak a falakon, amelyek közé keresztény embernek csak mezítláb vagy papucsban szabad belépnie.

Az átok beteljesült: inkább a pogányság és a félhold, mint Róma! S beteljesült a keleti szakadás legnagyobb birodalmában, a cári Oroszországban is, ahol ma a II. Mohamedeknek kegyetlenségben vetélytársai

Róma: A híres „Jó Pásztor” szobor. A keresztény ókor
végének remeke

szántják korbáccsal, karddal, kartáccsal a szerencsétlen skizmatikus ország vérző testét . . .

A Hagia Sophiától csak néhány lépés az egykori szent Iréne-templom, az isteni Békeség temploma. Ma török hadimúzeum. A Béke temploma Mars-isten kiállítócsarnoka lett. Vajjon kegyetlen irónia ez csupán, vagy ez is végzet és történeti megtorlás?

A világnak kevés pontján érezni a történeti igazságszolgáltatás ólomsúlyú kezét olyan erővel és következetességgel, mint a Hagia Sophia boltívei és kupolái alatt. Amikor ott jártam, az ezeréves oszlopok és mennyezeti ablakok között, különös szélzúgás nesze sírt. Mintha a Hagia Sophia sokszázéves falai nyögnék és zokognák kettős árvaságukat, kettős hithagyásukat!

Egyik délután társam az osztrák lazaristák meghívására kivitt a Márvány-tengeren fekvő Herceg-szigetek egyikére, az Antigoni-szigetre. A helyi hajó egy óra alatt visz el oda. A szigeten mindössze néhány európai villa s egy kicsiny görög falu van. Látogatást teszünk az osztrák irgalmas-nővéreknél, akiknek itt van az üdülőházuk. Abban az örömben van részem, hogy körükben két magyar nővérrel találkozom. Az egyik még elég jól beszél magyarul, a másik, egy volt közös hadseregbeli katonatisztnak a leánya, korán elkerült hazulról s mert sohasem volt alkalmá magyarul beszélni, már alig ért néhány magyar szót.

Utána az osztrák lazaristák nyaralójának vagyok a vendége, fent a hegy tetején. Egy öreg, szakállas, sokat tapasztalt osztrák fráterrel kettesben osztozunk a tágas épületen, amelyet mind a négy oldalon nyílt veranda vesz körül. Paradicsomi táj! Köröskörül zöldelő szőlők, gyümölcsfák, odébb pedig a tenger. Pillanatra keleti nagyúrnak képzelem magam s nem győzők betelni az

este szépségével. Ha holnap is szép lesz az idő, délen még az Olympus hófödte csúcsát is meglátom innen. Ejszaka azonban alapos vihar támad s a lenge fapalotát úgy rázza össze-vissza, hogy azt hiszem, a szélvihar egy szép pillanatban házfedelestől lehord valahova a domb aljára, ha nem a tengerbe. Másnap borús az idő, sőt egész nap gyengén szitál az eső is. Az ég felhős, a tengeren köd ül, vége a paradicsomnak.

Az eső ellenére nekiindulok, hogy körüljárjam a szigetet. Apró falu fekszik a domb lábánál, lakói rfagy-részt görögök. A templom nyitva áll: most kezdődik itt a görögkeleti nagyhét. Szegényes, hosszadalmas, nyomott hangulatú szertartás. Egy kántor és két ministránsfiú végeszakadatlan részeket énekel és recitál a szent könyvekből. Asszonyok, férfiak kelnek fel helyükről s mennek előre, az ikonok felé. Áhítatosan megcsókolják a feszületet s ballagnak vissza a helyükre. Valami szorongó, mélabús érzés üli meg a kis templomot s ott révedez a gyérszámú ájtatoskodók szemében, imádkozásában, énekében is. Szinte fogni lehet a szomorú valót, hogy a kereszténység itt csak megtűrt vendég; még a birtokjoga is kétséges; a templomot is bármikor elvehetik a hívektől . . . Különben a templomocska legrégebb része még a IX. század közepébe, a katolikus korba nyúlik vissza.

A szomszédos sziget, beszéli szeretetreméltó házigazdám, a politikai megfigyelés alatt álló emberek őrzőhelye. Csak engedéllyel lehet oda hajózni vagy onnan távozni. Valamikor, a szultánok korában s még régebben, kegyvesztett hercegek számkivetési helye volt, innen a szigetcsoport neve: Herceg-szigetek. Ma ennek a szigetnek, Chalkinak, éppen különös vendége van: az ide internált orosz bolsevik vezér, Bronstein-Trockij . . . Szinte csak egy kőhajításnyira tőlem. Különös szomszéd-ság . . .

Amott, már jóval közelebb a városhoz, a Kutják-szigete, Meredek, kopár, szürkés sziklatömb, amely fantasztikusan mered fel a tengerből. A nevét onnan kapta, hogy időnkint, ha Konstatinápolyban nagyon elszaporodnak az utcán csavargó, gazdtalan kutják, összefogdosnak belőlük egy hajórakományra valót s kihozzák ide. Kiteszik szegény bestyéket a szigetre s aztán a sorsukra bízzák őket. Hadd marják egymást agyon vagy pusztuljanak el éhen valamennyien. Stílszerű megoldás ... A Trockij-féle emberszörnyetegekkal még emberségesebben bánnak, pedig nehéz lenne hirtelen megmondani, ki árt az emberiségnek többet, azok a kutják-e, avagy a bolsevizmus emberbőrben járó vérebei . . .

Egy napon aztán átrándultunk az új török impérium új fővárosába: Ankarába is, az ókor Ancyrájába.

Mindig élmény először lépni egy új ország területére; kettős élmény, ha egy új világrész területére tesszük először lábunkat. Egy világrész földjére, ahol eddig nem jártunk.

A Köprü-vel szemközt, mint valami titokzatos tündérbirodalom magasan lebegő öre, mint egy széles szárnyú griff-madár, ragyog és hívogat a Haydar-Pasa nevű vasúti palota. Ez itt Ázsia kapuja: az anatóliai expresszek kiinduló állomása. Impozáns, büszke, kiterjedt architektúra, német mérnökök alkotása. A helyi hajó gyorsan átszeli a Bosporus szélesedő torkolatát s ahogy a túlsó oldalon Skutari előtt partra szállunk, a Haydar-Pasa homlokzata előtt először érinti lábunk Ázsia földjét.

Ázsia! Mint valami néma és mégis megrezegtető belső sikoltás hasítja át a lelkemet a gondolat, hogy íme, most arra a földre léptem, amelyen az Üdvözítő született, élt és meghalt. Ázsia! Te legnagyobb, legszentebb és legtitokzatosabb része ennek a világnak! Te ösföld, ahonnan

mindannyian jöttünk, mindnyájan, mi magyarok is, de az egész emberi nem is; te, minden őskultúra országútja, romok és titkok nyüzsgő tanyája! Te, 800 milliós népkonglomerátum hazája, amely az emberiségnek közel a felét hordozod földeden s ennek a 800 milliós tömegnek még alig egy százaléka keresztény. Pedig a kereszténységnek is itt ringott a bölcsője. Ez az a világrész, amelyen a megváltás műve lefolyt, ahol az Egyház született, ahol Mária járt s az apostolok s az első diakónusok, az első nagy igehirdetők és első egyházatyák. Szent Pál hazája ez és a Xavéri Ferencek működési helye! Ázsia! Kimondhatatlan egyvelege pogányságnak és keresztény emlékeknek, csodás kaleidoszkópja brahman és buddhista, sintoista és konfuciánus világnak, Indiának, Kínának, Japánnak, Szibériának, Tibetnek, pogány bálványimádásnak, keresztény misszióknak és vértanúságoknak .... Gyönyörűséges, végtelen, félelmetes ország, ahonnan mindaz jött, ami szép és nagy és nemes és hatalmas a világon és amely, miután egy világot vajúdott ki magából s a kincsek pazar patakját nyitotta meg öt világrész számára, ma elárvultan, elnémultan, keleti álmatagságba merevedetten jätssza Európa felé egy világsphinx szerepét . . .

Az anatóliai expressz, amely velünk Kisázsia éjtszakájába belerohan, még hamisítatlan Európa. Könnyed francia és török társalgás folyik az egyes vonatszszakaszokban; majdnem inkább francia, mint török. Az új fővárost európai mérnökök építik, az egyes hivatalokat, intézményeket, iskolákat európai szakemberek rendezik be. Diktátori parancs rendelte az új fővárost Előázsia közép-pontjába, egy eddig alig lakott pusztaság közepébe, ahol a hegyekkel környezett széles síkság közepén hirtelen kiszökellő ősi várhegy körül szorgalmasan bontják már a régi, patkányos viskókat s autóbuszokkal összekötött,

széles, villanyvilágítású sugárutak mentén erre is, arra is hatalmas, modern paloták épülnek. Itt is, ott is vaskos épülettömb emelkedik a magasba, de mellette még kecskét legeltet a kurd pásztor, akinek bugyros nadrágba bujtatott felesége hordja az ételt. De nem írom le a modern, épülő Ankarát; ez maradjon csak Baedekerék feladata.

Engem megint inkább a környék történeti és egyháztörténeti levegője fogott meg. Hihetetlen: ezeken a területeken, ahol ma helyenkint még farkasok tanyáznak s nagy ritkásan él a félművelt mohamedán és kurd lakosság, állott valamikor a háttiták birodalma, utánuk a görög kultúra legvirágzóbb telepei tanyáztak itt; vidám, kereskedő és irodalom-kedvelő népek, amelyeknek maguk az apostolok hirdették az evangéliumot. Ankara maga, a régi Ancyra, az egykori Galatia székhelye volt; ennek a tartománynak a kereszténységéhez, a galatákhöz intézte szent Pál egyik legmélyebb, dogmatikai tartalmú levelét. Az Apostolok Cselekedetei szerint ő maga ismételtén járt itt. Az errefelé vezető úton fekszik a kicsiny Isznik, régi nevén Nicaea, amely mint az első egyetemes zsinat székhelye, örökre beleírta nevét az egyháztörténelembe. Amott Iszmid, az egykori Nikomédia, valamikor Diocletianus és Nagy Konstantin kedvenc tartózkodó helye; utóbbi itt is halt meg az Anchyron-palotában. Hol van ma ezeknek a helyeknek egykori nagysága, ragyogása, lüktető kulturális és egyházi élete? Az iszlám könyörtelenül letarolt és kiégetett itt minden keresztény életet és virágzást, alig itt-ott találni valami kis emlékjelet az egykor virágzó kereszténységnek. Mint ahogy Konstantinápoly egyik külvárosában is találtunk egy mecsetté alakított ógörög templomot, amelynek még majdnem minden keresztény díszítése, szentképe, arany mozaikja megvan; a törökök valahogyan ottfelgették őket. De mindent összevéve csak

romok azok, amik fennmaradtak. Amint Krisztus halála helyén ma csak éppen mutatóban van egy kis kereszténység, úgy ezeken a tájakon is.

Ki térhetne ki a vádló kérdés elől: vajjon lehetséges lett volna-e ez a pusztító pogány előretörés, ha a félholdtól fenyegetett kereszténység egységes marad? Ha el nem erjeszti frissességét s meg nem őrli erejét a minden belső vitalitást elfojtó tragikus egyházszakadás? Véletlen-e, hogy ahol Rómától elszakadnak a keresztény rész-egyházak, ott előbb-utóbb siralmas sorvadás következik be, amely aztán hamarosan a pogányság újabb és újabb formáinak készíti elő az útját? Inkább Mohamed, mint Róma — jaj, hányszor ismétlődött meg a vallástörténelem folyamán ez a tragikusan elvakult jelszó és lett az összkereszténység fájdalmas meggyengülésének eszköze!

A frissen épülő Ankarában csakúgy, mint Konstantinápolyban, mintha egyetlen nagy, világtörténeti romhalmazon járna az ember. Az elárvult Hagia Sophia építészeti stílusát ugyan átvette az iszlám s azóta errefelé csaknem minden török templomot ennek az ősi katolikus templomnak a mintájára építettek — és mégis, mintha a Hagia Sophia csak a jogos tulajdonosának a kezében jelentene életet. A török és szakadár légkörben meghalt és megmerevedett. Nem fejlődött tovább. A keleti kereszténység sorsának képe ez, amely beledermedt a skizmába s mikor élet-halálharcának döntő órája ütött, ellentállni nem tudott többé.

Az új Róma alapítója szerénységből s vallásos kegyeletből alapította Konstantinápolyt a régi s igénytelen Bizantion helyén, mert nem akart uralkodni ott, ahol Krisztus helytartójának a trónja állott. Sejtette-e a minden pogányos keménysége mellett alapjában mégis nemeslelkű s finom érzésű császár, hogy az ő gondoskodását így fogja meghálálni az a város, amelyet ő emelt fel a

semmből? Hogy gyermekes hiúság, vetélkedés és uralomvágy kedvéért korcs epigonok hamarosan derékba török mindazt, amit az ő keze nyomában a keresztény őskor nagyjai, a Nazianzi Gergelyek és Aranyszájú Jánosok felépítettek?

Az utolsó félórában, mielőtt Konstantinápolyt elhagytam, megnéztem még a világhírű török bazárt, a Bűjük Csarsi-t, az állomás közelében. Sötét, csak lámpákkal világított sikátorok és boltívek terjedelmes labirintusa! Benne — mint hangya a bolyban — nyüzsög a kalmárhadszázados részben vásárló, részben csak nézelődő s a kereskedők árulási mohóságán évdő közönség. Megint egy darab hamisítatlan Kelet! Mesés szőnyegek, selymek, hímzések, fa-, fém- és csont-munkák. Élelmiszer és ruha, fegyver és házi eszközök végelethetetlen vására. A mellett hihetetlen zaj, bűz, piszok és sok-sok talmi csillogás . . . Ahogy itt is, ott is belebáméskodom az ezerszínű áru-garmadába, nekem is majdnem a nyakamba varr egy élelmes és ékesszóló igazhitű kalmár valami csillogó haszontalanságot. Nem is tudom: női ruhát-e vagy görbe kardot. Hiába rázom a fejemet a török szóra, hogy nem értem. Az élelmes muzulmán egy sereg európai nyelven mondja el egymásután a mondókáját s nagyon csodálkozik, amikor valamennyi igyekezete leperreg rólam.

— Français, Monsieur?

— Nem, nem vagyok francia.

— Italiano? — English? — Espanol? — Deutsch?

— Srb? — Nem, egyik sem vagyok.

A török kétségbe van esve, hogy egyetlen ismert nációnak sem sorozhat be. Én meg arra gondolok, amire már sok hasonló esetben gondoltam, mikor a nagyvilágot jártam. Arra, hogy néha egészen szerencsés eset, ha az ember magyar. Mert akkor senki sem érti meg s mindenki

számára teljesen elszigetelt idegen maradhat. Erre a szóra: magyar, török barátom is egyszerre elvesztette támadó bátorságát, csak az ábrázata derült széles mosolygóra.

— Kan-kardas! (szív-testvér!) — motyogta lelkesen.
 — A kardas nyelvén azonban mégsem tudott beszélni (mindössze egyetlen egy törökkel találkoztam Konstantinápolyban, aki magyarul is tudott) s mert én csökönyösen megmaradtam a mellett, hogy csak magyarul vagyok hajlandó megfőzetni magamat, hát az alkunak hamarosan vége szakadt.

Kan-kardas! Ez az állítólagos szívbéli barátság török és magyar közt, tudjuk, keveset használt nekünk a legújabb nemzetközi viszonylatokban s a magyar iparosoknak és munkásoknak is csak annyiban volt jobb dolguk Törökországban, hogy a többi nemzetek után tessékelik ki őket az országból . . .

Benn ülök ismét a konstantinápoly-párizsi gyorsban s a vonatom hamarosan belefűrja magát a keleti éjtszakába. Csak valahol Drinápoly táján révedek fel ábrándozásomból. Kelet, te szörnyű, te óriási Kelet, te kegyetlen elzárója a keresztény kultúra expanziós törekvéseinek, a Krisztus-ország nyugtalan és türelmetlen szétömlési vágyának! Te megrázó intelme a történelemnek s félelmetes mementója a Gondviselésnek azokkal a népekkel szemben, amelyek keresztényeknek vélték magukat, de a krisztusi szeretet törvényét, az Egyház nélkülözhetetlen alapokmányát: az egység parancsát nem vették komolyan! Ősi Bizánc, valamikor császárlány a városok között s ma rabnő, még hozzá egy halódó, pogány népnek megalázott, porbasújtott, rongyokban tépődő rabszolgája! Lesz-e még benned feltámadás?

A történelem homokórája feltartóztatlanul pergeti le a maga tanulságait; csak legyen, aki odafigyel rá s

megérti évszázados intelmeit. Két világ ragyogott fel eddig ezen a természettől áldott földön, ahol Európa és Ázsia egy szűk tengerszoros arasnyi szélességére közeledik egymáshoz, mint két roppant testnek egymást simogató, egymásért kinyúló keze valami fantasztikus szerelmi inceselkedésben. Két világ vélte itt magát a föld középpontjának s az emberiség hivatott urának: a szakadár kereszténység s az iszlám. Mindkettő porbahullt ma már s reményei csúfos kudarcba alázódtak. A keletrómai császárság s az Európát elnyeléssel fenyegető szultánok minden dicsősége, nagyravágyása, gögje és mohósága ma a múlté. Róma századokon át remegett és imádkozott, hogy ennek a városnak urai el ne öntsék és el ne pusztítsák Nyugat egész keresztény kultúráját. Ma a két világnak minden fenyegető hatalma elomlott, Róma pedig szilárdabban s ragyogóbban áll, mint valaha.

Ezt az ellentétet siratja-e, a római egység boldog múltját zokogja-e vissza a síró szél az Aja Szófia ósdi boltívei alatt?

AZ ÖRÖK PÁPASÁG

Aki csak egyetlen egy Szent Péter- és Pál napot töltött Rómában s hallotta az ünnepi vecsernye hihetetlen erejű és fenségű *Tu es Petrus*-át, amellyel szárnyalásban a világnak kevés zeneműve versenyezhet, vagy aki csak egyszer is átélt egy nemzetközi vatikáni ünnepet, egy szenttéavatást, egy pápabevonulást a Szent Péter-egyházba, egy világ keresztmetszetének üdviválgása és tüzes lelkesedésének kitörései között, vagy aki csak egyszer is hatni engedte a lelkére egy pápai kihallgatásnak ősi, ceremóniális komolyságát és ugyanakkor családiasán meleg bensőségét: az talán megérezte, legalább egyszer életében, a pápaság tanának és intézményének páratlan fenségét, korokat és népeket egybeölelő, időfölötti és egyetemes jelentőségét.

Mi katolikusok benne élünk a pápaság légkörében; hozzátartozunk, mint a levegőhöz s a napfényhez, amely körülvesz minket s amelynek hasznosságáról éppen ezért nem is elmélkedünk sokat. Csak ha elfogulatlan kívülről állók nyilatkozatait halljuk, réved fel a lelkünkben'annak megértése, mivel is bírnak mi a pápaságban s miért tett Krisztus igen nagy jót az ő Egyházával, amikor nekilátható főt és élő központot rendelt.

Nem szükséges, hogy az áhítat rajongásának a hangján vagy elfogult felekezetiséggel beszéljünk a pápaság-

ról. Nem szükséges az sem, hogy a hibákat palástoljuk, amelyek az egyháztörténelem két ezredéven keresztül a pápáknak emberi egyéniségéhez és emlékéhez fűződnek. Lehetünk — akárcsak a hű katolikus és tárgyilagosan éleslátó Pastor Lajos, a Pápák történetének utolérhetetlen írója — egyes pápák gyengéinek, balfogásainak és mulasztásainak szigorú cenzorai is, különféleképen gondolkodhatunk arról, mennyiben helyes ez vagy az a politikai lépés, vagy egyházkormányzati rendszer, amelyre a Vatikán az egyes korokban és esetekben elszánta magát. A leg-higgadtabb és elfogulatlanabb világtörténeti és vallástörténeti szemlélet prizmáján keresztül vizsgálhatjuk a pápaságot, mint intézményt és ténnyt s akkor is meg kell állapítanunk, hogy ez az intézmény a kereszténységnek — az összkereszténységnek — fennmaradása, eleven élete és belső szilárdsága szempontjából a Gondviselés egyik legszebb ajándéka.

Az összkereszténység szempontjából, igen. Mert még az elszakadt keresztény közösségek is öntudatlanul és akaratlanul abból a csodálatos egységből és vitalitásból merítenek, amelyet a pápaság képvisel. Ha katolicizmus nincs — az pedig nincs pápaság nélkül —, akkor nincs eretnokség sem, szakadárság sem. Pápaság nélkül: erkölcsi erőközpont, egység és a belőle folyó vitalitás nélkül a kereszténység bizonytalán már a legelső korokban darabokra szakadozott, atomokra hullott volna szét s talán elveszett volna a szektaképződés és individualizmus vadvízeiben. Míg így nemcsak a katolicizmus érzi és élvezi a pápaság összetartó, egységesítő és szilárdító hatásait, hanem ennek kisugárzása hat ki és érvényesül valami formában, ha tán kerülő úton és indirekte is, az egész kereszténységen.

Ez tudniillik az első, nagyjelentőségű vonása a pápaságnak: hogy egységesítő központ. Nem az egyes pápák

személye itt a döntő fontosságú, hanem a pápaság mint intézmény maga. Az, hogy van egy központ, amelyhez az irenaeusi mondás szerint „necesse est omnem con venire ecclesiam”, amelyhez „az egész egyháznak igazodnia kell”. Az, hogy van egy jegecesedési centrum, amelyhez hozzá kell rétegeződnie és kristályosodnia az egész keresztény hitéletnek és szervezetnek. Hogy a kereszténység nem szervezetlen és gazdátlan tömeg, nem darabokra hulló és magukra utalt parányok laza halmaza, nem egyéneknek vagy csoportoknak esetleg önként és önkényesen összeálló rendszertelen egyvelege, hanem egység, tömör és szigorú egység, amelyet azonos hitben, kultuszban és egyházfegyelemben tart meg a krisztusi tekintéllyel megtámasztott, élő központ. Hogy itt nem hirdethet ez ezt s az amazt, ez ma ezt s holnap amazt; a kinyilatkoztatás szavait nem értelmezhetik és csűrhetik-csavarhatják ezek így és azok úgy, kiki a maga gondolata és ötlete szerint, vagy az egyes korok változó divatja és eszmeáramlatai szerint. Hogy nem lehet kérdőjeleket tenni maholnap valamennyi vallási igazsághoz s a kereszténységet nem lehet elviesíteni a modern pantheizmus és szkepticizmus mindenféle hóbortjával. Hogy a „mindenkor, mindenütt és mindenki” egységének elve változatlanul fennmarad minden századon át, minden villongáson keresztül, minden jobbra-balra elkanyarodó herezissel ellentétben: mindez elsősorban a pápaság intézményének eredménye s áldása. Maguk az eretnekségek félszeggel mindig ide néznek, s hogy még jobban nem atomizálódtak s még több keresztény tanörökséget el nem veszítettek, kétségtelenül jórészt onnan van, hogy öntudatlanul rájuk is kihatott a katolicizmusnak ez a változatlan szilárd-sága, ez az örök örökődése a krisztusi tanletét marandóságán és csorbíthatatlanságán.

A hitegységnek és egyházi egységnek ez a fenntar-

tása a pápaságra nézve nem mindig volt könnyű feladat. Az emberi pártoskodás, egyéni akarnokság, mindent jobbantudás, fejeskedés és dac mindent elkövetett, hogy ezt az egységet kikezdje, még pedig belülről, az Egyház falain belül. Minden eretnekség idebenn kezdődött, minden hereziarcha eredetileg katolikus volt. Legtöbbször meg is szeretett volna maradni katolikusnak, csak kényszeredve hagyta el széthúzó törekvéseivel együtt az Egyházat. A széthúzó felvilágosítására rengeteg erőt fordított az Egyház, legfőbb fokon a pápaság, s csak akkor nyúlt az operációs szerszámhoz, a kiközösítés kényszereszközéhez, amikor nem volt többé reménye arra, hogy a tévelygőt szelíden édesgesse vissza az egyenes útra. Súlyos, fájdalmas harcok voltak azok, amiket az Egyháznak s a pápáknak az egységért vívniok kellett; ezekben a harcokban balfogások és kevésbé szerencsés eszközök is nem egyszer szerepeltek; de az elv, amelyért a pápák küzdöttek, helyes és abszolút szükséges volt. A krisztusi egységparancsot végre kellett hajtani, a hit s az Egyház egységét meg kellett őrizni. Nem volt szabad megengedni, hogy a krisztusi építmény darabokra töredezzék és szétmálljon. Kívül lehetett szétmállás, de belül nem.

Hasonlóképp áldásos és szükséges volt a pápaság működése az egyházfegyelmi élet, a rend és egészséges kormányzat terén. Még azok az elfeledkezések is, amelyek a pápaság alapító-okmányát, a „Legeltesd az én juhaimat” evangéliumi parancsát, a kulcsok hatalmát és az oldókööző hatalmat elvetették, kénytelenek voltak a szervezeti és fegyelmi széteséssel szemben az által védekezni, hogy vagy a világi fejedelmekre — angol királyra, orosz cárra, német uralkodókra — bízták a legfőbb egyház-kormányzatot, a summepiscopátust, vagy pedig zsinatok-

kai, konventekkel s hasonlókkal próbáltak szurrogátumot teremteni az elvetett pápaság lelki impériuma helyén. Hiába, rend nincs rendező nélkül, fegyelem nincs kormányzati központ nélkül,

A katolikus Egyháznak is voltak és vannak engedetlen fiai és szolgálói, még püspöki sorban is voltak ilyenek; de itt legalább mindig volt egy megfellebbezhetetlen és mindig éber kormányzati központ, amely vigyázott és őrködött; felszólalt a visszaélések ellen, eldöntötte a vitás kérdéseket, irányt jelzett ott, ahol az érdekeltek maguk nem találták meg a kibontakozás helyes útját. Finom, szinte hajszálcsovés utakon jut el a pápaság irányítása ma is a roppant elágazású Világegyház minden életközpontjába, minden plébániára, minden szerzetházba és missziós állomásra; de a legkisebb részletekig: a misszertartás legcsekélyebb mozdulataiig és főhajtásaiig, a gyóntatószékek legapróbb lelki irányításaiig az ő törvénykönyve, az ő liturgikus előírásai, az ő gyakorlati útmutatásai szerint s az általa kirendelt felügyeleti hatóságok ellenőrzése mellett folyik és rendeződik a lelkek hitélete és az Egyház egész ezerrétű funkciója.

A pápaságnak nincsenek ágyúi és bajonettjei, nincsenek csendőrei és kémszervezetei, mint az államhatalmaknak, nincsenek más kényszerítő eszközei, mint a lelkiek; de annál csodálatosabb, szebb, istenibb az érvényesülése, bámulatosabb az átütő hatása.

Ezekhez a lelki és természetfölötti hatásokhoz képest egészen másodrendű érdeme a pápaságnak mindaz, amit az emberi kultúráért s az egyes nemzetek, Európa s az emberiség evilági boldogulásáért tett és alkotott.

Pedig ezek az érdemek is egészen egyedülállók, hatamasak, bámulatbaejtők. „Nincs a világtörténelemnek elég díszítő jelzője, amit a pápaság piramisára függeszt-

hetne”, írta még Gregorovius is, a pápaság protestáns történetírója és sokszor keményhangú, sőt elfogult bírálója. Nincs a világtörténelemnek egyetlen dinasztiája, iskolája, intézménye, amely az ezernyi humanitárius, kulturális és szociális teljesítményekben a pápasággal versenyezhetne. Hol volt a tudományosságnak és a művészeteknek még egy ilyen bőkezű s éltető mecénása? Hol a népek és néposztályok békés fejlődésének még egy ilyen öre és inspirátora? Hol az elnyomottaknak ilyen védelmezője? Az erkölcsi világrendnek ily rettenthetetlen, Stauferekkel és Napkirályokkal, Péter cárokkal és Napóleonokkal bátran szembenéző mentora? Hol a nyugati civilizációnak törökkel, arabbal szemben ilyen rettenthetetlen s tevékeny oltalmazója? Az elfogult és irányzatos történetírás elhallgathatja és lekicsinyelheti ezeket az érdemeket. Nálunk Magyarországon is milyen messzemenőleg sikerült elhomályosítani például a Budát felszabadító XI. Ince pápa érdemeit, akinél többet pedig Szent Istvánon kívül ezer éven át senki sem tett a magyarság megmentéséért és fennmaradásáért! Egyetlen szobor, egyetlen utcanév sem jelzi a haza e legnagyobb jótevőjének emlékét minálunk, sem a fővárosban, sem sehol az országban. De ezek az érdemek megmaradnak és le nem tagadhatók.

Azonban ismételjük: bármi nagyok ezek az érdemek, bármi áldásosak ezek a pápai megnyilatkozások, a szegényügy első rendszeres munkabavételétől le a Quadregesimo anno-ig s az első nagy rabszolgafelszabadításoktól le a világháború borzalmait enyhítő XV. Benedeki erőfeszítésekig: a pápaság egén ezek a nagytettek csak apró csillagok, csak járulékok és ráadások a fénylő Nap mellett: a pápaság egyházéltető, Egyházat összefogó, Egyházat egységesítő és szilárdító, Egyházat és kereszténységet tömör valóságként fenntartó működése mellett.

Ezek az érdemek lényegükben függetlenek az egyes pápák személyétől. Nem I. Gergely szervezőereje, VII. Gergely reformvágya, III. Ince Európát rendbeszedő politikai éleslátása, nem V. Pius életszentsége, nem XIII. Leó zsenialitása a lényeg benne, hanem a pápaság maga, amelynek fénye és szilárdsága a személyektől jóformán független; hiszen a Gondviselés örököse még a méltatlan pápákon keresztül is szükségképpen és természet-szerűen érvényesül. Nem is volna helyes, ha csupa egyházvédői buzgalomból akár egyoldalúan magasztalnék az egyes pápák egyéni kiválóságát, akár tagadnók vagy elhallgatnák sokuknak egyéni elégtelenségét. Annál csodálatosabban vitális a pápaságnak, mint ilyennek ereje, mennél több akadt a pápák hosszú sorában olyan, aki egyénileg nemhogy felül nem múlta, hanem talán meg sem közelítette azt a mértéket, amelyet ilyen fönséges és nagyjelentőségű hivatal viselőinél várni lehet.

S itt nemcsak arra a viszonylag csekély számú pápára gondolunk, aki egyenesen méltatlan volt a pápai székre s egyéni életével éppen nem hozott díszt reá, hanem azokra is, akik életmódjukban feddhetetlenek voltak, tele jóakarattal és buzgósággal, de kormányzói kvalitásaik fogyatékosága folytán alulmaradtak s néha súlyos bajokat okoztak.

Krisztus Urunk az Egyház legfőbb pásztorának nem mindenben biztosított tévedésmentességet. A gyakorlati kormányzat egyes ténykedéseire ez a tévedésmentesség egyáltalában nem terjed ki, csak a tanításra, s ott is szigorúan véve csak a hitet és erkölcsöt illető ex cathedra-döntésekre. A legfőbb egyházi tekintély felállításával s természetfölötti támogatásának ígéretével Krisztus még nem zárta ki azt a kötelességet, hogy a tekintély legfőbb hordozói és birtokosai a felsőbb segítségben való bizakodás mellett az emberi okosság és körültekintés minden

Imádkozik a pápa

eszközét is felhasználják tisztjük helyes és eredményes betöltésére. Ahol ez a körültekintés nem volt teljes s ahol az egyéni kvalitások fogyatékosak voltak, ott a pápaság vitalitásának fokozatai is különféléknek bizonyultak. Iskolapéldája ennek a tételnek az a VI. Orbán pápa, aki maga volt a feddhetetlen főpapi buzgalom, de a megfelelő tapintat hiányában sok felfordulásnak s végül a nagy nyugati skizmának okozója lett; vagy az a VII. Kelemen, aki szintén jót akart, de folytonos politikai ingadozásaival a Sacco di Roma-t idézte fel s akaratlanul is hozzájárult a német vallásszakadás elmérgesedéséhez. Sőt azt sem zárja ki a pápaságtan teológiája, hogy a pápák az Anyaszentegyház külső kormányzatában esetleg hosszú évszázadokon keresztül nem a leghelyesebb és legszerencsésebb kormányzati formákat s elveket követték. Ilyen kormányzati forma volt pl. a világi hatalmakra való túlságos tekintet rendszere, vagy a lelki hatalom védelme érdekében az evilági, politikai eszközök túlságos igénybevétele. A fejedelmek kegyeinek túlságos keresése vagy a támogatásukra való túlságos ráhagyatkozás időnkint elkerülhetetlen szükségesség lehetett; de ennek a külső kormányzati rendszernek túltengése századokon át rettenetes bajokat is okozott, világi befolyásoknak és konziderációknak mértéken felül nyitott utat s ezzel bénító katasztrófákra vezetett. Ennek a rendszernek eredménye volt pl. az is, hogy évszázadokon át magába a pápaválasztásba túlságos befolyást kaptak az udvarok. A francia király a maga jelöltjei érdekében néha 6—8—10 kiváló pápajelöltet zárt ki (ha nem is mindig formális exkluzívával), ugyanakkor a német császár is kizárt ugyanannyi kiváló, de francia rokonszenvvel gyanúsított jelöltet, s az eredmény az lett, hogy a legjobbak kizárásával sokáig csaknem rendszeresen a semleges középszerűségek emelkedtek a pápai trónra, vagy pedig olyanok, akik

ennek vagy annak az udvarnak voltak az elkötelezettjei. A gyenge és sok tekintetben alkalmatlan III. Gyula vagy IV. Pál, XIII. Ince vagy XIV. Kelemen sohasem emelkedett volna pápai székbe e rendszer uralomrajutása nélkül.

A középkori és újkoreleji fejedelmi abszolútizmus eszméinek a pápai uralomba való beszüremlése hasonló kétes eredményű rendszert jelentett. A pápa Krisztus rendelése szerint a legfőbb pásztor, akit a nyáj kormányzásában bizonyos fokú abszolútizmus kétségtelenül megillet. De ez a krisztusi abszolútizmus nem jelent szükségképpen autokráciát és a fejedelmi abszolútizmusnak egyházi mezben való jelentkezését. A zsinatok, később a bíboros kongregációk és bíboros-konzisztóriumok — ezek az időnkint, régebben hetenkint, sőt naponként összeülő, legfőbb tanácskozó vagy határozó jellegű egyházi parlamentek — mindig fontos szerepet töltöttek be a legfőbb tekintély képviselője mellett. Voltak azonban idők, amikor ezeknek a testületeknek a tevékenysége megbénult vagy mellőztetett s helyettük a nepotizmus kreatúrái ragadták magukhoz a legfőbb tanácsadó jogkörét. Éppen nem mindig a legarravalóbb egyének. Így III. Gyulának valóságos átka lett Del Monte bíboros szereplése, IV. Pálnak Carafáé, X. Incének Maidalchini Olympiáé, XIII. Benedeknek Coscia Niccolóé, XIV. Kelemennek Bontempié s talán IX. Piusnak is Antonellié.

A részletekig menő egyéni irányításnak szükségképeni árnyoldala az is, hogy így az egyes, egymást felváltó pontifikátusok egyházpolitikai vonalvezetése nem mindig mutatott fel folytonosságot; a módszerek túlságosan váltogatták egymást. A távol Kelet keresztény-tételének missziós munkája talán leginkább megsínylette ezt a módszert; az oly fontos és nevezetes alkalmazkodási vitában hol ez, hol az az ellentétes irány került felül s

ez a módszerbeli ingadozás végzetes bajokat okozott. Azt lehetne mondani, hogy míg a szigorúan vett egyházi téren a pápaság áldásos munkálkodása mind egyetemesebb és szilárdabb lett, addig a külső egyházkormányzat s az egyházpolitika terén a Szentszék még mindig keresi azt a legjobb és legszerencsésebb formulát, amelyben a változatlan, örök elvek s gyakorlati alkalmazásuk, a Krisztus-rendelte legfőbb tekintély szabad érvényesülése s az emberi okosság és célszerűség követelményei módszeres egységben találkozzanak. Más szóval: azt, hogy a legfőbb tekintély ne csak a hit és erkölcs tévedésmentes őrzésében, hanem az egyházkormányzatnak bajokat megelőző és legyőző megszervezésében, egy világ hitéleti irányításában is a lehető legtökéletesebb működést fejthesse ki.

Igaza volt-e a vallásszakadásnak, amikor a középkorvégi egyházi állapotok ziláltságára s a pápák és főpapok mulasztásaira hivatkozva forradalmi úton kereste a reformot s fordult el a pápaság intézményétől?

Így szokták feltenni ezt a kérdést, pedig már a kérdés illetően megszövegezésében súlyos történeti tévedések rejlenek.

A szinte már köztudatba átment fogalmazás ez: Luther és társai látták az egyházi életben lábrakapott súlyos visszaéléseket s szent haragra gerjedve követelték ezeknek megszüntetését. Csak amikor azt látták, hogy minden figyelmeztetésük hasztalan, csak akkor „nyúltak a kalapácshoz”, csak akkor szakadtak el Rómától.

A történelem — annak komoly protestáns művelőiben is — másképp tudja a dolgot. Nem áll mindenekelőtt, hogy Luthert a reform eszméje, az egyházi visszaélések megszüntetése vezette a nagy szakadásra. Ez történelmi falzum, melyet csak a propaganda hozott forgalomba. A kiindulópont nála egészen más volt: az ő különleges dog-

matikai állásfoglalása a megigazulás kérdésében. Az, hogy ő a Római-levélnak a Tóra (törvény) ellen intézett mondatait a jócselekedetek s az egyéni erkölcsi helytállás fölöslegességére vonatkoztatta s a „sola fides” elvét állította fel. Csak amikor azt látta, hogy ezzel az ő egyéni dogmatikájával a hivatalos Egyház szembehelyezkedik, gerjedt fel az egyházi tekintély mint ilyen ellen s lépett forradalmi útra. Nem a reform vágya indította rá.

Az egyházi visszaéléseknek más irányban mégis volt lényeges szerepük is a lutheri mozgalom megerősítésében. Egyfelől ugyanis Luther kezében hatalmas hangulatkeltő és agitációs fegyverként kínálkozott az utalás a pápai udvar s a főpapok elvilágiasodására, másfelől a meg nem torolt visszaélések, a kúria és a főpapság végzetes mulasztásai sok, kétségtelenül jóhiszemű és jóakarató katolikus lélekben teremtettek kedvező talajt a reformért most már inkább taktikából kiáltozók törekvései számára. Lutherhez sokan (főként a fejedelmek) éppen nem vallási vagy erkölcsi indítókok alapján csatlakoztak ugyan, hanem sokszor igen kevésbé tiszteletreméltó okokból; de sokan voltak olyanok is, akik benne és mozgalmában csakugyan egy reformkorszak hajnalhasadását, a visszaélésekkel való erőteljes leszámolás alkalmas eszközét látták. Ez utóbbit a katolikus polémia a harc hevében sokáig vonakodott elismerni, de nincs okunk kételkedni benne.

Az egyházi forradalomnak éppen ebben rejlik a mélyebb tragikuma, de a sikerének titka is; egyfelől a teológiai és egyházpolitikai törekvéseknek, másfelől a fegyelmet elunt szabadosságnak és az egyházreformot komolyan áhító, elkeseredett és tovább már várni nem akaró jóhiszeműségnek sajátzerű keveredésében. Amint-hogy ma is ez a két ellentétes mozzanat: a „könnyebb evangélium” keresése és a „megtisztult, megreformált kereszténység” áhítása a protestantizmus életbentartója.

Ma azonban már protestáns részen is egyre gyakoribb a belátás, hogy a vallásszakadás nem érte el, vagy nem egészen érte el célját. Az igazi reformot a katolikus Egyház hajtotta végre — kétségtelenül a vallásszakadás katasztrófáján megindulva —, a protestantizmus pedig, enyhén szólva, túllőtt a célon. Az egységet törte össze, a Krisztus-rendelte egységbiztosító tekintélyt áldozta fel, ezzel felnyitotta a zsilipeket az individualizmus atomizáló törekvéseinek, lerombolta a gátat a kereszténységbe beáramló szabadság előtt. Maga pedig dilemmába jutott: vagy darabokra hull és hitetlenségbe vész, vagy kerülő úton, megváltoztatott előjelekkel s nevekkel maga is visszaállít valamiféle egyházi tekintélyt és hierarchiát, amely a maga részéről aztán ugyancsak nélkülözi a védelmet a visszaélések beözönlésével szemben.

Ha a vallásszakadás reformot akart, ezért túlságosan nagy árat fizetett: egyik bajt a másik, még nagyobb bajjal akarta kigyógyítani. Az a tömérdek vallásháború, egyenetlenkedés, gyűlölködés és felekezeti viszály, amely a szakadás nyomában fakadt, a kereszténységnek az a retentő hasadása, amely a szeretet vallásán belül a szeretettel oly kevéssé összeegyeztethető állandó szembenállást eredményezett s a belül- és kívülállókra szükségképpen megbotránkoztatóan, csaknem gúnyként hat, valóban túl nagy ár volt azért a reformvágyért, amely a vallásszakadásnak nem kiindulópontja, de mindenesetre egyik önigazoló eszköze volt. Ismételjük, ezt ma már sok protestáns gondolkozó is érzi s kifejezésre is juttatja.

A pápaságtól való elszakadásnak tragikus eredménye ez: egy kereszténység, amely a krisztusi egységparanccsal való (talán sokaknál jóhiszemű) tartós szembehelyezkedésnek köszöni létét és fennmaradását. Egy vallási közösség, amelynek egységes, nemzetfölötti szervezete

nincs. Egy hitrendszer, amelynek dogmái, szilárd hittételei nincsenek, amelyben nem is áll fenn fórum arra, hogy eldöntse, mi a kereszténység tanítása, mi nem, mi tartozik a hithez, mi nem, mi szükséges az üdvösséghez, mi nem. Egy krédó, amely az egyházi tradíciót és tanítóhivatalt elveti s csak a Szentírásra épít, de a Szentírást viszont az egyházi tradíció és tanítóhivatal tekintélye alapján hiszi. Egy erkölcsstan, amelynek általános érvényű, kétes esetekben tekintélyszerűen megállapítható erkölcsi törvényei nincsenek. Egy igehirdetés, amely aggályosan kénytelen kerülni a nyílt és egyenes állásfoglalást számos oly hittani kérdésben, amelyre nézve az evangélium és az ősegyház állásfoglalása egyértelmű. Egy reformáció, amely sem a hitet nem mélyítette el, sem az erkölcsöket nem javította meg, sem a visszaéléseket nem szüntette meg. Egy hitújítás, amelyben pontosan annyi a vallási érték, amennyit a katolicizmusból átvett (szerencsére elég sokat vett át) s annyi a lesiklás és elsekélyesedés, amennyit <a katolicizmushoz mint negatívumot hozzátett.

Van-e remény arra, hogy a belátás lassankint keresztültör s a százados, szenvedélyes ellenségeskedés helyébe ismét az egyesülés vágya lép? Némely tünet erre látszik reményt adni, legalább egyes országokban. Az általános helyzet azonban az unió szempontjából nem kecsegtető. Az elszakadt felekezetek főleg hangulati alapon mereven megmaradnak a szakadás álláspontján; az ellentéteket mindenegyes nemzedék felekezeti vezetői még csak mélyíteni törekszenek. Az „egy akol és egy pásztor” (vagy „egy nyáj és egy pásztor”) krisztusi álma nagyon messze van a megvalósulástól. De végleg lemondani róla annyi volna, mint Krisztus határozott kívánságával, az utolsó vacsorán elhangzott megható egységimájával szembehelyezkedni.

A pápaság a maga részéről bizalommal nézhet a jövő elé. Nemcsak a felsőbb ígéretek alapján, hanem azért is, mert közel kétezeréves múltjának tanulságait is egyre jobban a javára fordítja. A múlt nagy tanulságai sok külső és belső veszéllyel szemben megvilágosították és megedzették, úgyhogy azoknak a bajoknak kiújulása, amelyek valamikor hosszú időszakokon keresztül gyengítették, ma már szinte el sem képzelhető. Nem képzelhető el egy újabb avignoni fogság, egy újabb nyugati skizma, egy reneszánszszerű, nepotizmusba és családi politikába gabalyodó elvilágiasodás, egy újabb janzenizmus sem. Helyette más ellenségek, más feladatok és más nehézségek tornyosulnak a pápaság munkája és erő kifejtése elé, bizonyos szempontból talán súlyosabbak is a régieknél. A nagy kérdés az lesz, hogy ezekkel az új helyzetekkel mekkora fokban küzd majd meg a Krisztus-rendelte legfőbb Tekintély. Kettőt tudunk: hogy soha a világot a hit kérdéseiben tévutakra vezetni nem fogja, s hogy egyház-kormányzatán is teljesedni fog legalább az az ígélet, hogy „a pokol (halál) kapui nem vesznek erőt rajta”. Vagyis: hogy soha el nem pusztul.

Lehet, hogy ez a világ még sok ezer évig él. Lehet, hogy ezalatt a technika ma még nem is álmodott magaslatokig jut fel. Lehet, hogy tömérdek, ma még divatos eszme jut azalatt végleg és régesrégen lomtárba. Lehet, hogy népek tűnnek el a föld színéről, hogy Európa s a földrészek politikai és földrajzi térképe a felismerhetetlenségig megváltozik s késői korok történelemtanuló gyermekei nagy fejtöréssel tanulgatják majd a mai ország- és nyelvhatárok rég letűnt vonalait. Lehet, hogy a felekezetek azalatt részben az Egyházba szívódnak vissza, részben elsikkadnak az új meg új címeken előretörő paganizmusokban. De ha százezer évig él is még az emberiség, egy bizonyos: hogy százezer év múltán is lesz

Róma, lesz Halászyűrű, lesz Tiara, lesz — talán Száz-tizenegyedik Pius és Kétszáz-tizenharmadik Leó, a név mellékes — de lesz egy Hatalom, amely Krisztus nevében s az ő küldése alapján tanítja és^ kormányozza a lelkek millióit, akik Krisztus örök igazságait s kegyelmeit áhítják. Lesz egy Birodalom, amelynek, mint az Isten országának, vége nem lesz — a világ végezetéig.

TARTALOM

Előszó	5
Canterbury	9
Róma titka	27
Beatrice Cenci legendája	44
oéta a földalatti Rómában	60
Magyarok a pápa előtt	77
„Ó, dolce Napoli ...!”	88
Római húsvét	108
Szentjeink nyomában	150
A postumiai cseppkőbarlang	164
„Katalin háza”	172
.Konstantinápolyi emlék	183
Az örök pápaság	202